

Erdődy János

Qui missilia iactant in vulgus
A nép közé történő pénzsórás a római jogban

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK 11.

Sorozatszerkesztő: *Frivaldszky János*

ERDŐDY JÁNOS

QUI MISSILIA IACTANT IN VULGUS

A nép közé történő pénzszerzés a római jogban

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2014

Lektor:
El Beheiri Nadja

©Szerző, 2014
© PPKE JÁK, 2014

ISSN 2064-1907
ISBN 978-963-308-215-7

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Varga Zs. András dékán

Nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Nyomás: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
www.komarominyomda.hu

TARTALOM

Előszó	7
I. Bevezető gondolatok	
1. Általános megjegyzések	11
2. <i>Missilia</i> szórásának példája az irodalmi forrásokban.....	12
3. <i>Ludi</i> mint a <i>missilia</i> szórásának színtere	17
4. Az <i>auctor</i> -források értékelése	22
5. A „ <i>panem et circenses</i> ”-elv mint retorikai <i>τύπος</i>	23
6. A <i>iactus missilium</i> a jogi forrásokban	27
7. Részösszegzés – áttekintés	33
II. A kifejezések eredete: a <i>iactus</i> és a <i>missilia</i> jelentése a forrásokban	
1. A <i>iactus</i> a forrásokban	35
2. A <i>missilia</i> jelentésköre	37
2.1 <i>Excursus</i> : nummi és aes mint a <i>iactus missilium</i> további tárgyai ..	38
III. Az <i>occupatio</i> mibenléte, helye a forrásokban	
1. Az <i>occupatio</i> fogalma.....	48
2. Az <i>occupatio</i> feltételei, joghatása általában	50
IV. A <i>derelictio</i> a Digestában, a források szerkezete	
1. A ‘ <i>derelictio</i> ’ előfordulása a Digesta szövegeiben	63
2. A <i>derelictio</i> fogalmi elemei (D. 41, 7 és a <i>iactus merciumra</i> vonatkozó egyes szövegek alapján)	65
3. <i>Excursus</i> : a tengerbe hajított árukról.....	75
3.1. <i>Fogalmi elemek</i>	76
3.2. <i>A naufragium</i>	82
3.3. <i>A másodlagos irodalom</i>	85
4. A <i>derelictio</i> problémakörének összefoglalása, a <i>derelictio</i> joghatásai ...	90
5. A <i>derelictio</i> speciális esetei	94

V. A <i>traditio</i> és a <i>iusta causa traditionis</i> kérdése	
1. A <i>traditio</i> általában	100
2. A <i>iusta causa traditionis</i> kérdésköre	102
3. Következtetések a <i>iusta causa traditionis</i> és a <i>iactus missilium</i> kapcsolatáról	110
VI. A <i>iactus missilium</i> tényállása	
1. A primer források vizsgálata	113
2. Problémafelvetés: a szövegben nyitva maradó kérdések	116
2.1. A szövegek terminológiája	116
2.2. A <i>traditio in incertam personam</i> kérdése a szövegekben	118
2.3. A Pomponius-szöveg indokolásának problémái	119
3. A források elsődleges értékelése	120
3.1. A szövegekben közös állítás	120
3.2. Hipotézis: <i>derelictio</i> és <i>occupatio</i> egysége	121
4. A <i>iactus missilium</i> irodalma	122
5. Saját koncepció	130
Összegzés	135
Summary	139
Résumé	143
A jegyzetekben használt szakirodalmi hivatkozások rövidítéseinek jegyzéke	147

ELŐSZÓ

Jelen kismonográfia a 2012-ben megvédett doktori értekezésem utolsó fejezetének átdolgozott és kibővített változata. A doktori értekezés, amely a „*Radix omnium malorum* – A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről” címet viselte, a *iactus missilium* témakörét főként és elsősorban a pénz oldaláról igyekezett feldolgozni: abban a kontextusban a fő kérdés az volt, hogy jogi szempontból mit tekintünk pénznek, és hogyan megy végbe a pénz tulajdonának megszerzése. Az eme kérdésekre adott válaszokat mintegy alátámasztandó került sor akkor a *iactus missilium* tényállásának vizsgálatára. Ám ez a témakör – mint azt a szekundér irodalom is jól mutatja – alkalmas az önálló vizsgálatra, jóllehet a kor jogászai számára nem tartozott a legérdekesebb kérdések közé, az utókor számára mégis kellőképpen rejtélyesnek tetszhet, leginkább azért, mert kevésbé illeszkedik a hagyományosnak mondott dogmatikai keretbe.

A kutatás háttéréről elmondható, hogy amikor az 1997–1998. tanévben római jogot hallgattam Zlinszky János professzor előadásában, sok más mellett különös érdeklődéssel töltött el a tulajdon és birtok fogalmainak elválasztása, a római tulajdon kezdeteire vonatkozó eszmefuttatások, valamint a *familia pecuniaque* fogalom értelmezése, a források professzor úr általi bemutatása, és az ezekből levonható következtetések. Talán ez volt az első olyan pont, amikor elsős hallgatóként évfolyamtársaimmal megérezhettünk valamit azokból a távlatokból, amelyek a római jogban mint diszciplínában, nem pedig mint tantárgyban rejlenek. Később még inkább lehetővé vált az ismeretek elmélyítése, amikor másodéves koromtól kezdve részt vehettem a tanszék munkájában. Adott volt a lehetőség, hogy a római joggal való, az eddigieknél magasabb, de még közel sem tudományos szintű foglalatosság vehesse kezdetét, irányított önképzés formájában. Ez volt a professzor úr módszere; sokszor mondta Jézus szavaival, hogy sokan vannak a meghívottak, kevesen a kiválasztottak. Azok, akik abban a munkában, közös gondolkodásban részt vehettünk, talán nem is igazán értettük még ezeknek a szavaknak a súlyát, elegendő volt mindössze

a lehetőség, hogy egy műhelyhez tartozhatunk, és az előny, amit a római jogi ismeretek frissen, naprakészen tartása jelentett a polgári jog tanulása során. Végzésem után, a doktori képzés megkezdésekor kerültem napi kapcsolatba az új tanszékvezetővel, El Beheiri Nadja docens asszonnyal. Nem tagadom, hogy az általa alkalmazott megközelítés elsősorban szokatlan volt, de semmiképpen sem idegen! Idővel rá kellett döbbernem, hogy az a szemléletmód, az az irány, ahonnan, és ahogyan megközelíti a római jogot, mindenképpen járható útja egyrészt a tárggyal foglalkozásnak, másrészt a tárgy oktatásának is. A szakmai beszélgetésből alapkérdések jól megfogható köre rajzolódott ki, jelesül, hogy mi is áll az egyes szabályok, elvek, jogászai döntések háttérében; mi jellemzi a jogászok gondolkodásmódját? Mi az oka annak, hogy – amint azt Paul Koschaker, Theodor Heuss és Peter Stein is megállapítják – a görög filozófia és színház, a római jog és a keresztény eszmerendszer mind a mai napig meghatározó kulturális öröksége Európának? Megjegyzendő, hogy a Tanszék ilyen alapállású kutatási iránya hazánkban mindenképpen egyedülállónak mondható, mi több – figyelemmel a nemzetközi trendekre is – az is bátran állítható, hogy nemzetközi szinten is igen kevés hasonló alapállású kutatóközösséggel lehet találkozni.

Ezek a gondolatok vitték el a kezdetben még a *iactus missilium* kapcsán is összességében meglehetősen egyszerűnek tűnő alapkérdést elvontabb irányokba. Az ugyanis nem volt kétséges, hogy – a német terminológiára utalva – az a *Sonderstellung*, amely ezt, a még graduális hallgató koromból „magammal hozott” tényállást jellemzi, magában a pénz-, vagy ajándékszórás tényében rejlik. Kérdés maradt azonban, hogy miként és miért. Soha nem volt teljesen világos, miért is kezelte a pandektisztika *traditio in incertam personam*ként ezt a tényállást, ekként úgy gondoltam, érdemes részletesebben foglalkozni ezzel a résztemával is. Röviden ez annak a kutatásnak a háttere, amelyből a jelen kismonográfia született.

Amiben ez a kismonográfia többet és mást kínál az olvasónak a címből kiolvashatóhoz képest, az jobbra a vizsgálódás háttérében meghúzódó felfogás. Silvio Romano, Max Kaser, Letizia Vacca, Benedek Ferenc, vagy éppen Bessenýő András mind-mind nagyban hozzájárultak a kérdés megnyugtató tisztázásához, így a cím ezen a ponton némiképp akár megtévesztőnek is nevezhető. Nem cél ugyanis minden, a *iactus missilium*ra vonatkozó kérdés felvetése és / vagy megválaszolása, legkevesebbé sem cél, hogy a tényállásnak tulajdonított, azzal valamely alapon összefüggésbe hozott problémák boncolgatása. Igenis cél ugyanakkor, hogy ne azt próbáljam bemutatni, hogy „minek kellene lennie”, hanem azt, hogy „mi van”. A „minden” háttérében meghúzódó objektív valóságot igyekeztem tehát alapul venni, és arra a kérdésre próbáltam választ adni az egyes résztemák körében, hogy mi a lényege, milyen a természete annak az intézménynek, kérdésnek, amit éppen vizsgállok. Ez az a vonatkozás,

amiben – legalábbis reményeim szerint – többet nyújt a dolgozat annál, mint amit a cím sejtene enged.

Amikor az ember végére ér valamilyen nagy vállalkozásnak, az nem csak, és nem elsősorban a vállalkozás végét jelenti. Senki, főként pedig a jogász nem mondhatja, hogy a gépezet forog, az alkotó pihen. Soha nincs itt az ideje a pihenésnek, mivel a jogász az igazságosságot műveli, amely állandó és örök igyekezetet kíván meg művelőjétől. Sokkal inkább van itt az ideje a számvetésnek. Számvetésnek azzal, hogy honnét indultunk és hová jutottunk, milyen úton haladva, és kik segítettek ezen az úton. Elsőként köszönettel tartozom témavezetőmnek, El Beheiri Nadja docens asszonynak, aki új távlatokat és új irányt adott a római joggal való foglalkozásnak. Jobb témavezetőt senkinek sem lehetne kívánni: mindig kellő szabadságot hagyott arra, hogy egy adott kérdést feldolgozzak, valamint hogy úgy próbáljam feldolgozni, ahogy azt jónak látom. Ha elakadtam, akkor viszont segített, de éppen csak annyit, amennyi a továbbhaladáshoz szükséges volt: egy-egy szó, egy-egy mondat, egy elképzelés vagy megfigyelés. Emellett és ezzel együtt pedig, minden esetben ott volt, és van is a szakmai és emberi támogatás egyaránt. Hasonló köszönettel említem Frivaldszky János tanár urat, a Doktori Iskola Koordinátorát, akinek folyamatos érdeklődése, baráti sürgetése nagyon is szükséges volt ahhoz, hogy ez a dolgozat elkészüljön. Ki kell emelni azt is, hogy hozzá is bármikor fordulhattam, ha valamilyen kérdésben elakadtam, iránymutatásra, segítségre szorultam! Külön köszönettel tartozom Zlinszky János professzor úrnak, hogy annak idején meghívott, megadva ezzel a lehetőséget arra, hogy elindulhassak a kiválasztottá válás hosszú és rögös útján. Kitüntetett köszönet illeti Földi András professzor urat, akitől folyamatos támogatást, iránymutatást, nem egy alkalommal pedig kézzelfogható, gyakorlati segítséget kaptam, éppen úgy, mintha ő lenne a témavezetőm. A vele folytatott szakmai beszélgetések is nagyban hozzájárultak eme dolgozat megszületéséhez. Külön meg kell emlékezni lelkiismeretes és fáradságos munkájáról, amelyet annak idején a doktori eljárásomban végzett, ezzel is nagyban javítva munkám minőségét. Hálával tartozom Péteri Zoltán professzor úrnak, aki már nagyon régtől kezdve ösztönzött; neki is köszönhető, hogy tudományos pályára léptem. Köszönhetem neki azt is, hogy a tananyagot kívül olyan tudást is átadott, amit könyvből nem lehet elsajátítani. Köszönet illeti pályatársaimat, Siklósi Iván és Deli Gergely tanár urakat, akik maguk is szolgáltak olyan ötletekkel, szempontokkal, amelyek nagyban előmozdították a továbbhaladást. Sokat köszönhetek családomnak is, akik elviseltek és igyekeztek nem egyszer hathatósan is segíteni ama hosszú idő alatt, amíg ezt a munkát tető alá hoztam. Különös, szóval csaknem kifejezhetetlen hála és köszönet illeti néhai édesanyámat, aki nem csak folyamatosan segített és támogatott, hanem már nagyon régtől fogva egy jóval hosszabb úton indított el, kellő iránymutatást nyújtva – nélküle egészen biztosan nem írhatnám most e sorokat. Végül, de nem utol-

só sorban köszönet illeti egykori tanítványomat, Gönczi Mariettát, akivel sokszor beszélgettem az egyes részkérdésekről, és nem egyszer fontos szempontokra hívta fel a figyelmemet. Nem utolsó sorban ő vállalta a dolgozat átolvasásának fáradságos munkáját is, amiért külön köszönet illeti! Mondhatom, hogy neki (is) köszönhető, hogy a szöveg a jelenlegi formájában kerülhet az olvasók kezébe.

Számtalan embernek fejezhetném ki hálámat, mondhatnék még köszönetet: ebben az esetben a jelen sorok minden bizonnyal többszörösére dagadnának. Sokan vannak, akiket nem említettem név szerint, a fejből elvégzett számvetés során azonban mind-mind felsoroltattak.

Eme gondolatok mellett bocsátom útjára ezt a munkát!

A hivatkozott művekre kezdettől rövidített formában hivatkozom. Teljes bibliográfiai leírásuk a kötet végi irodalomjegyzékben található.

Budapest, 2013 Karácsonyán

A szerző

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

1. Általános megjegyzések

Mind az elsődleges, mind pedig a másodlagos forrásokban elszórtan lehet találkozni olyan véleményekkel, illetőleg munkákkal, amelyek szorosan véve az ún. *iactus missiliumot*, a nép közé történő pénz-, vagy ajándékszórás kérdését érintik. Az elsődleges források között csak marginálisan kerül említésre ez a kérdés, valószínűleg talán azért, mert a *ius privatum* – Zlinszky János megállapítása szerint – nem elsősorban a közemberek apró-cseprő problémái nyomán fejlődött; sokkal nagyobb súllyal estek a latba az előkelőbb, vagyonosabb rétegek olyan ügyei, amelyek mögött nagy vagyontömegek mozgása állt.¹ Ekként – mint arra Benedek Ferenc rámutat – a pénzszórás, illetőleg az elszórt pénz tulajdonának megszerzése nem tartozott a magánjog nagy kérdései közé.² Ennek egyik oka ténylegesen lehet az, hogy a római jogászok általában nem érdeklődtek különösebben az ünnepi alkalmak során szétszórt pénz és egyéb ajándéktárgyak sorsa iránt; erre a jogi források csekély számából nagy biztonsággal lehet következtetni. A jogi források ilyen elenyésző száma egyfelől kétségtelenül magyarázható azzal, hogy a *ius privatum* főként a vagyonosabbak vitái nyomán fejlődött, nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a pénz és egyéb ajándékok elszórásakor a tömegben keletkező esetleges vita nagy valószínűséggel még a helyszínen eldőlt a konkrét felek között, még hozzá akként, hogy az erősebb, a gyorsabb, a furfangosabb szerezte meg az elszórt ajándékokat. Így a *iactus missilium* tényállásának van egy, nem elhanyagolható mértékű, jogon kívüli szegmentuma, ami éppen ilyen jogon kívüli jellegéből adódóan a jogászok, ekként a jogi források számára is láthatatlan maradt. Ezen túlmenően, létezhet még egy másik, ebben a körben megemlíthető ok, jelesül a magistratus vagy a császár jelenléte az ajándékosztás során, amely alapján állítható, hogy nem is kizárólag magánjogi kérdéstről van szó, amit egyébként a rendelkezésre álló *auctor*-források is alátámasztanak. Mindez azonban nem zárja ki, hogy adódjanak olyan kérdések, amelyek felvetése, valamint az ezek megválaszolására tett kísérletek összességében előbbre vigyék a római magánjoggal

¹ Ld. ZLINSZKY (1996) i. m. 98.

² Ld. BENEDEK (1983) i. m. 7.

kapcsolatos gondolkodásunkat is. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezt a tényállást nem kizárólag csak a római jog kezelte szinte jelentéktelen problémaként; a különböző európai országok hatályos polgári jogi kódexei számára sem ismert ez a kérdés mint önálló tényállás. Már ezen a ponton megjegyzendő azonban, hogy a hatályos polgári jogi kódexek hallgatása ebben a kérdésben távolról sem meglepő: a pénznek a nép közé történő szórása mint társadalmi jelenség a jóléti társadalmakra általában nem, illetőleg nem ebben a formában jellemző.

2. *Missilia* szórásának példája az irodalmi forrásokban

Pénznek, illetőleg tágabban mindenféle ajándéktárgyaknak ünnepi játékok során a nép közé történő szórását megemlítő szövegekkel több helyen lehet találkozni egyebek mellett Suetonius „*De vita Caesarum*” című munkájában.³ Megfelelő példaként szolgálhat ebben a vonatkozásban a Nero uralkodásáról szóló könyvben található szöveg.

Suet. Ner. 11.

Spectaculorum plurima et varia genera edidit: iuvenales, circenses, scaenicos ludos, gladiatorium munus. Iuvenalibus senes quoque consulares anusque matronas recepit ad lusum. Circensibus loca equiti secreta a ceteris tribuit commisitque etiam camelorum quadrigas. Ludis, quos pro aeternitate imperii susceptos appellari 'maximos' voluit, ex utroque ordine et sexu plerique ludicras partes sustinuerunt; notissimus eques R. elephanto supersidens per catadromum decucurrit; inducta Afrani togata, quae Incendium inscribitur, concessumque ut scaenici ardentis domus supellectilem diriperent ac sibi haberent; sparsa et populo missilia omnium rerum per omnes dies: singula cotidie milia avium cuiusque generis, multiplex penus, tesseræ frumentariae, vestis, aurum, argentum, gemmae, margaritae, tabulae pictae, mancipia, iumenta atque etiam mansuetæ ferae, novissimæ naves, insulae, agri.

Az idézett szövegből markánsan kitűnik, hogy a császár általi ajándékosztás multságok, színházi- vagy cirkuszi játékok széles skálájához (*iuvenales*,

³ Hasonló szövegek megtalálhatók még Tacitusnál is, azonban eme szerző külön foglalkozik az ünnepi játékok rendezésével, a rendezvények céljaival, illetőleg az ilyen rendezvények során történetekkel, ugyanakkor ezektől a szöveghelyektől függetlenül találkozhatunk olyan tudósításokkal, amelyek a népnek történő adományosztásról szólnak. A teljesség igénye nélkül ld. pl. Tac. Ann. 3, 29; 3, 31; 12, 41; 13, 31; 13, 49; 14, 21; 15, 32; 15, 53.

circenses, ludi scaenici, munera gladiatoria)⁴ kötődött, amelynek során a császár, illetve segítői ajándékok garmadát osztotta szét. Gondolhatnánk, hogy egy ilyen, lényegében negatív tartalmú leírás főként Nero személyének szólhatott. Kétségtelen, hogy Nero megítélése negatív volt ugyan⁵, azonban Suetonius munkájában nem egyedülálló a nép közé történő ajándékszórás említése, függetlenül attól, hogy az adott császár milyen megítélés alá esik. Eme állítás jó példái egyegy, Augustus, valamint Caligula uralkodását bemutató rövid textus.

Suet. Aug. 98.

Spectavit assidue exercentes ephebos, quorum aliqua adhuc copia ex vetere instituto Capreis erat; isdem etiam epulum in conspectu suo praebuit, permissa, immo exacta iocandi licentia diripiendique pomorum et obsoniorum rerumque missilia.

A kedvelt és pozitív színben feltűnő Augustus uralkodásának végét bemutató szövegből látható, hogy az idős *princeps*, nem sokkal a halála előtt is serényen látogatta a gyakorlatozó *ephebos*okat, akik a régi szokás szerint még szép számmal voltak jelen Capri szigetén. Meg is vendégelte őket, amely eseményen maga is részt vett, és megengedte, mi több, egyenesen követelte, hogy szórakozásképpen a gyümölcsök- és más élelmiszerek zsákmányolását, valamint ajándékutalványok eltüntetését játsszák.

Ehhez képest a gyűlölt Caligula esetében teljesen más kontextusba helyezi a szerző az ajándékosztást.

Suet. Cal. 18.

Munera gladiatoria [...] edidit [...]. Neque spectaculis semper ipse praesedit, sed interdum aut magistratibus aut amicis praesidendi munus iniunxit. [...] Sparsit et missilia variarum rerum et panaria cum obsonio viritim divisit [...].

A szövegből egyfelől kitűnik, hogy Caligula is rendezett gladiátorjátékokat, továbbá, hogy eme látványosságok során nem mindig személyesen töltötte be az elnöki tiszteket: néhol magistratusok, néhol pedig barátai látták el az elnökléssel járó feladatokat. A másik jelentős információ, hogy a játékok során ajándéktárgyakat szórattott a nép közé, valamint étellel telerakott kosarakat osztatott szét.⁶ Mindezekkel, az ajándékosztást előtérbe toló példakkal Suetonius egyfe-

⁴ Eme játékok átfogó bemutatását ld. pl.: FREYBURGER (1999) i. m. s. h. v.

⁵ Vö. VON ALBRECHT II. (2003) i. m.1128.

⁶ Suetonius két anekdotát is társít ez utóbbi állításához: a falánk lovag és a soron kívül praetorrá kinevezett senator rövid, félmondatos történetét. Vö. Suet. Cal. 18.: „[...] qua epulatione equiti

lól a példaképpül állított *princeps* kedélyes oldalát mutatja be, azonban ugyanazzal az eszközzel azt is képes kimutatni, hogy némely császárok – így például Caligula és Nero – igazából hajlamosak voltak a pazarlásra⁷; ezek a cselekvések is féktelen és gonosz természet mutatói⁸, jóllehet Nero esetében azt is megemlíti, hogy a császár ezt kezdetben palástolni igyekezett.⁹

Egyrészt okvetlenül rá kell mutatni, hogy Suetonius munkájában nem csupán Nero kapcsán merül fel az ajándékosztás kérdése, hiszen – mint láthattuk – Caligula, de ugyanígy például a Domitianus uralkodását bemutató könyvek is tartalmaznak hasonló szövegeket. Másrészt ugyanakkor mindenképpen vizsgálendő kérdés, hogy miként ítéltető meg a Suetonius által hátrahagyott anyag, mennyi ennek az objektív forrásértéke. Távolról sem célunk, hogy Suetonius munkásságáról irodalomtörténeti elemzést adjunk közre, ám a kérdés felvetése, és ennek nyomán Suetonius értékelése legalább jelzés szintjén szükséges lehet.

Az egyes császáréletrajzok nagyban-egészben négy nagyobb csoportba sorolhatók, azzal a megjegyzéssel, hogy a csoportosítás nyilvánvalóan felületes és vitatható. Teljesen pozitív (Augustus, Vespasianus, Titus), jobbára pozitív (Caesar, Otho), jobbára negatív (Tiberius, Galba, Domitianus) és teljesen negatív (Caligula, Nero, Vitellius) kategóriákba oszthatók az életrajzok; kilóg ebből a csoportosításból a *Claudius-vita*, amely összességében inkább negatív képet fest a császárról, a részleteket szemlélve azonban érezhetőek a finom disztinkciók. A császáréletrajzok alapját a kor hangulatának megfelelő, lényegében az uralkodói tükrök elődjét képező erények és viciumok egymással való párba állítása (*clementia* – *crudelitas*, *liberalitas* – *avaritia*, *civilitas* – *superbia*). Kétségtelen, hogy ideáltípusként, vagy legalábbis azt megközelítőként Augustus jelenik meg, akinek regnálást a *clementia* és a *civilitas* jellemzik.¹⁰ Az egyes

R. contra se hilarius avidiusque vescenti partes suas misit, sed et senatori ob eandem causam codicillos, quibus praetorem eum extra ordinem designabat”.

⁷ Vö. Suet. Ner. 30: *Divitiarum et pecuniae fructum non alium putabat quam profusionem, sordidos ac deparcos esse quibus impensarum ratio constaret, praelautos vereque magnificos, qui abuterentur ac perderent*.

⁸ Vö. Suet. Ner. 26: *Petulantiam, libidinem, luxuriam, avaritiam, credulitatem sensim quidem primo et occulte et velut iuvenili errore exercuit, sed ut tunc quoque dubium nemini foret naturae illa vitia, non aetatis esse*. Érdekes, hogy a szöveg elején szereplő tulajdonságok: könnyelműség (*petulantia*), kéjvágy (*libido*), bujaság (*luxuria*), kapzsiság (*avaritia*), hiszékenység (*credulitas*) egyike sem tekinthető éppen uralkodói erénynek. Ezekkel a tulajdonságokkal Suetonius egyértelműen negatív uralkodóként jellemzi Nerót, vagyis olyan személyiségként, aki az erények – viciumok párosításából minduntalan a negatív oldalra kerül. Ehhez ld. még VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1128.

⁹ Vö. Suet. Ner. 10: *Et cum de supplicio cuiusdam capite damnati ut ex more subscriberet admoneretur: ‘quam vellem’ inquit, ‘nescire litteras’. Omnes ordines subinde ac memoriter salutavit. Agenti senatui gracias respondit: ‘Cum meruero’*.

¹⁰ Vö. VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1128–1129.

életrajzok szerkezetileg nem kronologikusak, sokkal inkább a származás – karrier – tettek – jellem – külső megjelenés – halál sémára épülnek, azzal, hogy némely esetben óhatatlanul egybe csúsznak a séma egyes elemei, illetőleg olykor a kronológiai bemutatás tűnik célravezetőnek (pl. Galba és Otho esetében).¹¹ Ami az alapul vett forrásokat illeti, Suetonius egyaránt támaszkodott komoly, szavahihető forrásokra (pl. id. Plinius, id. Seneca Cassius Severus, *Acta senatus*, *Acta diurna populi*, *Fasti*), ugyanakkor idéz közszájon forgó pletykákat, anekdotákat, híreszteléseket is.¹² Előbbiek kapcsán érdemes figyelni arra, hogy az irodalmi dokumentáció nem egyenletes az életrajzokban: amíg a korábbiak jól dokumentáltak, addig a későbbiekből ez szinte teljességgel hiányzik. Ebből lehet arra következtetni, hogy a későbbi életrajzok megírásakor Suetonius nem volt palotai alkalmazott – más kérdés, hogy már nem, vagy még nem állt a palota alkalmazásában.¹³ Ami a pletykák, anekdoták felhasználást illeti, mindez nem jelenti azt, hogy Suetonius ne törekedett volna a tényyszerűsége, mi több, sokkal inkább levonható ebből az a következtetés, hogy a tényyszerű tájékoztatás mellett saját korának közhangulatát is igyekezett megőrizni az életrajzokban.¹⁴ Forrásszerűségének megítélése kapcsán egyfelől fontos szempont tehát a tárgy- és tényyszerűsége való törekvés, hiszen Suetonius *grammaticus* volt, akinek tárgyyszerűen kellett prezentálnia a szöveget – ez a törekvése elsősorban stílusában nyilvánul meg.¹⁵ Másfelől nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy lovagrendi származásából¹⁶ adódóan elsősorban azokkal az uralkodókkal szimpatizált, akik maguk is a szenátorokat és a lovagrendieket részesítik előnyben, míg az ezekkel nem, vagy nem kizárólag, nem elsősorban rokonszenvező császárok inkább negatív színben tűnnek fel. Ebben a vonatkozásban viszont feltétlenül utalni kell von Albrecht megállapítására, amely szerint Suetonius nem kimondja az egyes császárokra vonatkozó ítéletét, hanem meseteri pszichológusként csupán sugallja véleményét, amely utóbb mégis gyökeret ver az olvasóban.¹⁷ Mindezek alapján megállapítható, hogy Suetonius vitáit forrásként semmiképp sem lehet elvetni, ugyanakkor kellő óvatossággal kell kezelni állításait. Mindenesetre, egyfajta „bottom line” jelleggel annyi azért ob-

¹¹ Ld. ADAMIK (2009) i. m. 619.; VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1124.

¹² Vö. ADAMIK (2009) i. m. 621.; VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1120.

¹³ Vö. VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1120.

¹⁴ Vö. ADAMIK (2009) i. m. 621.

¹⁵ Ehhez ld. ADAMIK (2009) i. m. 621–622.; hangsúlyosabban VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1122. és 1124., irodalommal.

¹⁶ Vö. PETZ (1902–1904) i. m. s. v. ‘Suetonii’; ADAMIK (2009) i. m. 617.; VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1119.

¹⁷ VON ALBRECHT II. (2003) i. m. 1131.

jektíve levonható a császárelrajzokból, hogy az ajándékosztás bevett gyakorlat volt a császárkorban, valamint, hogy ennek célja – sok más mellett – a császár saját népszerűségének növelése lehetett.

Ha tágabb alapállásból vesszük szemügyre a rendelkezésre álló irodalmi forrásokat, észrevehető, hogy – mint arra fentebb már egy jegyzetben is utaltunk – hasonló tartalmú szövegekkel Tacitus évkönyveiben is találkozhatunk.

Tac. Ann. 3, 29

Additur pontificatus et quo primum die forum ingressus est congiarium plebi admodum laetae quod Germanici stirpem iam puberem aspiciebat.

Az idézett szöveg arról szól, hogy az ifjú Nerónak a senatus megszavazta a pontifexi méltóságot, és amely napon először lép a forumra, ajándékot osztott a népnek, amelynek tagjai nagyon örültek, hogy láthatták Germanicus fiát férfikorba lépni. A töredék arról szól, hogy Tiberius miként ajánlotta a senatorok figyelmébe Nerót, kérve, hogy mentesülhessen a *vigintiviratus* tisztségeinek betöltésétől, és a törvények szabta időnél öt évvel korábban pályázhasson a quaestorságra – amely kérést a hallgatóság gúnyos mosolygása kísérte. Tiberius azzal érvelt, hogy annak idején ő és fivére is hasonló engedményben részesült Augustus javaslata nyomán – bár Tacitus megjegyzi, hogy kétség kívül akkor is voltak olyanok, akik titkon gúnyt űztek az augustusi kérésből.

Tac. Ann. 12, 41

Et Caesar adulationibus senatus libens cessit ut vicesimo aetatis anno consulatum Nero iniret atque interim designatus proconsulare imperium extra urbem haberet ac princeps iuventutis appellaretur. Additum nomine eius donativum militi, congiarium plebei.

A másik textus arról tudósít, hogy a császár szívesen engedett a senatus hízelgésének, hogy Nero már életének huszadik évében viselhesse a consuli tisztelet, közben pedig mint kijelölt consul proconsuli jogkörrel bírjon a városon kívül, és az ifjúság vezetőjének címét kapja. Ehhez járult a nevében a katonaságnak osztott pénzajándék, valamint az élelmiszer a népnek. Ami a konkrét témát illeti, ki kell emelni, hogy a *congiarium plebi*, illetve *plebei* fordulat jelenik meg a szövegekben, amelyek egyaránt a nép részére szétosztott ajándékokra utal. Ettől jól elkülönül a második szövegben a katonáknak juttatott pénzadományt jelölő *donativum* kifejezés.¹⁸

¹⁸ A *congiarium* eredetileg egy *congius*, azaz $\frac{1}{8}$ *amphora* mennyiségű bort, olajat, illetőleg később pénzbeli adományt jelentett, szemben a *donativummal*, amely eredetileg azonos jelentésű volt *congiariummal*, és utóbb vált le erről, kizárólag csak a katonáknak adott juttatást jelölő

Az eddigiek alapján látható, hogy nem csak specifikusan Suetonius, hanem az *auctor*-források általában is jó néhány utalást tartalmaznak olyan tevékenységekre, amelyek jogi szempontból is a nép közé történő pénz-, illetőleg szórászt valósítják meg. Az ilyen ajándékszórás azonban nem kizárólag a császárkorban követett gyakorlat volt, hanem állandó jellemzője volt a köztársaság korabeli Rómának is. A következő logikus kérdés, hogy hol került sor ezekre a tevékenységekre.

3. *Ludi* mint a *missilia* szórásának színtere

Ludi az általános elnevezése a Rómában különböző alkalmakkor tartott versenyeknek, játékoknak, egyéb látványosságoknak. Ezek eredetüket tekintve a királyság korára vezethetők vissza; emellett bizonyos, hogy a korai köztársaság idején a *ludi Romani* megrendezésre kerültek.¹⁹ Lebonyolításuk helye szerint a játékokat alapvetően két nagy csoportra lehet osztani: léteztek egyfelől *ludi circenses*, amennyiben főként a *circus*ban került sor rájuk, másfelől *ludi scenici*, amelyek jobbára színházi rendezvények voltak.²⁰ Az elválasztás alapján Cicero is megemlékezik a törvényekről írott munkájában.

Cic. de leg. 2, 15, 38

Iam ludi publici quoniam sunt cavea circoque divisi, sint corporum certationes cursu et pugillatu et luctatione curriculisque equorum usque ad certam victoriam in circo constitutae, cavea cantui vacet ac fidibus et tibiis, dummodo ea moderata sint ut lege praescribitur.

Az idézett szövegből is egyértelműen kiviláglik, hogy a nyilvános játékok megrendezésére vagy színházban, vagy cirkuszban került sor.²¹ A cirkuszban bonyolították a testi erőt előtérbe helyező versenyeket, mint amilyen például a

ve. Vö. FINÁLY (1884) i. m. s. vv. ‘congiarium’ és ‘donatium’; *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. h. vv.

¹⁹ BERNSTEIN (1998) i. m. 61–62.

²⁰ SMITH (1870²) i. m. s. v. ‘ludi’.

²¹ Az elnevezések körüli bizonytalanság kapcsán elegendő idézni Cicero beszámolóját a Tarquinius Priscus által először megrendezett játékokról. Vö. Cic. de rep. 2, 20, 36: „[...] *ludos maximos, qui Romani dicti sunt, fecisse accepimus [...]*”. Ehhez ld. még BERNSTEIN (1998) i. m. 65. A tudósításból kitűnik, hogy a *ludi maximi / Romani* elnevezés – legalábbis a köztársaság kezdetén – ismeretes volt, ekként szintén elfogadható. Hasonlóképpen megemlíthetők ehelyütt a *ludi votivi*, a fogadalmi játékok, illetőleg a későbbi köztársaság *ludi*-elnevezései (pl. *ludi Tarentini*, *ludi Appollinares*, *ludi Florales*, stb.). Vö. BERNSTEIN (1998) i. m. 84. skk.; 129–142.; 171–186.; 206–223.

futás, az ökölvívás, a birkózás, valamint a kocsiversenyeket is, ahol a győzelem jutalma a pálmaág volt. Ehhez képest a színház volt a különféle dalok, illetőleg a lant- és fuvolajáték helye, feltéve persze, hogy ezekre – összhangban a törvény szabályaival – megfelelő keretek között került sor.²²

Az említett játékokra legtöbbször valamilyen ünnep okán került sor az. Sor kerülhetett továbbá ilyen rendezvényekre valamely magistratus, vagy éppen egy elhalt személy tiszteletére, az ilyen eseményeket azonban *ludi privatiként* szokás említeni, annak ellenére, hogy nagyobb tömeg vett részt rajtuk. A játékok felügyelete főszabályként az *aedilis curulisek* feladatkörébe tartozott. Amennyiben az *aedilisek* nem örködték a szabályszerű lebonyolítás felett, úgy kizárólag a pontifexek döntésén múltott, hogy meg kellett-e ismételni őket (*instauratio*) vagy sem.²³

Minthogy Suetoniusnál a *iuvenales*, a *circenses*, a *ludi scaenici*, valamint a *munera gladiatoria* azok a játékok, amelyek kifejezetten említésre kerülnek, így célszerűnek mutatkozik csak ezeknek a játékoknak a rövid áttekintésére szorítkozni. A *ludi iuvenales*, más néven *iuvenalia* (görög nevén Ἰουβενάλια ὄσπερ τινὰ νεανισκέυματα) a *ludi scenici* körébe tartoztak. Legelőször Nero rendeztetett ilyen játékokat Kr.u. 59-ben, 22 éves korában, férfívá válásának emlékünnepeként. Megjegyzendő, hogy éppen Suetonius az, aki tévesen azonosítja ezeket a játékokat a *quinquennalia*²⁴ ünnepével; ennek létrehozatalára azonban egy évvel később, Kr.u. 60-ban került sor. A játékokra színházban került sor, és számtalan görög és római színjátékot magában foglalt. A társadalom elitje korára és nemére tekintet nélkül részt vett a játékokon, a császár maga is fellépett ezen alkalomkor.²⁵ Ezt követően a *iuvenaliát* a következő császárok is megünnepelték, jóllehet tartalma némiképp megváltozott, ugyanis a császárok által minden év január 1-jén megrendezett játékokat illették ezzel az elnevezéssel. Ekként innentől kezdve nem is színházi látványosságok voltak, hanem a rendezvények keretében kocsiversenyekre és állatviadalokra került sor.

²² A teljesség igénye nélkül ugyan, mégis megjegyzendő, hogy a játékok egy másfajta felosztása szerint léteztek *ludi stati*, *imperativi*, és *votivi*.

²³ Vö. SMITH (1870²) i. m. s. v. 'ludi'; PETZ (1902–1904) i. m. s. v. 'játékok'.

²⁴ Ld. PETZ (1902–1904) i. m. s. v. 'quinquennales²'.

²⁵ SMITH (1870²) i. m. s. v. 'iuvenalia'. Vö. Tacitusnál a *iuvenalia* megrendezésére vonatkozó szövegrészt, amelyben a pénz osztogatása (*dabantur stipes*) szintén megjelenik. Tac. Ann. 14, 15: *Non nobilitas cuiquam, non aetas aut acti honores impedimento, quo minus Graeci Latinive histrionis artem exercerent usque ad gestus modosque haud viriles. quin et feminae inlustres deformia meditari; exstructaque apud nemus, quod navali stagno circumposuit Augustus, conventicula et cauponae et posita veno inritamenta luxui. dabantur stipes, quas boni necessitate, intemperantes gloria consumerent. A stips szó 'pénz' jelentéséhez ld. Oxford Latin Dictionary (1968) i. m. s.v. 'stips¹'.*

A *ludi circenses* első megrendezésére a hagyomány szerint még Romulus uralkodása alatt került sor, méghozzá abból a célból, hogy a szabinokat feleségszerzés céljából Rómába édesgessék. Az ünnepséget Consus (Livius szerint Neptunus Equestris) tiszteletére rendezték, így érthető kezdeti elnevezése: *consualia*.²⁶ A *Circus Maximus* Tarquinius Priscus uralkodása alatt történt megépítését követően ezeket a játékokat a *ludi circenses* elnevezéssel illették; más-ként nevezték ezeket még *ludi Romani*, vagy *ludi magni* néven is.²⁷ Összesen hatféle látványosságot foglaltak magukban:

- a) *Cursus* – kocsiversenyek, általában négy, kettő vagy négy ló²⁸ vontatta szekérrel.
- b) *Ludus Trojae* – trójai lovasjáték,²⁹ amelyet Augustus, valamint az őt követő uralkodók előszeretettel rendeztek.³⁰

²⁶ A *consualia* háttere a hagyomány szerint a megerősödött, de asszonyok híján lévő Rómához kötődik. Romulus ekkor követeket küldött a szomszédos nemzetségekhez, szövetség és házasságok szerzése céljából. Am a követeket sehol sem fogadták jószívvel: megvetették őket, féltek is a szomszédságukban növekvő hatalomtól, így elutasították a szövetséget, egyszersmind inzultálva a követeket. Mindezt a rómaiak rossz néven vették, az erőszak szinte küszöbön állt. Liv. 1, 9: *Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus aegritudinem animi dissimulans ludos ex industria parat Neptuno equestri sollemnes; Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum iubet; quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales conuenere, studio etiam videndae novae urbis, maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates; iam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus venit.* Hasonlóan még ld. Val. Max. 2, 4, 3. Az elnevezés kapcsán még PETZ (1902–1904) i. m. s. v. 'játékok'; SMITH (1870²) i. m. s. v. 'circus'.

²⁷ Ld. Liv. 1, 35: *Tum primum circo qui nunc maximus dicitur designatus locus est. Loca divisa patribus equitibusque ubi spectacula sibi quisque facerent; fori appellati; spectare furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani magnique varie appellati.*

²⁸ Ehhez ld. még egyfelől Suetonius Domitianusról szóló azon beszámolóját, amely szerint a császár gyakorta adott igen látványos, ugyanakkor jelentős összegeket kitevő előadásokat, a színházban és a cirkuszban egyaránt. Utóbbi helyen az éve kocsiversenyeken túlmenően lovas, és gyalogos csatákat is rendezett. Vö. Suet. Dom. 4: *Spectacula assidue magnifica et sumptuosa edidit non in amphitheatro modo, verum et in circo; ubi praeter sollemnes bigarum quadrigarumque cursus proelium etiam duplex, equestre ac pedestre, commisit [...].* Utóbb külön említi Suetonius, hogy a mindennapi élet területén számos változtatást hajtott végre, így például a cirkuszi küzdőcsapatokhoz hozzáadott még kettőt, az arany- és a biborszalagos csapatot. Ld. Suet. Dom. 7: *Multa etiam in communi rerum usu novavit [...] duas circensibus gregum factiones aurati purpuereique panni ad quattuor pristinas addidit [...].* Ld. még SMITH (1870²) i. m. . v. 'circus'.

²⁹ Tac. Ann. 11,11: *sedente Claudio circensibus ludis, cum pueri nobiles equis ludicrum Troiae inirent interque eos Britannicus imperatore genitus et L. Domitius adoptione mox in imperium et cognomentum Neronis adscitus [...].*

³⁰ Suet. Aug. 43: *Sed et Troiae lusum edidit frequentissime maiorum minorumque puerorum, prisci decorique moris existimans clarae stirpis indolem sic notescere.* Suet. Ner. 7: *Tener adhuc necdum matura pueritia circensibus ludis Troiam constantissime favorabiliterque lusit.*

- c) *Venatio*³¹ – állatviadalok, amelyek során az állatok vagy egymással, vagy emberekkel küzdöttek.³²
- d) *Pugna pedestris et equestris* – csatajelenetek rekonstruálása, híres csaták újrajátszása, amelyek során táborokat alakítottak ki a *circus* területén.³³
- e) *Certamen gymnicum* vagy *athletarum* – Atléta-versenyek, amelyeket Livius tanúsága szerint³⁴ először Fulvius vezette be; rendezett ilyeneket Scaurus³⁵ is, majd pedig a sokféle, Caesar által rendezett látványosság között is szerepeltek az atléta-versenyek.³⁶ A versenyek az alábbi megmérettetéseket foglalták magukban: futás (*cursus*, δρόμος), birkózás (*lucta*, πάλη); ökölnívás (*pugilatus*, πύγμα); *quinqertium* (πένταθλον); *pancratium* (παγκράτιον).
- f) *Naumachia* – tengeri csaták, amelyeket legtöbbször a *circus*ban rendeztek meg, ilyenkor kellő mennyiségű vízzel árasztották el a területet ahhoz, hogy a hajók úszni tudjanak. Augustus volt az első, aki erre a célra egy mesterséges tavat (*stagnum*) ásatott ki a Tiberis mentén.³⁷ Ezen, a *naumachia vetuson* majd csak Titus változtatott.³⁸ A tengeri csaták (*naumachia*, *pugnae navales*) megjelenítése egyébként nagyon kedvelt volt: több más császár is előszeretettel rendezett ilyen látványosságot.³⁹

Megjegyzendő, hogy maga Suetonius már Iulius Caesar *vitájában* is említi ezeket a játékokat; vö. Suet. Iul. 39: *Troiam lusit turma duplex maiorum minorumque puerorum.*

- ³¹ Megjegyzendő, hogy a *venatio* kifejezés elsődleges jelentése vadászat. Ehhez ld. a forrásokban pl. Plin. N. H. 6, 32: *Festa venatione absumi; gratissimam eam tigribus elephantisque constare.* Cic. de sen. 56: *Conditiora facit haec supervacaneis etiam operis aucupium atque venatio.* Egyezően *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘venatio’.
- ³² Ld. Suet. Iul. 39: *Venationes editae per dies quinque ac novissime pugna divisa in duas acies, quingenis peditibus, elephantis vicenis, tricenis equitibus hinc et inde commissis.*
- ³³ Vö. Suet. Iul. 39: *Nam quo laxius dimicaretur, sublatae metae inque earum locum bina castra exaduersum constituta erant.* Hasonlóan még Suet. Dom. 4.
- ³⁴ Liv. 39, 22: *Athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum, et prope huius saeculi copia ac varietate ludicrum celebratum est.* Ez a szövegrész is láthatóan kitér a *venatio* kérdésére is.
- ³⁵ Vö. Val. Max. 2, 4, 7: *Athletarum certamen a M. Scauri tractum est munificentia.*
- ³⁶ Suet. Iul. 39: *Edidit spectacula varii generis: munus gladiatorium, ludos etiam regionatim urbe tota et quidem per omnium linguarum histriones, item circenses athletas naumachiam. [...] Athletae stadio ad tempus extracto regione Marti campi certauerunt per triduum.*
- ³⁷ Suet. Aug. 43: *[...]item navale proelium circa Tiberim cavato solo, in quo nunc Caesarum nemus est.*
- ³⁸ Suet. Tit. 7: *[...] dedit et navale proelium in veteri naumachia [...].*
- ³⁹ Vö. pl. Suet. Claud. 21: *Quin et emissurus Fucinum lacum naumachiam ante commisit.* Suet. Dom. 4: *Edidit navales pugnas paene iustarum classium, effosso et circumstructo iuxta Tiberim lacu, atque inter maximos imbres perspectavit.*

Említésre kerülnek még a *munera galdiatoria*, vagyis a gladiátorok (μνομοῦχοι) által megjelenített harci cselekmények. A gladiátorok jobbára az *amphitheatrum*ban (esetleg a *forumon*), a nép szórakoztatása céljából harcoltak. Érdekes, hogy a gladiátorjátékot nem *ludus*nak, hanem *munus*nak nevezték. Utóbbi kifejezés a többes számú, kötelességek jelentéssel bíró *munia* (néha *moenia*)⁴⁰ szóra vezethető vissza, és elsődlegesen maga is valamilyen kötelezettséget, illetőleg megkívánt cselekvést jelöl, főként olyan értelemben, amely cselekvéssel a polgár tartozik az állam irányába, ekként – mint arra Festus is rámutat – jelentése ugyanaz, mint *officium*nak.⁴¹ Mindössze negyedleges jelentése a szónak az ünnepi játék, különösen pedig az, amelyen gladiátorok vettek részt.⁴² A gladiátorok kikerülhettek kezdetben a foglyok és a rabszolgák⁴³ közül, valamint éppígy előfordulhatott, hogy szabad ember állt gladiátornak (mint azt Livius is megemlíti⁴⁴), a köztársaság idején inkább még csak az alacsonyabb néprétegek köréből, utóbb a császárkorban azonban már a lovagrendiek és senatorok, mi több, nők is harcoltak az arénában.⁴⁵

⁴⁰ Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘munia’, valamint összetételeit, mint pl. *communis, immunis*, stb. Ld. még HEUMANN–SECKEL (1926) i. m. s. v. ‘munio’²⁷

⁴¹ Vö. Fest. 125, 18; *Oxford Latin Dictionary* (1968) s. v. ‘munus’; HEUMANN–SECKEL (1926) i. m. s. v. ‘munio’³⁷

⁴² Ld. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘munus’⁴⁷.

⁴³ Ennek kapcsán megemlítendő, hogy a rabszolga ilyen statusa olyanniyra elsődleges volt, hogy pl. a szökött rabszolga még azáltal sem került ki ura fennhatósága alól, hogy gladiátornak állt. Vö. Tryph. D. 11, 4, 5 (1 disp.): *Si in harenam fugitivus servus se dederit, ne isto quidem periculo, discriminis vitae tantum, sibi irrogato potestatem domini evitare poterit: nam divus Pius rescripsit omnimodo eos dominis suis reddere sive ante pugnam ad bestias sive post pugnam, quoniam interdum aut pecunia interversa aut commisso aliquo maiore maleficio ad fugiendam inquisitionem vel iustitiam animadversionis in harenam se dare mallent. Reddi ergo eos oportet.*

⁴⁴ Liv. 28, 21: *Marcus inde in barbaros si qui nondum perdomiti erant sub ius dicionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem ad uota soluenda dis munusque gladiatorum, quod mortis causa patris patruisque parauerat, edendum rediit. gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum ex quo lanistis comparare mos est, seruorum de catasta ac liberorum qui uenalem sanguinem habent: uoluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit.*

⁴⁵ Vö. Suet. Aug. 43: *Ad scaenicas quoque et gladiatorias operas et equitibus Romanis aliquando usus est, verum prius quam senatus consulto interdiceretur.* Ner. 12: *Munere, quod in amphitheatro ligneo regione Martii campi intra anni spatium fabricato dedit, neminem occidit, ne noxiorum quidem. Exhibuit autem ad ferrum etiam quadringentos senatores sescentosque equites Romanos et quosdam fortunae atque existimationis integrae, ex isdem ordinibus confectores quoque ferarum et varia harenae ministeria.* Dom. 4: *Nam venationes gladiatoresque et noctibus ad lychnuchos; nec virorum modo pugnas, sed et feminarum.* Tac. Ann. 15, 32: *Spectacula gladiatorum idem annus habuit pari magnificentia ac priora; sed feminarum inlustrium senatorumque plures per arenam foedati sunt.*

4. Az *auctor*-források értékelése

Az eddig bemutatott, Suetoniustól és Tacitustól származó szövegek jól mutatják, hogy a különféle játékok fontos részét képezték a rómaiak mindennapjainak. Az idézett textusokból az is kitűnik, hogy ezen alkalmakkor sor kerülhetett különféle ajándékok szétszórására, szétszórására is. Az említett *auctor*oknál a játékok rendezése, illetve az ajándékosztás jelentős mértékben hozzájárul az egyes császárok jellemének precízebb megrajzolásához. Mindezek alapján helyesnek látszik az a szekunder irodalmi megállapítás, amely szerint a játékok, illetőleg az ajándékosztások leírásának elsősorban funkcionális szerepük volt: az adott személy jobb bemutatását szolgálták ezek a tudósítások, ekként meghatározott céllal szerepelnek a szövegekben.⁴⁶ Ami most már közelebről az ajándékosztást mint eseményt illeti, feltűnő lehet ezeknek az ajándékoknak az igen terjedelmes és részletes felsorolása, amelynek Suetonis munkájában másutt is megtalálhatók példái. A vonatkozó szövegek alapján a *missilia* körébe tartozhattak madarak, élelmiszer-csomagok és a beváltható utalványok vagy jegyek. Ezeket a jegyeket gabonára, ruhára, arany- és ezüstneműre, drágakövekre, gyöngyökre, festményekre, rabszolgákra, igavonó állatokra és szelídített vadállatokra lehetett beváltani, de előfordult, hogy hajókra, bérházakra, vagy akár földekre szóló jegyek is szétszórásra kerültek.⁴⁷ Domitianus császárról szólva Suetonius megemlíti, hogy a szétszórott ajándékok között pénz, valamint kenyérral, illetőleg hússal, hallal, zöldségekkel tele kosarak is szerepeltek.⁴⁸ Ha most már összességében vizsgáljuk a Suetonius tollából ránk maradt, a kérdéssel foglalkozó szövegeket, megállapítható, hogy mindezeket az ajándékokat, mindenféle ajándéktárgyakat (*congiarium* – Suet. Claud. 21, Dom. 4; *omne genus rerum missilia* – Suet. Dom. 4) vagy szétszórták (*sparsit et missilia* – Suet. Cal. 18; *sparsa et populo missilia* – Suet. Ner. 11; *missilia sparsit* – Suet. Dom. 4), vagy kiosztották (*congiaria [...] distribuit* – Suet. Claud. 21; *panaria [...] divisit* – Suet. Cal. 18; *nummorum trecentorum ter dedit, plebei sportellis [...]*

⁴⁶ Vö. részletesen GROOT (2008) i. m. 51. skk. Erre további példák is hozhatók Suetoniustól. Miután hosszasan ír Caligula uralkodásának egyes epizódyszerű eseményeiről, amelyek már-már arra lennének alkalmasak, hogy a császár jó hírét keltsék, hirtelen váltással állítja: „*Hactenus quasi de principe, reliqua ut de monstro narranda sunt*” (Vö. Suet. Cal. 22). Hasonlóképpen Domitianus kapcsán egyfelől rámutat, hogy bár korábban egyáltalán nem foglalkozott a költészettel, később pedig kifejezetten megvetette, mégis – mintegy szerénysége jeleként – úgy tett, mint aki a költészet nagy rajongója lenne (Dom. 2: „*Simulavit et ipse mire modestiam, in primisque poeticae studium, tam insuentum antea sibi quam postea spretum et abiectum, recitavitque etiam publice*”). Ugyanakkor az általa rendezett versenyek között Suetonius megemlíti a prózaversenyeket, amelyen a császár maga elnökölt (Suet. Dom. 4).

⁴⁷ Suet. Ner. 11. Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘tessera’; PERNICE (1884) i. m. 107. és 110–111.; BENEDEK (1982) i. m. 698.; BENEDEK (1984) i. m. 2109.

⁴⁸ Suet. Dom. 4. Vö. FINÁLY (1884) i. m. s. v. ‘opsonium’

distributis – Suet. Dom. 4). Abból a tényből eredően, hogy Suetonius több helyen foglalkozik a császárok által rendezett ünnepi játékok részletes bemutatásával, némely esetben aprólékosan bemutatva, hogy milyen adományok kerültek szétosztásra, illetőleg néhol azt is, hogy egyik vagy másik néprétegnek milyen formában kedvezett a császár⁴⁹, körvonalazhatónak látszik egy olyan nézet, amely szerint a császár játékokon való jelenlétének politikai motivációja volt, vagyis ezek az ünnepségek egyfajta propaganda célját szolgálták.⁵⁰ Erre azért különösen fontos rámutatni, mert Gedeon Magdolna az antik Róma sport- és egyéb rendezvényeivel, valamint az ezekhez kapcsolódó további kérdésekkel foglalkozó munkájában a *tesserae* tömegbe szórása kapcsán helyesen mutat rá arra, hogy a *iactus missilium* megértéséhez az ajándékszórás célját kell szem előtt tartani.⁵¹ Eme propaganda metaforája a „*panem et circenses*” gondolata, amely retorikai τόπος gyanánt a politikus elit, illetőleg később a császárok magatartását, cselekvéseit jellemzi.⁵²

5. A „*panem et circenses*”-elv mint retorikai τόπος

A kifejezés eredetileg a római költő, Iuvenalis tollából származik, aki olyanként hivatkozik a „kenyeret és cirkuszt” kifejezésre, mint az egyetlen dologra, ami a politikai részvétel lehetőségével mintegy születési előjogként bíró római lakos-ságot még egyáltalán képes lekötni.⁵³

Iuv. Sat. 10, 77-81

*Iam pridem, ex quo suffragia nulli / vendimus, effudit curas; nam qui
dabat olim / imperium, fascas, legiones, omnia, nunc se / continet
atque duas tantum res anxius optat, / panem et circenses.*

⁴⁹ Ld. pl. Domitianus vitájában: „[...] quia pars maior [ti. missiliarum – E.J.] intra popularia decidebat, quinquagenas tesseras in singulos cuneos equestris ac senatorii ordinis pronuntiavit” (Suet. Dom. 4).

⁵⁰ GROOT (2008) i. m. 307–308.

⁵¹ GEDEON (2005) i. m. 137.

⁵² Mommsen rámutat, hogy a játékok a királykorban szakrális célzatúak voltak. Vö. MOMMSEN (1879) i. m. 42. skk. Csak a köztársaság korában változott meg a játékok célja és jelentősége, hiszen ekkor a Iuppiternek ajánlott rendkívüli fogadalmi játékokon kívül, a magistratusok is évente rendeztek játékokat, amelyek hagyománya a királykorra vezethető vissza. Vö. GEDEON (2005) i. m. 14. és 18.; BERNSTEIN (1998) i. m. 13., 51. és 77.

⁵³ Megjegyzendő, hogy Marcus Aurelius császár nevelője, Fronto is kritikus élel utal erre a jelenlégre. Vö. Princ. hist. 18: „*Ex summa civilis scientiae ratione sumpta videntur, ne histrionum quidem ceterorumque scaenae aut circi aut harenae artificum indiligentem principem fuisse, ut qui sciret populum Romanum duabus praecipue rebus, annona et spectaculis, teneri [...]*”.

A szövegből kitűnik, hogy a költő összességében némiképp megvetéssel szól korának római társadalmáról, összehasonlítva a régi idők korának hanyatló felfogásával: amíg egykor a római polgár szavazata nem volt áruba bocsátható, addig Iuvenalis korára a polgárok többségét mindössze két dolog érdekelte csupán – az ingyen búza, és a szórakozás lehetősége. A politikusok számára e kettő csupán a politikai hatalom növelésének egy eszköze volt.⁵⁴ Mégoly röviden szólva is a nyilvános játékok kérdéséről, le kell szögezni, hogy a köztársaság korának játékaik sok tekintetben előfutárai voltak ugyan a principátus rendezvényeinek, mégis a köztársaság korának ilyen rendezvényei az ünnepi játékok történetében önálló irányvonalat is képviselnek.⁵⁵ A nyilvános játékok szolgálhatták egyes csoportok, vagy akár egyének politikai célkitűzéseit,⁵⁶ a későbbiekben pedig, ha jelképesen is, de alkalmasak voltak a császár hatalmának megjelenítésére is.⁵⁷ A korra jellemző társadalmi gyakorlat szerint, a gazdagok egyfajta morális kötelessége volt a tömegek részletetése saját szerencséjükből, így egyfajta társadalmi kötelezettségé vált az elit számára a játékokon való jelenlét, függetlenül attól, hogy kinek a szervezésében kerültek megrendezésre. A játékok keretében gyakorolt bőkezűség – mintegy az *euergetizmus* megnyilvánulása – egyfelől a fontosabb magistratusi tisztségek betöltése körében is elengedhetetlen szerepet játszott,⁵⁸ másfelől pedig a császárok – ha úgy tetszik – mint kommunikációs eszközt alkalmazták: saját hatalmuk megerősítésére, népszerűségük növelésére, vagy egyes csoportok olyan jellegű befolyásolására, amely a hatalomgyakorlás során később is hasznos lehetett.⁵⁹ Suetonius leírásai alapján állítható tehát, hogy az *euergetizmus* konkrét megnyilvánulási eszköze a császárkorban a *panem et circenses* elvben öltött testet. Akár a köztársaság kori elit, akár a császár hatalmának megerősítésére a nyilvános játékok annál is inkább megfelelő színtérül szolgálhattak, mivel nagyban-egészben a teljes római társadalom képviseltette magát ezeken a rendezvényeken.⁶⁰ Mind a köztársaság korának elitje, mind a császárok számára a játékok kommunikációs célokat szolgáltak: jól lehetett használni ezeket a rendezvényeket a politikai karrier

⁵⁴ Ilyen hangvétellel DODGE (1999) i. m. 205; POTTER (1999) i. m. 324. Ezzel egyezően utal erre a problémára az ókeresztény író, Tertullianus is (vö. Tert. De Spect. 1, 1 és 5, 7), aki egyenesen bálványimádásnak (*idololatria*) minősíti ezeket a játékokat. Vö. HARMON (1988) i. m. 237.

⁵⁵ BERNSTEIN (1998) i. m. 13.

⁵⁶ Ehhez a győzelmi játékok vonatkozásában ld. BERNSTEIN (1998) i. m. 280., a magasabb magistratusi tisztség betöltésére vonatkozóan BERNSTEIN (1998) i. m. 281., és GEDEON (2005) i. m. 22.

⁵⁷ GROOT (2008) i. m. 305–306., 307–308. és 311.

⁵⁸ TONER (1995) i. m. 125.

⁵⁹ GROOT (2008) i. m. 306–307.

⁶⁰ GROOT (2008) i. m. 307–308. Ezzel egyezően BERNSTEIN (1998) i. m. 300.

előmozdítására, vagy a politikai nézetek nyilvánvalóvá tételére – akárhogy is, a cél a *favor populi* megszerzése volt.⁶¹ Ennek legjobb példája Suetoniusnál a Claudius-vitában szereplő hosszabb textus.

Suet. Claud. 21

Congiaria populo saepius distribuit. Spectacula quoque complura et magnifica edidit, non usitata modo ac solitis locis, sed et commenticia et ex antiquitate repetita, et ubi praeterea nemo ante eum. Ludos dedicationis Pompeiani theatri, quod ambustum restitverat, e tribunali posito in orchestra commisit, cum prius apud superiores aedes supplicasset perque mediam caueam sedentibus ac silentibus cunctis descendisset. Fecit et saeculares [...]. Circenses frequenter etiam in Vaticano commisit, nonnumquam interiecta per quinos missus venatione. Circo vero maximo marmoreis carceribus auratisque metis, quae utraque et tofina ac lignea antea fuerant, exculto propria senatoribus constituit loca promiscue spectare solitis; ac super quadrigarum certamina Troiae lusum [...]. Gladiatoria munera plurifariam ac multiplicia exhibuit [...] et breve dierumque paucorum, quodque appellare coepit „sportulam”, quia primum daturus edixerat, velut ad subitam conductamque cenulam invitare se populum. Nec ullo spectaculi genere communior aut remissior erat, adeo ut oblatos victoribus aureos prolata sinistra pariter cum vulgo voce digitisque numeraret ac saepe hortando rogandoque ad hilaritatem homines provocaret, dominos identidem appellans, immixtis interdum frigidis et arcessitis iocis; qualis est ut cum Palumbum postulantibus daturum se promisit, si captus esset. Illud plane quantumvis salubriter et in tempore: cum essedario, pro quo quattuor filii deprecabantur, magno omnium fauore indulisset rudem, tabulam ilico misit admonens populum, quanto opere liberos suscipere deberet, quos videret et gladiatori praesidio gratiaequae esse. Edidit et in Martio campo expugnationem direptionemque oppidi ad imaginem bellicam et deditionem Britanniae regum praeseditque paludatus.

Suetonius elmeséli, hogy Claudius gyakorta osztogatott adományokat a népnek, illetőleg megannyi nagyszerű színjátékot rendezett. Ezek között volt olyan, amelyet az emberek már régtől fogva ismertek, és lebonyolításukra a megszokott helyeken került sor, ugyanakkor újakat is kieszelt, vagy éppen egyeseket felújított a régi idők látványosságai közül, méghozzá olyan helyszínen, ahol előtte még nem rendeztek semmit. Anekdota-szerűen kerül megemlítésre,

⁶¹ GROOT (2008) i. m. 311. és 313.; BERNSTEIN (1998) i. m. 300.

hogy rendezett játékokat a tűz martalékává vált Pompeius-színház helyreállításának tiszteletére, ahol maga elnökölt és mutatott be áldozatot a színház fölött emelt templomban. Megrendezte az évszázados játékokat is,⁶² illetőleg cirku-szi játékokat a Vaticanuson, amelyek közé be-beiktatott egy-egy állathajsztát is. Suetonius – talán lovagrendi kötődéséből eredően – külön kiemeli azt is, hogy a Circus Maximusban külön ülőhelyet jelölt ki a senatoroknak, így nem kellett többé a közönség között elvegyülve helyet foglalniuk. A kocsiversenyeken kívül trójai játékokat, állatviadalmakat is rendezett, éppígy számos, igen változatos gladiátori viadalt. Mi több, még egy soron kívüli, rövid, *sportula* nevű, csak néhány napig tartó játékot, amelyre első alkalommal akként hívta meg az embereket, mint valami gyorsan összeütött vacsorára. Előadatta továbbá egy város meghódítását és kifosztását megjelenítő harci játékot a Mars-mezőn, valamint egy jelenetet Britannia királyainak behódolásáról. Mindezek a leírások, rövid történetek, anekdoták minden bizonnyal kedvező színben igyekeznek feltüntetni a császárt, akinek suetoniusi vitája – mint az fentebb már látható volt – meglehetősen dodonai: jóllehet a császárportré összességében negatív, mégis számos olyan elem olvasható ebben a *De vita Caesarum* eme könyvében, amely jelentős mértékben árnyalja a képet. Ekként lehet némi alapja annak az állításnak, hogy a szövegek alapján a császár törekedett arra, hogy Róma népével való találkozásai során jó benyomást keltsen. Ilyen, a *favor populi* megszerzésére irányuló törekvés megnyilvánulásaként értékelhetők azok a rövid, már-már élőképeket idéző történetek, amelyekben Suetonius leírja, miként számolta le a császár az aranyakat a győzteseknek, bal keze ujjain hangosan olvasva azokat. Megtudhatjuk azt is, hogyan biztatgatta és kérdezgette az embereket, miként bizalmaskodott velük úrnak szólítva őket, és így tovább. Szinte a *pietas* megnyilvánulása, hogy felmentette a szolgálat alól azt a kocsihajtót, akinek fiai könnyörögtek hozzá – maga Suetonius is célszerűnek és egészségesnek (*salubriter*) ítéli a császár magatartását, és a jelenlevők helyeslése is ezt támasztja alá.

Ehhez hasonló egy, a Titus uralkodását bemutató, rövidebb könyvből származó töredék.

Suet. Tit. 7

Praeter saevitiam suspecta in eo etiam luxuria erat, quod ad mediam noctem comissionem cum profusissimo quoque familiarum extenderet [...] suspecta rapacitas [...] deinque propalam alium Neronem et opinabantur et praedicabant. At illi ea fama pro bono cessit conversaque est in maximas laudes, neque vitio ullo reperto

⁶² Minthogy a *ludi saeculares* megrendezésére már Augustus alatt sor került, így eléggé megmosolyogtató lehetett az a reklámszöveg, hogy ilyen még senki sem látott (*quos nec spectasset quisquam nec spectaturus esset*), minthogy mind a résztvevők, mind a színészek között volt olyan, akik mindkettőben közreműködtek. Vö. Suet. Claud. 21.

et contra virtutibus summis. Convivia instituit iucunda magis quam profusa. Amicos elegit, quibus etiam post eum principes ut et sibi et rei publicae necessariis adquieverunt [...]. Et tamen nemine ante se munificentia minor, amphitheatro dedicato thermisque iuxta celeriter exstructis, munus edidit apparatissimum largissimusque; dedit et navale proelium in veteri naumachia, ibidem et gladiatores atque uno die quinque milia omne genus ferarum.

Ebből a *vita*-részletből kiderül, hogy kortársai még császárrá választása előtt akként látták Titust, mint kegyetlen, duhaj természetű és kapzsi személyt, mi több, nyíltan úgy tekintettek rá, mint a második Neróra, és ekként is nevezték. Ez a hírnév azután a császárrá választást követően hasznára vált az új uralkodónak, minthogy a sok szidalom trónralépését követően csupa dicséretté változott. Később már nemcsak hogy hibát nem találtak benne, hanem egyenesen a legnemesebb erényekkel ruházták fel. Az általa rendezett lakomákat a zabolátlan, pazarló (*profusa*) helyett inkább a kellemes (*iucunda*) jelzővel illették. Az általa választott barátok mind az őt követő uralkodóknak, mind pedig az állam számára egyaránt hasznára váltak. Bökezűség dolgában ugyanakkor elődei nem tudták felülmúlni. Az *Amphitheatrum* felszentelését követően, mellette fürdőkét építtetett, és pompás lakomát adott. A régi *naumachia* helyén új tengeri csatajelenetet (*navale proelium*) rendezett, továbbá gladiatori játékokat, majd egyetlen napon ötezer különféle vadállattal állatviadalt.

Az utóbbi textus kapcsán jól látszik, hogy itt az alapvetően negatív színben feltűnő császár egyes fiatalkori tulajdonságai trónra lépése után pozitívumként jelennek meg. Ezek között említettnek a játékok, látványosságok rendezésével kapcsolatos szokások is. Ugyan költséges módja volt ez a közönség befolyásolásának, hiszen a költségek legalább egy részét az állta, aki a játékokat rendezte, mégis összességében megérhette, hiszen a tömeg általi ünnepelettség a népszerűség mutatójaként szolgált.⁶³ Mindezen megfontolások után, egy következő lépésben érdemes lehet a *iactus missilium* kérdését csak jogi szempontból, a jogi forrásokban megvizsgálni.

6. A *iactus missilium* a jogi forrásokban

A szekunder irodalom körében ezt a tényállást a szerzők nagy része – a *iactus missilium*ra vonatkozó szövegeknek a forrásokban elfoglalt helye⁶⁴ alapján – kö-

⁶³ BERNSTEIN (1998) i. m. 300. és 311.; GROOT (2008) i. m. 313–314.; DODGE (1999) i. m. 205.; GEDEON (2005) i. m. 16–18.

⁶⁴ Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 46. A iustinianusi Intitúciókból származó szöveg tar-

zelebbről meg nem határozott személy részére történő tulajdonátruházásként (*traditio in incertam personam*) fogja fel, holott az elnevezés egy nagyban-egészben esetleges választáson alapul.

Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.)

Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce qui missilia iactat in vulgus, ignorat enim, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia vult quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficit.

A szöveg a 41. könyv 7. tituluszában, a tulajdon megszerzésével foglalkozó vélemények között szerepel, és elvi élel arról szól, hogy némely esetekben a tulajdonos előre nem meghatározott személy irányába kifejezett akarata is átviszi a dolog tulajdonát. Ennek példaként szerepel itt a különféle játékok során a *missilia* nép közé szórása, mondván, hogy aki elszórja a *missiliát*, azt akarja, hogy mindenki, amit elkapott, az az övé legyen. Mind a most idézett Gaiushely, mind pedig ennek a iustinianusi Intitúciókban megtalálható ekvivalense a későbbiekben részletesen is elemzésre kerül, így ehelyütt meglegszünk csak a két *locus* említésével. Ugyanakkor már ezen a ponton joggal merül fel a kérdés, hogy elképzelhető-e egy, a hagyományos nézettől eltérő felfogás alátámasztása. Ugyanis a *iactus missilium*nak a tulajdon-*traditio* körébe történő utalása – legalábbis a tulajdon-*traditio*ra vonatkozó alapvető követelmények ismeretében – nem mentes a dogmatikai kihívásoktól, ekként felvethető, hogy a *iactus missilium* a *traditio in incertam personam* tényállásához képest inkább egy összetett, egyszerre több tulajdonszerzési módot felölelő, komplex tényállásnak tekintendő. A *traditio in incertam personam* kérdésére vonatkozó kétely alapja Pomponius egy *Digesta*-beli véleménye, amely szerint az a dolog, amelyet valaki más elhagyott (*pro derelicto habuerit*), nyomban – vagyis az elhagyás pillanatában – az enyém lesz.

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit: sicuti cum quis aes sparserit aut aves amiserit, quamvis incertae personae voluerit eas esse, tamen eius fierent, cui casus tulerit ea, quae, cum quis pro derelicto habeat, simul intellegitur voluisse alicuius fieri.

A jogtudós által adott példa szerint, ha valaki rézpénzt elszór (*aes sparserit*), vagy madarakat enged szabadon (*aves amiserit*), bármennyire is akarja, hogy azt egy közelebbről meg nem határozott személy megszerezze, mégis az lesz

talmilag megegyezik a *Digesta* Gaius-textusával.

a tulajdonosa, akihez a szerencse sodorja (*cui casus tulerit ea*), tehát azé lesz, aki a véletlen folytán ténylegesen megszerzi azt. A tulajdonszerzés lehetőségét Pomponius azzal magyarázza, hogy amikor az eredeti tulajdonos elhagyta a dolgot, maga is azt akarta, hogy a dolog valakié legyen. A szövegben szerepel tehát egy általános érvényű, elvi állítás, amely a vélemény normatív magját alkotja; ezt követően pedig a jogászi vélemény már két, feltehetően konkrét, gyakorlati esetre fókuszál: pénz elszórása, valamint madarak szabadon engedése. Amikor Pomponius arról ír, hogy bármennyire is akarja a pénzt elszóró személy, hogy a pénzt, helyesebben az egyes pénzdarabokat (erre utal a többes számú névmás, *eas*) valaki megszerezze, hiábavaló a meghatározatlan személyre (*incerta persona*) irányuló akarata: tulajdonszerzés csak akkor következik be, amikor a pénzdarabot valaki – ebben az értelemben tehát már egy konkrét személy – tulajdonszerzési szándékkal birtokba veszi. Jogi szempontból releváns viszony első tekintetre a pénzt elszóró és az azt megszerző személy között jön létre, mindez azonban csupán a látszat, minthogy Pomponius kifejezetten rámutat, hogy a pénz azé lesz, akihez azt a szerencse sodorja. Így tehát a megszerző személye az elszórás pillanatában bizonytalan, csak a *casus* közbejötté konkretizálja azt. Mindennek indokát Pomponius pedig abban látja, hogy amikor valaki elhagy egy dolgot, azt akarja, hogy egy másik személy megszerezze azt. Bár a jelen indokolás elsőre nagyon logikusnak látszik, közel sem biztos, hogy minden esetben igaz, hiszen a jogtudós a pénzt szóró személynek a helyzethez való belső, teljesen szubjektív és – tegyük hozzá – sok esetben képlékeny: alakítható és alakuló viszonyulását igyekszik objektivizálni. A császárok általi ajándékosztással és a nyilvános játékokkal foglalkozó primer forrásanyag értékelése, és a vonatkozó szekunder irodalom áttekintése alapján megállapítható, hogy az említett játékok, és az ezek keretében történő ajándékosztás főként inkább valamely politikai előny megszerzésére törekvés eszközei voltak a *panem et circenses* elv égisze alatt. Az említett előnyök konkrétan igen sokféle formát ölthettek kezdve a választási népszerűsége törekvéstől egészen addig, hogy egyes császárok egyfajta „kommunikációs eszközt” láttak az ajándékosztásban. Mindezekkel egybevetve Pomponius érvelését, amely szerint, aki a pénzt elszórná, minden esetben azt is szeretné egyszersmind, hogy valaki annak a tulajdonosa legyen, azt lehet mondani, hogy a neves jogász által képviselt vélemény talán nem minden esetben következett be. Ezen a ponton derül ki, miért is volt szükséges az irodalmi források áttekintése, ugyanis meglátásunk szerint az ezekből nyerhető információk mindenképpen kiegészíti-árnyalja a jogi források némiképp „szögletes” megközelítését. Az *auctor*-források figyelembevételével lehetővé válik, hogy a realista szemléletből induljunk ki. Az ajándéktárgyakat elszóró személy tudata elsősorban a meggyőzésre, a népszerűségkeltésre irányul; kétséges, hogy az ajándékok jogi sorsának kérdése egyáltalán felmerül-e benne, és ha igen, akkor is legfeljebb addig terjedt, hogy az

adott dolgot nem akarja tovább magánál tartani, mert a szétosztásból nagyobb előnye származhat. Így nézetünk szerint nem kizárt ugyan, ám kevésbé valószínű a Pomponius által leírt célzatos viselkedés: valaki azért hagyja el a dolgát, hogy az másé lehessen.⁶⁵ Mindezek alapján gyanítható, hogy Pomponius véleménye sok esetben olyan gondolatokat igyekszik az ajándékokat elszóró személy fejébe ültetni, amelyek igazából nincsenek is ott. A szöveg érzékelhetően leginkább vitatható fordulata a *quamvis – ea* közötti szövegrész, amelynek körében logikusan csak arról lehet szó, hogy nem elegendő a tulajdonszerzéshez a dolog eredeti tulajdonosának abbéli akarata, hogy a dolog tulajdonát valaki meg kell, hogy szerezze; ahhoz szükség van még a tényleges *apprehensióra* is, vagyis arra, hogy a dolgot valaki birtokba vegye. A *quamvis* és a *tamen* kifejezések a hivatkozott szövegrészben egymásra vonatkoznak; a két kifejezés által bevezetett gondolat közötti ellentét általuk teljesen nyilvánvalóvá válik: az említett cselekvés nem valósít meg *traditiót*, mivel ehhez szükséges lenne az, hogy a célszemély megszerezze a dolgot. Márpedig az *incerta persona* és a *cui casus tulerit ea* fordulatok arra engednek következtetni, hogy itt *traditióról* általában nem lehet szó. Ezt alátámasztandó, ehelyütt szükséges hivatkozni Paulus egyik véleményére:

Paul. D. 41, 1, 31 pr. (31 ad ed.)

*Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.*⁶⁶

A *traditio* római jogban egy dolog formátlan átadását jelentette, amely által elsődlegesen a dolog birtokának átruházása következett be. A *traditio* akkor vitte át az átadott dolog tulajdonát is, ha a *traditio* tárgya *res nec Mancipi* volt, az átadó maga is tulajdonos volt, valamint ha az átruházó át akarta adni a dolog tulajdonát, a megszerző pedig meg akarta szerezni azt, aminek legjobb bizonyítéka, hogy fennforgott valamely, a tulajdonjog átvitelére alkalmas *iusta causa traditionis*.⁶⁷ Ennek alapja a forrásokban fellelhető ama nézet, amely sze-

⁶⁵ A madarak szabadon engedése körében ugyan a fenti érvelés még csak-csak hihetőnek tűnik: valaki olyan megfontolásból engedi szabadon a korábban fogságban tartott madarait, hogy azok adandó alkalommal akár másé is lehessenek. Persze ez sem feltétlenül igaz, hiszen a józan ész épp nem ezt diktálná; sokkal inkább azt, hogy valaki azért engedje szabadon az addig fogságban tartott madarait, mert azt szeretné, hogy azok szabadok legyenek.

⁶⁶ Egyes szerzők jelzik, hogy a *praecesserit* kifejezés helyére a *processerit* szerencsésebb lenne, főként mert nem minden esetben igaz ama állítás, hogy a *causa* megelőzi a fizikai értelemben vett átadást. Vö. MIQUEL (1963) i. m. 237–238.; GORDON (1989) i. m. 125–126.

⁶⁷ BONFANTE (1968) i. m. 203.; SCHULZ (1951) i. m. 349.; KASER (1971²) i. m. 139. és 416.; DIÓSDI (1970) i. m. 139.; JÖRS–KUNKEL–WENGER–HONSELL–MAYER–MALY–SELB (1987⁴) i. m. 156.; MAYER–MALY (1999²) i. m. 74.; SANFILIPPO (2002¹⁰) i. m. 210.; BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 329., és különösen 9. sz. jegyzet; HONSELL (2010⁷) i. m. 58.

rint a pusztá *traditio* nem elegendő a tulajdon átruházásához, az csak abban az esetben száll át, ha adásvétel, vagy egyéb más *iusta causa* (csere, ajándékozás, hozományrendelés, kölcsön, teljesítés stb.), tehát valamilyen kötelmi jogviszony alapján került sor az átadásra.⁶⁸ A *iusta causa traditionis* központi momentuma tehát egy, a felek közötti megegyezés a tulajdonátruházás jogi céljára vonatkozóan, vagyis az átadás egy olyan jogügylet alapján kell, hogy megtörténjen, amelynek magának is az a célja, hogy az átadó a megszerzőre a dolog tulajdonát is átruházza.⁶⁹ A *traditio* és a *iusta causa traditionis* közötti kapcsolat kétirányú. Egyfelől a jogcímként szolgáló ügylet önmagában nem elegendő a tulajdon átszállásához,⁷⁰ másfelől azonban a pusztá átadás ténye csak akkor lehetkeztet tulajdont, ha arra valamely *iusta causa* alapján kerül sor. Ez utóbbi alátámasztásaként szolgálhat az idézett Digesta-textus. A *traditio* és a *iusta causa traditionis* közötti eme kapcsolat hátterében az áll, hogy a tulajdon átszállására ténylegesen csak akkor kerülhet sor, ha az átadó és a megszerző között akarategység áll fenn ebben a tekintetben, vagyis az átadó akarata a tulajdon átruházására, a megszerző akarata pedig a tulajdon megszerzésére kell, hogy irányuljon.⁷¹ Ez az akarategység azonban a kívülágban nem közvetlenül jelenik meg, hanem a *traditio* ténye és a *iusta causa traditionis* megléte együttesen enged következtetni a felek között fennálló akarategységre.⁷² Kétségtelen ugyanakkor,

⁶⁸ Lényegében erről tudósít Gaius is, amikor leírja, hogy az adásvétel, ajándékozás, vagy egyéb más jogcímen átadott dolog a megszerző tulajdonába kerül, feltéve, hogy az átadó tulajdonos volt. A tulajdon az átadás révén mégis csak akkor száll át, ha arra *ex iusta causa* kerül sor. Vö. Gai. 2, 20; Ulp. 19, 7. Ehhez ld. még BENEDEK (1959) i. m. 18.; KASER (1971²) i. m. 417.; JÖRS–KUNKEL–WENGER–HONSELL–MAYER–MALY–SELB (1987⁴) i. m. 156–157.; BENEDEK (1988) i. m. 68–70.; MAYER–MALY (1999²) i. m. 75.; BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS (2013) i. m. 192–193.

⁶⁹ BONFANTE (1968) i. m. 205. és 242.; SCHULZ (1951) i. m. 350.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 330.

⁷⁰ Ez *expressis verbis* megjelenik Diocletianus egyik rendeletében (Diocl. C. 2, 30, 20), de ugyanígy kiolvasható például Ulpianus egyes, az adásvétellel összefüggő véleményeiből is (vö. Ulp. D. 19, 1, 1 pr. [28 ad Sab.]; Ulp. D. eod. 11, 2 [32 ad ed.]).

⁷¹ Ebben az értelemben Benedek is utal a *causa* szó ilyen jelentéstartalmára. Vö. BENEDEK (1959) i. m. 4.

⁷² Ehhez ld. még BONFANTE (1968) i. m. 234.; BENEDEK (1959) i. m. 20.; BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339–340. Bessenýő András utal arra is, hogy a középkorban a feleknek ezt az akarategységét *animus transferrendi et accipiendi dominii* névvel illették. Részletesen ld. BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339. Megjegyzendő, hogy éppen az akarategység kérdése okozott további problémákat, a források alapján ugyanis állítható, hogy átszállt a tulajdon akkor is, ha a *traditio* mellett csak *causa putativa* szerepelt. Ennek egyik példája a forrásokban, amikor a pénzáadásra akként kerül sor, hogy az egyik fél tartozás kiegyenlítése címén adja azt, a másik pedig kölcsön gyanánt veszi át (vö. Ulp. D. 12, 1, 18 pr. [7 disp.]). Ehhez hasonló esetek, amikor az egyik fél úgy véli, hogy *ex testamento* köteles egy ingatlan átadására, míg a másik fél szerint az ingatlan átadására *ex stipulatu* került sor, illetve, amikor az egyik fél szerint a pénzáadás *donandi gratia* történt, a másik ugyanakkor mint *pecuniam creditam* veszi át azt (vö. Iul. D. 41, 1, 36 [13 dig.]). A látszólagos disszenszus ellenére mindkét esetben átszáll a tulajdon, mégpedig azért, mert a tulajdonátszállás kérdésében a felek között megvolt az egyetértés. Ez a prob-

hogy az a nézet, amely a *traditiót* kauzális szerzősmódként fogja fel, egyszerűsödik éppen az idézett Paulus-hely kapcsán hangsúlyozza, hogy a *iusta causa* objektív, a jog által meghatározott tényállás, a felek akarata pedig ebből a szempontból másodlagos.⁷³ Ehhez képest Benedek Ferenc fogalmaz meg olyan közvetítő álláspontot, amely szerint egy adott ügylet megkötése során számos olyan cél képzelhető el, amely a felek szeme előtt lebeghet. Közös bennük, hogy ezek mind-mind egyetlen célfolyamatba ágyazódnak. A jog ebből kiemel egyet, és relevánssá teszi azáltal, hogy az ügyleti joghatásokat ehhez kapcsolja; az összes többi cél azonban – legalábbis jogi szempontból – irreleváns. Mindazonáltal ebből még nem szükségszerűen következik, hogy ezek, a jog által figyelmen kívül hagyott célok valamilyen formában ne jöhetnének figyelembe.⁷⁴ Ugyanakkor a felek egybehangzó célkitűzésének a jog általi értékelése egy ügylettípus, nem pedig egy konkrét ügylet vonatkozásában történik meg, mégpedig a forgalomban való hatékonysága alapján.⁷⁵ Ekként úgy véli, hogy a *iusta causa traditionis* akként értelmezhető, mint amely alatt a római jogászok „a feleknek egy jogügy-

léma vezette Savigny arra a következtetésre, hogy lényegében maga a *traditio* is egy szerződés, minthogy megvan benne a felek akaratnyilatkozata a birtok és a tulajdon átruházására. Ténykérdés, hogy csak maga az akaratnyilatkozat nem elegendő a tulajdon átszállásához, hanem ahhoz szükség van még a dolog tényleges birtokba adására is, azonban ez nem rontja le a *traditio* szerződként való felfogását (dinglicher Vertrag). Mindezek alapján Savigny a *traditiót* mint „dologi szerződést” absztraktnak véli. Részletesen ld. SAVIGNY (1840) i. m. 312–313. Ennek kérdéséhez részletesen ld. FUCHS (1952) i. m. 82–92.

⁷³ Ekként pl. KASER (1971²) i. m. 416.; MAYER-MALY (1999²) i. m. 74.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 319.

⁷⁴ BENEDEK (1959) i. m. 33–34. A későbbi irodalomban Warmelo is hasonló nézetet képvisel, amikor rámutat, hogy a római jogászok nézete szerint is kellett egy olyan esemény, egy ok, amely megelőzte a *traditiót*, éppen azért, hogy a tulajdonjog átszállhasson. Azért hívták ezt az okot *iusta causának*, hogy a *traditio* összes többi *causájától* megkülönböztessék. Ez utóbbiak ugyanis csak egy dolog birtoka átruházásának alapjául szolgáltak, a tulajdon azonban ezek alapján nem szállt át. Vö. VAN WARMELO (1982) i. m. 621.

⁷⁵ Ehhez ld. még VAN WARMELO (1982) i. m. 624., aki szerint a tulajdon átruházása csak a felek számára elegendő és megfelelő okból történhetett meg. Mi több, ennek az oknak a társadalom számára is elegendőnek és megfelelőnek kell lennie, ennek nyomán pedig a jog is elismerésben részesíti majd. Következésképpen a *iusta causa traditionis* egy olyan, a *traditio* aktusát megelőző esemény, amelyet természeténél fogva a társadalom, ekként a jog is megfelelőnek ítél, és így ennek alapján átszáll a dolog tulajdonjoga. Nem lényegtelen persze, hogy ez egybevág-e a *traditio*ban résztvevő felek akaratával, azonban jogi szempontból nem ez bír elsődleges jelentőséggel. Külön megemlíthető Evans-Jones és MacCormack nézete, akik szerint a klasszikus jogászok felfogása szerint a *traditio* ugyan kauzális szerzősmód volt, de csak annyiban, hogy a tulajdonjog átadás útján történő átruházásához egy megelőző, érvényes *causára* volt szükség. Ez állhatott valamely ügyletben vagy jogi aktusban, feltéve, hogy a jog szerint elegendő a tulajdon átszállásához. Véleményük szerint ugyanakkor arra nincs forrásbizonyíték, hogy a római jogászok a *causát* akár a felek közös akaratként (common intention to transfer and receive ownership), akár a feleknek az ügylet céljára vonatkozó megállapodásaként (the agreement of the parties as to the purpose of the transaction) fogták volna fel. Részletesen ld. EVAN-JONES–MACCORMACK (1989) i. m. 99–109.

letként tipizált oly célban való egyetértését, konszenzusát látták, mely alkalmas (*iusta*) arra, hogy ha egy dolgot ennek alapján tradálnak, ez a *traditio* tulajdonátszállást eredményezzen”.⁷⁶

7. Részösszegzés – áttekintés

Az eddigiek alapján látható, hogy a nép közé történő pénz- és ajándékszórás egyaránt feltűnik mind a jogi, mind a nem jogi forrásokban. Az *auctor*-forrásokban az ajándékosztás elsősorban a császárkorhoz kötődik, holott a jogi forrásokban találunk olyan szöveget (pl. Inst. 2, 1, 46), amely consulokat és praetorokat említ, azaz a köztársaság korában is bizonyosan bevett gyakorlat volt az ünnepi alkalmakkor történő ajándékosztás. Ami a császárkori forrásokat illeti, kitűnik belőlük, hogy a császári arcél megrajzolásának jó eszközei azok a textusok, amelyek az ünnepi játékok rendezésének gyakorlatát mutatják be. Vagy az erényes, példaképnek tartott uralkodó jellemének megerősítését, emberibb ábrázolását szolgálják, vagy éppen a császár züllött, léha és kegyetlen természetét példázák, attól függően, hogy az adott szerző hogyan viszonyul a konkrét uralkodóhoz. Ami a tudósításokból azok szerzőinek céljain túl leszűrhető, az éppen az, hogy maguk az uralkodók is jobbra célzatosan használták az ajándékosztást: olyan lehetőséget láttak, láthattak ezekben az alkalmakban, amelyek során kapcsolatba kerülhettek a római néppel, és saját renoméjukat is javíthatták, illetőleg akként befolyásolhatták a tömeget, hogy az számukra megfelelő legyen.

A jogi források megközelítése inkább teoretikus: a vonatkozó *Digesta*-szövegek háttérében más *locus*okhoz képest nehezebben azonosítható az a konkrét eset, amelynek kapcsán a jogász a nép közé történő pénzszórásra utal. Ezen túlmenően, az ajándékosztás példaként jelenik meg a szövegekben, amely példa minden esetben az elvi vélemény alátámasztását célozza. A vonatkozó szövegek vagy a *traditio*hoz, vagy a *derelictio*hoz kapcsolódóan, mintegy *per tangentem* említik ezt a kérdést, így egyfelől látható, hogy a klasszikusok szempontjából elenyésző jelentőségű volt ez a probléma, másfelől kitűnik az is, hogy maguk a klasszikus jogászok sem maradéktalanul egységesen közelítik meg a problémát. Ami a két kérdéskört, jelesül a *traditio*t és a *derelictio*t illeti, a tulajdon-*traditio* kapcsán megállapítandó, hogy a felek akarata, a *traditio* ténye és a *iusta causa traditionis* megléte egyaránt jelentőséggel bírtak a tulajdon átruházása körében. Úgy véljük, hogy az idézett Paulus-szöveg lényege a tulajdon átszállásának vonatkozásában annyi, hogy ennek megtörténtéhez a pusztán átadás még nem elegendő, hanem a tényleges átadás mellett szükség van egy *iusta causára* is. Az eddigiekben említett jogcímekek közös vonása, hogy mind

⁷⁶ BENEDEK (1959) i. m. 36.

olyan jogügyletek, amelyek körében elengedhetetlen a felek közötti akarategység: mindketten egyet kell, hogy értsenek abban, hogy ki, kinek és mit akar átadni, valamint abban is, hogy eme átadás nyomán a megszerző lesz a dolog tulajdonosa. Ennyiben tehát – véleményünk szerint – az *animus transferendi et accipiendi dominii* okán a *iactus missilium* kevésbé tűnik *traditio in incertam personam*nak: a tömegből bárkivel ugyanis – meglátásunk szerint – nem lehet ügyletet kötni; annak meghatározott felek között kell végbemennie.⁷⁷ Sokkal inkább annak vagyunk tanúi a *iactus missilium* keretében, hogy az egyik fél eldob bizonyos dolgokat, ezzel nyilvánítva ki, hogy azt többé nem akarja a tulajdonában tartani, a körülötte állók közül pedig egyesek felszedik azokat. Ebből az alapállásból szemlélve a *iactus missilium* inkább *derelictio* és *occupatio* egyiségére hasonlít. Nem hallgatható el ugyanakkor, hogy a *derelictio*s nézetnek is vannak fogyatékoságai, amelyek kötődhetnek a római *ludi* intézményéhez is: nem kizárt ugyanis, hogy a magistratus némelykor nem a saját pénzét szórta. Márpedig a nem tulajdonos által végzett *derelictio* olyan újabb kérdéseket vet fel, hogy miként alakul a birtok- és tulajdoni helyzet a tömegben el-elkapdosott pénzürmék és más ajándéktárgyak esetében. A *Digesta* hivatkozott forrása, valamint Gaius és Ulpianus tanúsága egyaránt arra engednek következtetni, hogy tulajdon-*traditio* esetén a rómaiak is elengedhetetlennek tekintették az akarategységet. Mindent egybevetve alappal állítható, hogy a Pomponius-vélemény az indokolás szempontjából némiképp aggályos: mint láthattuk, a pénz- és ajándékszórás esetében az elhagyó preferenciái inkább a tömeg megnyerésére irányulnak, mi több, az *aves amissio* körében az sem kizárt, hogy az ezeket elengedő személy mindössze azt szeretné, hogy a madarak szabadok legyenek.

A Pomponius-vélemény kapcsán fentebb megfogalmazott meglátás nyomán, amelynek keretében a *traditio in incertam personam* inkább pénz-*derelictio*jának és *occupatio*jának egysége, szükséges az *occupatio* és a *derelictio* jogintézményeinek részletesebb vizsgálata, továbbá a *iactus missilium* és a *derelictio*–*occupatio* közötti, forrásokon alapuló kapcsolat kimutatása.

⁷⁷ Ennek az elgondolásnak ellene lehet szegezni Kaser ama megállapítását, amely szerint a klasszikus jogászok a pénz-*traditio*ja esetén nem minden esetben követelték meg valamely *iusta causa* fennforgását: pénzen átadással lehet tulajdont szerezni, jóllehet ennek esetei nem világosak („Daß die Klassiker das Erfordernis eines gültigen Kausalverhältnisses nicht ausnahmslos anerkannt haben, scheint festzustellen. Welche Fälle das waren, ist freilich noch umstritten.”). Állítását arra alapozza, hogy az érvényes jogcím nélküli pénzfizetés esetén a címzett tulajdonos lesz, a pénz csak *condictio*val lehet visszakövetelni. Vö. KASER (1961) i. m. 217. Bár első tekintetre ez jelentős ellenérvnek tűnik az eddig mondottak ellen, nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a ténytet, hogy a kérdéses tényállás körében *missilia* eldobásáról van szó, amely nem kizárólag pénzt jelentett, hanem tágabban ide tartoztak bizonyos ajándékok is!

II. A KIFEJEZÉSEK EREDETE: A *IACTUS* ÉS A *MISSILIA* JELENTÉSE A FORRÁSOKBAN

Az eddigi vizsgálódásból már nagyban-egészben körvonalazódott, hogy mit is jelent a *iactus missilium* kifejezés, illetőleg, hogy ezen belül milyen jelentéssel bír a *iactus*, valamint a *missilia*. Ezen a ponton azonban érdekes lehet csak nyelvi szempontból megközelíteni mindkét kifejezést külön-külön, megvizsgálva azt is, hogy esetlegesen a forrásokban milyen alternatív kifejezések szerepelnek még. Elsőként a *iactus* kifejezés közelebbi vizsgálata mutatkozik szükségesnek, külön kiemelve a szó jogi jelentésköreit is.

1. A *iactus* a forrásokban

A *iactus* a *iacio* igéből származik, és valaminek az elhajítását, eldobását jelöli. Kifejezetten használatos kockadobás,⁷⁸ valamint a tengerbe történő rakománydobás⁷⁹ értelemben. A *iactus* mint jogi kifejezés⁸⁰ az előbbiekhöz hasonlóan jelenti általában valaminek az eldobását – ebben az értelemben négy, jogi szempontból is releváns jelentést lehet elhatárolni egymástól: a *iactus lapilli*, a *iactus retis*, a *iactus mercium* és a *iactus missilium* esetköreit.⁸¹

A *iactus lapilli* egy olyan szimbolikus aktus, amellyel valaki már megkezdett építési munkálatokkal szembeni ellenkezését fejezi ki. Mint arra az elnevezés is utal, a nemtetszés kinyilvánítása akként történet meg, hogy valaki követ vetett egy épületre, amely az ellenérdekű fél által megkezdett építkezés ellen irányul. Az ilyen tiltakozással szembeni bármilyen fellépés ellen *interdicum*

⁷⁸ *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘*iactus*’⁴⁷.

⁷⁹ *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘*iactus*’^{5a}; ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘*iacio*’. Utóbbi megjegyzi, hogy ekként *iactus* ebben az értelemben a *iactura* kifejezéssel egyező jelentésárnyalatot is hordoz. Ld. még ebben az értelemben Cic. de off. 3, 89: „*Quaerit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat an servuli vilis*”.

⁸⁰ A *iactus* szó nem jogi értelemben vett előfordulásához ld. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘*iactus*’; PHILIPP (1914) i. m. 545.; SCHNEIDER (1914) i. m. 555.

⁸¹ BERGER (1914) i. m. 545–546.

quod vi aut clam volt kérhető a praetortól.⁸² A *iactus missilium* kifejezés a forrásokban *expressis verbis* nem fordul elő, ugyanakkor gyakran lehet vele találkozni a pandektista irodalomban, legfőképpen a *traditio* és a tulajdonátruházás kapcsán. A kifejezés – mint azt már korábban is láthattuk – a nép közé történő ajándékszórását fogja át, amit Gaius a *missilia iactare in vulgus* elnevezéssel illet (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]). A Rómában ünnepi alkalmakkor szokásos pénz, illetőleg egyéb értéktárgyak nép közé szórását a magistratusok, többnyire a consulok és a praetorok végezték – mint az Inst. 2, 1, 46 textusából kiderül, amely *locus* lényegében az előbb hivatkozott Gaius-hely parafrázisa. Utóbb ez a köztársaságkori gyakorlat a későcsászárkorban egyre inkább háttérbe szorult (vö. Valerius és Marcianus 452-ben kelt rendeletét; C. 12, 3, 2). Ez a *iactus missilium*nak nevezett tényállás a Digestában még egy helyen fordul elő (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]).⁸³

A *iactus retis* szó szerint hálövetést jelent, és a halfogással áll összefüggésben, amelynek jogi relevanciája az *emptio spei* kapcsán van, minthogy éppen ennek iskolapéldájaként szolgál. Ebben az esetben arról van szó, hogy az áru egy még nem létező dolog, ennek ellenére a vevő már a megegyezéskor tartozik megfizetni a vételárat, jóllehet az áru pusztán „létrejötté” is a szerencsén múlik.⁸⁴ A *lex Rhodia de iactu mercium* által szabályozott esetkör, amikor a tengeri viharba keveredett hajó megkönnyítése céljából egyes, a hajón szállított árukat a tengerbe dobáltak annak érdekében, hogy a hajó, a rajta utazók és a szállítmány többi része megmenekülhessen.⁸⁵ Forrásszerűen egyébként a Digestában öt helyen hat alkalommal⁸⁶ lehet találkozni a *iactus* kifejezéssel, kivétel nélkül a *lex Rhodiához* kapcsolódó titulusban.

A rendelkezésre álló források nem csupán a *iacio* igéből képzett főnevet használják a nép részére történő ajándékosztás megjelölésére. A már idézett Gaius-szöveg (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]) mellett, amelyben állítmányként a *iacto* ige ragozott alakja szerepel, Pomponius szövegében (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]) a *spargo* ige fordul elő, amely – akárcsak görög györece, a σπείρω – jelentését tekintve összességében nem tér el a *iacio*, illetőleg a *iacto*

⁸² Vö. Ulp. D. 43, 24, 1 pr. (71 ad ed.), Ulp. D. eod. 1, 6 (71 ad ed.). Utóbbival egyezően ld. még Paul. D. eod. 20, 1 (13 ad Sab.). BERGER (1914) i. m. 551–552.

⁸³ BERGER (1914) i. m. 552. skk.

⁸⁴ Ehhez ld. különösen a *quasi alea emptio* esetét Paulusnál (Paul. D. 18, 1, 8, 1 [9 ad Sab.]), valamint hasonlóan Ulp. D. 19, 1, 11, 18 (32 ad ed.). BERGER (1914) i. m. 555.; *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘iactus’³.

⁸⁵ *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘iactus’⁵; BERGER (1914) i. m. 546–551.

⁸⁶ Paul. D. 14, 2, 1 (2 sent.); Paul. D. eod. 2 pr. (34 ad ed.); Call. D. eod. 4 pr. (2 quaest.); Call. D. eod. 4, 2 (2 quaest.); Herm. D. eod. 5 pr. (2 iuris epit.).

igéktől.⁸⁷ Az *auctor*-források igék tekintetében is nagy változatosságot mutatnak: megtalálhatók a szövegekben egyfelől a *spargo* ige (Suet. Cal. 18; Claud. 21; Ner. 11; Dom. 4), vagyis a pomponiusi *aes sparsio* egyáltalán nem jogi *terminus technicus*; másfelől a *do* (Suet. Dom. 4), *distribuo* (Suet. Claud. 21; Suet. Dom. 4), *divido* (Suet. Cal. 18), amely utóbbiak ad, kioszt, szétoszt jelentéseket hordoznak.⁸⁸

2. A *missilia* jelentésköre

A teljes kifejezés másik eleme, a *missilia* mint a *missile* főnév többes száma a *mitto* igéből eredeztethető. *Missile* eredetileg valamilyen lövedéket jelent a lehető legtágabb értelemben; többes számban ugyanakkor egyedi jelentést vesz fel: ünnepi alkalmakkor, vagy színházban a tömegbe szórt mindenféle ajándéktárgyakat jelenti.⁸⁹

A *missilia* mellett más tárgyak szórása is megjelenik még a szövegekben, így különösen Pomponius már idézett szövegében (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 as Sab.]) előfordul az *aes* kifejezés, amely még a Kr.u. II. századtól kezdődő időben is éppúgy használatos volt, mint korábban.⁹⁰ Mi több, az *aes* szó eredetileg fémeket jelölt, ekként később használták annak a pénznek a megjelölésére is, amelynek előállításához ezt a fémeket használták fel. Ugyanakkor a jelentésbeli absztrahálódás jelei már a XII tt-ben is mutatkoznak: fellelhető a törvényben olyan jelentése is, ahol adósság értelemben szerepel; ezt később Ulpianus egy véleménye is megerősíti a Digestában.⁹¹ Ebből a tendenciából látható, hogy a konkrét fém, illetve fémpénz jelölése mellett az *aes* tágabban, pénzügyi értelemben is értelmezhető.⁹²

⁸⁷ *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. 'spargo'; FINÁLY (1884) i. m. s. h. vv. Ld. még LIDDELL–SCOTT (1940) i. m. s. v. 'σπαρῆγω'.

⁸⁸ Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. és FINÁLY (1884) i. m. s. h. vv.

⁸⁹ Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. 'missile²': „Gifts thrown into the crowd in a theatre or sim.”; ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. 'mitto': „cadeaux qu'à l'occasion de certaines fêtes on répandait dans le public”.

⁹⁰ FINÁLY (1884) i. m. s. v. 'aes'.

⁹¹ Lex XII Tab. 5, 9 (Diocl. C. 2, 3, 26): *Ex lege duodecim tabularum aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum*. Ulp. D. 50, 16, 213, 1 (1 reg.): '*Aes alienum*' est, quod nos alii debemus: '*aes suum*' est, quod alii nobis debent. Vö. NADJO (1989) i. m. 102. és 108–109.

⁹² Ezzel egyezően ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. 'aes'

Az *auctoroknál* a *missilia* mellett (Suet. Cal. 18; Claud. 21; Ner. 11; Dom. 4) az általános értelmű, elsősorban ajándékot jelentő⁹³ *congiarium*, illetőleg ennek többes számú alakja fordul elő (Tac. Ann. 12, 41; Suet. Claud. 21; Dom. 4), valamint az élelmet, élelmiszereket, hozzávalókat jelentő⁹⁴ *obsonium* (Tac. Ann. 12, 41; Suet. Cal. 18). A kenyérral teli kosarat jelentő *panaria* (Suet. Cal. 18), továbbá meghatározott pénzösszegre utaló *nummi* (Suet. Dom. 4) úgyszintén megtalálható az említett szövegekben. Érdekes, hogy Suetonius egy helyen (Suet. Ner. 11) igen részletesen felsorolja, hogy mik is tartozhattak konkrétan a *missilia* körébe. A beszámoló szerint ennivalót (*penus*), élelmiszer- és ruhautalványt (*tesserae frumentariae*, [*tesserae*] *vestis*), arany és ezüst tárgyakra, drágakőre, igazgyöngyre, festményekre, rabszolgákra, igavonó állatokra és szelídített vadállatokra beváltható utalványokat (*tesserae* *aurum*, *argentum*, *gemmae*, *margaritae*, *tabulae pictae*, *mancipia*, *iumenta*, *mansuetae ferae*). Előfordult, hogy még teljesen új hajókat, bérházakat, földeket (*novissimae naves*, *insulae*, *agri*) is kisorsoltak ilyen alkalmakkor.⁹⁵

2.1 *Excursus*: *nummi* és *aes* mint a *iactus missilium* további tárgyai

Mínt hogy a szekundér irodalomban a *iactus missilium* tényállására leggyakrabban a nép közé történő pénzszerésként szokás hivatkozni, ezért ezen a ponton szükséges lehet külön arra is utalni, hogy a különféle, ajándéktárgyakat jelölő kifejezések mellett hogyan történik utalás a pénzre.

Az *auctor*-forrásokban a *nummi* kifejezés utal a pénzürmékre mint pénzdarábokra; eme szöveg mellett említhető a Digestában Pomponius vonatkozó véleménye (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]), amely – egyéb tárgyak mellett – kifejezetten *aes*ről szól.

Ami a *nummi* kérdését illeti, több olyan véleményt is lehet találni a jogtudósi *responsumok* között, amelyek körében *nummi* egyértelműen érmék, pénzdarábok jelentésben fordul elő.

Iav. D. 46, 3, 78 (11 ex Cass.)

Si alieni nummi inscio vel invito domino soluti sunt, manent eius cuius fuerunt: si mixti essent, ita ut discerni non possent, eius fieri

⁹³ *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘congiarium’; FINÁLY (1884) i. m. s. h. v. Vö. KUNTZE (1857) i. m. 41.

⁹⁴ Ld. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘obsonium’; FINÁLY (1884) i. m. s. v. ‘opsonium’. Vö. még LIDDELL–SCOTT (1940) i. m. s. v. ‘ὀψώνιον’.

⁹⁵ Vö. KUNTZE (1857) i. m. 41.; BENEDEK (1982) i. m. 698.; BENEDEK (1984) i. m. 2109.

qui accepit in libris Gaii scriptum est, ita ut actio domino cum eo, qui dedisset, furti competeret.

A Iavolenus által bemutatott eset szerint **A** kifizetést teljesít **C** részére **B** pénzből, még hozzá **B** tudtán kívül (*inscio*), vagy éppen akarata ellenére (*invito domino*). Ebben az esetben a pénz az eredeti tulajdonosé, tehát **B**-é marad. Akkor azonban, ha a pénzfizetést elfogadó **C**-nél lévő pénzzel összekeveredik **B** pénze, mégpedig olyan módon, hogy már nem lehet felismerni (*discerni non possent*), melyik összeg (vagy talán az egyes pénzdarabok), kié volt, a teljes összeg tulajdonjoga azt illeti, aki a *commixtiót* végrehajtotta (*eius fieri qui accepit*), vagyis jelen példában **C**-t. Az eredeti tulajdonos **B** ilyenkor *actio furtival* perelheti a kifizetést teljesítő személyt, azaz **A**-t.⁹⁶ *Nummi* ebben a textusban a *solutio* tárgya, márpedig a pénzfizetésre *numeratio* formájában került sor, azaz le kellett számolni az értéket.

Iav. D. 12, 6, 46 (4 ex Plaut.)

Qui heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit, ipse quidem repetere non potest: sed si ignorante herede nummos eius tradidit, dominus, ait, eos recte vindicabit. eadem causa rerum corporalium est.

A *condictio indebiti* kérdéséhez kapcsolódó vélemény három – más vélemények szerint csupán két – eset-variációt mutat be. Az elsőben Iavolenus egy olyan esetet ír le, amikor **A** az örökös nevében és annak pénzből teljesít hagyományokat, nem tér ki azonban arra, hogy a fizetést teljesítő **A**, akire a szövegben a *quis* szó utal, milyen minőségben jár el (*heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit*).⁹⁷ Ilyenkor az örökös nevében eljáró **A** nem követelheti vissza (*ipse [...] repetere non potest*) a teljesített összeget tartozatlan fizetés címén. A szövegben szereplő *heredis nomine* fordulat véleményünk szerint arra utal, hogy az örökös és **A** között valamilyen jogviszony kell, hogy legyen, amely megalapozza **A** eljárását. Ténykérdés azonban, hogy helytálló Apathy fentebb idézett azon meglátása, amely szerint a jogász eme jogviszony pontos körülírásával adós marad. A második tényállás-variáció szerint a teljesítés az örökös pénzből, ám annak tudta nélkül történik (*ignorante herede nummos eius tradidit*) – itt tehát az örökös és **A** között nem áll fenn olyan jogi kötelék, amelyből eredően **A** az örökös ügyében eljárhatna. Apathy ebben a vonatkozásban megjegyzi, hogy nem lehet következtetést levonni arra nézve, hogy az első mondatban írott esetben az örökös hozzájárult volna a fizetéshez: ehhez ismerni

⁹⁶ Egyezően KASER (1961) i. m. 184.

⁹⁷ Vö. APATHY (1979) i. m. 71.

kellene az első esetben fennálló jogviszony tartalmát.⁹⁸ Ennek következménye Iavolenus szerint az, hogy ekkor a tulajdonos (*dominus*), akire a jogász eddig *heresként* utalt (vö. *heredis nomine, ignorante herede*), *vindicatio*val perelheti vissza a teljesített pénzösszeget. Megállapítható tehát, hogy még az örökös általi felkérés hiánya sem ad alapot arra, hogy az örökösnek az összeg visszaperlésére irányuló jogát meg lehessen tagadni.⁹⁹ Szempontunkból ennek a szövegnek a különös jelentősége abban áll, hogy a *locus* által alátámasztást nyerhet az a szakirodalmi nézet, amely szerint '*nummi*' (tehát *pluralis*!) kifejezés nem kizárólag pénzdarabokat, hanem pénzösszeget is jelent,¹⁰⁰ méghozzá abban az értelemben, mint amely meghatározott értékösszeget megjelenítő érmék tetszőleges összetételű halmaza.¹⁰¹

Ami az *aes* kérdését illeti, a legismertebb, ebben a vonatkozásban is hivatkozható szöveg Gaius Intitúcióiból származik:

Gai. 3, 90

Re contrahitur obligatio velut mutui datione; mutui autem datio proprie in his fere rebus contingit, quae res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem, sed aliae eiusdem naturae reddantur.

Az idézett szöveg a *mutuum* kérdéskörével foglalkozik. Már a kezdet kezdetén érdemes megjegyezni, hogy ez a Gaius-szöveg nagyfokú hasonlóságot mutat a iustinianusi intitúciók egy textusával.¹⁰² Ismeretes, hogy a iustinianusi

⁹⁸ APATHY (1979) i. m. 71.

⁹⁹ Ezzel egyezően APATHY (1979) i. m. 73.

¹⁰⁰ Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. '*nummus*'; FINÁLY (1884) i. m. s. v. '*numus*'. Ehhez ld. még HEUMANN–SECKEL (1926) i. m. s. v. '*nummus*', ahol viszont a szó pénzdarab, érme jelentésben lelhető fel.

¹⁰¹ Érdemes utalni arra is, hogy az idézett hely a tartozatlan hagyományos szolgáltatással, illetőleg annak tartozatlan fizetés címén történő visszakövetelhetőségével foglalkozik, ekként hasznos lehet a hagyomány tárgyára is figyelmet fordítani. Magát a *legatumot* a források több aspektusból közelítik meg. Így ld. különösen Flor. D. 30, 116 pr. (11 inst.); Mod. D. 31, 36 (3 pand.); Ulp. 24, 1; Inst. 2, 20, 1. Ami a *legatum* tárgyát illeti, az lehet egy vagy több meghatározott dolog juttatása, dologi jogi jogosultság juttatása vagy alapítása, illetőleg tágabban bármely megengedett vagyoni előny juttatása, így különösen kötelelem alapítása, követelés átruházása, adósság elengedése, vagy akár tartás juttatása, illetve saját tartozásnak a hitelezőre történő hagyományozása. Vö. KASER (1971²) i. m. 742.; MAYER-MALY (1999²) i. m. 203.; SANFILIPPO (2002¹⁰) i. m. 392.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 657.

¹⁰² Vö. Inst. 3, 14 pr.: *Re contrahitur obligatio veluti mutui datione. mutui autem obligatio in his rebus consistit quae pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo,*

Institúciók szerkesztése során Tribonianus, Theophilus és Dorotheus jelentős mértékben támaszkodtak Gaius két munkájára is (*Institutiones, Res cotidianae sive aurea*), amelyeket a császár kifejezetten meg is említ.¹⁰³

A szöveg arról szól, hogy dologátadás révén jön létre a kötelem például a *mutuum* esetében, amelynek tárgya jobbára *res, quae pondere numero mensura constant* lehetnek. Ez utóbbi körében Gaius megemlíti néhány példát, amelyet a *qualis est* fordulattal vezet be: nem kimerítő jellegű felsorolásról van szó – meg lehet, hogy eme példák csupán a mindennapi életben leggyakrabban előforduló esetekre akarnak utalni. Ezek az *aes* kivételével nemesfémek; ritkaságuk, szépségük és tartósságuk folytán alkalmasak arra, hogy az egyén gazdagságának fokmérőjeként szolgáljanak.¹⁰⁴ Az *aes* viszont egy gyakran előforduló fém volt;

frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro, quas res aut numerando aut metiendo aut adpendendo in hoc damus ut accipientium fiant, et quandoque nobis non eadem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur. unde etiam mutuum appellatum sit, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat. ex eo contractu nascitur actio quae vocatur conductio.

¹⁰³ Vö. Prooem. 6: *Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.* Ezzel egyezően RÜFNER (2000) i. m. 55.

¹⁰⁴ Kivételként talán egyedül az *aes* említhető, amelyből akár fegyvert is kovácsoltak, lévén már a kezdeti időkben elegendő mennyiségben állt rendelkezésre. Ehelyütt érdemes utalni rá, hogy az *aes* kifejezés (görög megfelelője: χαλκός) egyaránt jelölheti a rezet és ennek leggyakrabban ön hozzáadásával keletkező ötvözetét, a bronzot. Vö. Plin. Nat. Hist. 34, 1–2.: (1) *Proxime dicantur aeris metalla, cui et in usu proximum est pretium, immo vero ante argentum ac paene etiam ante aurum corinthio, stipis quoque auctoritas, ut diximus. hinc aera militum, tribuni aerarii et aerarium, obaerati, aere diruti. docuimus quamdiu populus romanus aere tantum signato usus esset: et alia re vetustas aequalem urbi auctoritatem eius declarat, a rege numa collegio tertio aerarium fabrum instituto.* (2) *Vena quo dictum est modo foditur ignique perficitur. fit et e lapide aereo, quem vocant cadmean, celebri trans maria et quondam in campania, nunc et in bergomatium agro extrema parte italiae; ferunt nuper etiam in germania provincia repertum. fit et ex alio lapide, quem chalcitum appellant in cypro, ubi prima aeris inventio, mox vilitas praecipua reperto in aliis terris praestantiore maximeque aurichalco, quod praecipuam bonitatem admirationemque diu optinuit nec reperitur longo iam tempore effeta tellure. proximum bonitate fuit sallustianum in ceutronum alpino tractu, non longi et ipsum aevi, successitque ei livianum in gallia. utrumque a metallorum dominis appellatum, illud ab amico Divi Augusti, hoc a coniuge. velocis defectus livianum quoque; certe admodum exiguum invenitur. summa gloriae nunc in marianum conversa, quod et cordubense dicitur. hoc a liviano cadmean maxime sorbet et aurichalci bonitatem imitatur in sestertiis dupondiarisque, cyprio suo assibus contentis. et hactenus nobilitas in aere naturalis se habet.* Ehhez ld. még SMITH (1870²) i. m. s. v. 'aes'; *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. h. v.; FINÁLY (1884) i. m. s. h. v. Valószínű, hogy az ezüsthöz és az aranyhoz viszonyított relatív gyakoriságából eredően használatos ez a kifejezés a pénz színönimájaként is. Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni arról sem, hogy Rómában a kezdeti időkben rézpénz volt használatban, ez azonban – érzésünk szerint – éppen az *aes* relatív gyakoriságának köszönhető. Vö. ezzel egyezően Ulp. D. 50 16, 159 (1 ad Sab.): *Etiam aureos nummos „aes” dicimus.* *Oxford Latin Dictionary* i. m. s. h. v.; FINÁLY (1884) i. m. s. h. v. Érdemes arra is figyelemmel lenni, hogy némely esetben az *aes* szót 'érc'

ennek legjobb bizonyítékát a *per aes et libram* ügyletek adják, amelyek közül például a *mancipatio* hosszú időn keresztül a *res Mancipi* származékos megszerzésének kizárólagos módját jelentette. Eredetileg tehát *aes* az ősi jogra vonatkozó szövegekben fémeket jelent, jóllehet a jelentésének mind absztraktabbá válása már a XII táblás törvényben is megfigyelhető.

Lex XII Tab. 5, 9 (Diocl. C. 2, 3, 26):

Ex lege duodecim tabularum aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum.

A törvény idézett töredékében adósság jelentést vesz fel ez a kifejezés. Ezt később Ulpianus egy véleménye is megerősíti a Digestában.¹⁰⁵

Ulp. D. 50, 16, 213, 1 (1 reg.)

„*Aes alienum*” est, quod nos aliis debemus: „*aes suum*” est, quod alii nobis debent.

Ebből a tendenciából látható, hogy a konkrét fém, illetve fémpénz jelölése mellett az *aes* tágabban, finansiális értelemben is értelmezhető.¹⁰⁶

A fenti, elsősorban etimológiai és szemantikai áttekintésből látható, hogy a jogi forrásokban megtalálható kifejezések egyike sem kizárólag jogászok által használt, ekként nem állítható, hogy akár a *iacus missilium*, akár a *traditio in incertam personam* jogi szakkifejezések lennének – jóllehet az előbbi kifejezésről csak némi jóindulattal állítható, hogy fellelhető a primer forrásokban, az utóbbi kifejezés azonban bizonyos, hogy egyáltalán nem forrásszerű. Mindezen túlmenően az is egyértelművé válik a szövegek terminológiájának vizsgálatából, hogy a teljesen hétköznapi kifejezésekkel leírt tényállás ugyan bevett gyakorlatot tükröz, mégsem bírt komolyabb relevanciával: erre abból lehet következtetni, hogy az *auctorok* szövegeiben relatíve nagyobb számban található utalások erre a tevékenységre, ám a jogi források mindössze két-három helyen említik ezt a kérdéskört. A jogászok hallgatásának vagy érdektelenségének okára a bevezetőben már kitértünk, és úgy véljük, hogy a jogi szövegek csekély számára kezdetben adott indoklás is alátámasztható a vizsgált Suetonius- és Tacitus-textusok révén. Ezek a szövegek ugyanis kivétel nélkül arra fókuszálnak, hogy az egyes császárok mit csináltak az ajándékosztások alkalmával, ar-

jelentéssel szokás visszaadni magyarul, amely véleményünk szerint abból a szempontból nem teljesen helytálló, hogy az érc egy ásvány, méghozzá olyan, amely kellő mennyiségben tartalmaz valamely fémeket, vagy fémvegyületet ahhoz, hogy annak kitermelése gazdaságos legyen.

¹⁰⁵ Vö. NADJO (1989) i. m. 102. és 108–109.

¹⁰⁶ Ezzel egyezően ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘aes’

ról azonban egy beszámoló sem maradt fenn, hogy a tömeg tagjai között komolyabb veszekedés, verekedés tört volna ki, sem arról, hogy egy ilyen ajándékosztás zavargásokba torkollott volna, és a sort még lehetne folytatni.¹⁰⁷ Mindebből jól látszik, hogy a szépírókat is inkább az ajándékosztás szociológiai és politikai motivációi érdekelték elsősorban, annak kisebb jelentősége lehetett, hogy a tömegben mi lesz a sorsa az egyes ajándéktárgyaknak.

A következőkben egyenként sort kerítünk az *occupatio*, a *derelictio* és a *iusta causa traditionis* elemzésére, mielőtt részletesebben elemeznénk a *iactus missilium* tényállását.

¹⁰⁷ Megjegyzendő, hogy a feliratos források is mindössze egy helyen említenek *missiliát*; vö. CIL VIII, 14372.

III. AZ *OCCUPATIO* MIBENLÉTE, HELYE A FORRÁSOKBAN

Az *occupatio*, másként foglalás – összehasonlítva a többi szerzősmóddal – komplex, több esetkörrel magában foglaló tulajdonszerzési mód.¹⁰⁸ A foglalásnak ugyanis több nagyobb esetköre van, alapvetően más-más szabályokkal. Annyi mindenestre nagy bizonyossággal állítható – amint arra Bonfante is rámutatott –, hogy az ősi tulajdon a leggyakrabban nagy valószínűség szerint *occupatio* útján keletkezhetett.¹⁰⁹ Véleményét összességében Kaser is osztja; szerinte az *occupatio* kezdeti esetei között egyfelől a vadak és halak befogása, másfelől pedig az ellenségtől zsákmányolt dolgok elfoglalása jelentette.¹¹⁰

Az *occupatio* tényállásával foglalkozó szövegek között vannak, amelyek:

- a) egyes, speciális esetekre vonatkoznak (halak, vadak, madarak foglalása; tengerben keletkezett sziget, ellenség dolgának foglalása, stb.),
- b) általában beszélnek arról, hogy egy elhagyott dolog az azt birtokba vevő személy tulajdonába kerül (Ulp. D. 41, 7, 1 [12 ad ed.]; Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.] első fordulata).

A vadak, madarak és halak tulajdonjoga a *naturalis ratio* alapján azt illeti, aki ilyen állatot befog, mivel az korábban senkié sem volt.¹¹¹ Ebből a szempontból még az sem számít, hogy a befogás a saját, vagy más ingatlanán történik-e, jóllehet az idegen ingatlanra ilyen céllal érkezőtől a tulajdonos megtagadhatja a belépés jogát.¹¹² Amit ezek közül elfogunk, addig marad a miénk, amíg őrizze-

¹⁰⁸ A szerzősmódokra általában igaz, hogy jóllehet sok életviszonyt fednek le absztrakt jelleggel, mégis az absztrakció alapja a hasonló tényállások egy körbe vonása. Ez alól az *occupatiót* leszámítva egy kivétel adódik első tekintetre, jelesül a dologegyesülés. Ez azonban tüzetesebb vizsgálat után cáfolható, ugyanis a dologegyesülés a valóságban több, különböző tulajdonszerzési tényállást egyesít, amelyek egyetlen közös eleme a joghatás, vagyis a tulajdon megszerzése. Ehhez ld. FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 335.

¹⁰⁹ BONFANTE (1968) i. m. 74.

¹¹⁰ KASER (1971²) i. m. 138. egy másik munkájában Kaser – Cicero alapján (Cic. de leg. 1, 21, 55) – párhuzamot von az *usucapio*, szűkebb értelemben pedig az *usucapio pro herede* és az *occupatio* kifejezések között. Vö. KASER (1988) i. m. 127.

¹¹¹ Gai. D. 41, 1, 1, 1 (2 rer. cott.); Gai. D. eod. 3 pr; Gai. 2, 66; Inst. 2, 1, 12.

¹¹² Gai. D. 41, 1, 3, 1 (2 rer. cott.).

tünkben megmarad. Ha őrizetünkől megszökött, és természetes szabadságát visszanyerte, megszűnik a miénk lenni, és ismét azé lesz, aki befogja. Akkor nyeri vissza a természetes szabadságát, ha szemünk elől eltűnt, vagy – bár látható – üldözése nehézséget jelentene.¹¹³ Azok, amelyek vadállatnak tekintendők (méhek, pávák, galambok, szarvasok), de az a szokásuk, hogy rendszeresen elhagyják a tanyát, majd visszatérnek oda, addig tekinthetők a miénknek, amíg hazajáró hajlamuk megmarad, ha azonban a hazatéréssel felhagynak, megszűnik a miénk lenni, és a befogó állatai lesznek. Hazatérő hajlamuk akkor szűnik meg, ha hazajáró szokásukat elveszítik.¹¹⁴ A méhek kapcsán a *Digesta* és az *Institúciók* szövege külön kiemeli, hogy addig nem lehet őket okkupálni, amíg kasba nem zárjuk őket, mint ahogy a fán fészkelő madarak sem kerülnek pusztán eme tény által az ingatlan tulajdonosának tulajdonába. Éppen ezért a fán lógó lép (*favus*) is szabadon birtokba vehető, azonban a tulajdonos ebben az esetben is kizárhatja az ingatlanra történő belépést.¹¹⁵ Mindezekhez képest, a tyúkok és ludak esetében, amelyek nem tekinthetők vadállatnak, hiszen éppen ezért beszélhetünk külön vadludakról és vadtyúkokról – annak ellenére megmaradnak a gazda tulajdonában, hogy esetleg ijedtükben szétrepülnek; ha harmadik személy ilyenkor haszonszerzési céllal birtokba veszi őket, lopást követ el.¹¹⁶

A háborúban szerzett zsákmány a *ius gentium* szerint szintén azé, aki elfogja, a *naturalis ratió*ból eredően.¹¹⁷ Ez vonatkozik egyrészt nyilvánvalóan a hadizsákmányra, másrészt a háborúban ejtett foglyokra is, akik azonban ha megszöknek és visszatérnek saját népükhöz, visszanyerik korábbi állapotukat.¹¹⁸ A tengerparton található kavicsok, drágakövek tulajdonát is – egyezően a korábban írottakkal – a *ius gentium* alapján lehet megszerezni.¹¹⁹ Bár a forrásokban

¹¹³ Gai. D. 41, 1, 3, 2 (2 rer. cott.); Gai. D. eod. 5 pr. (2 rer. cott.); Gai. 2, 67. Ennek kapcsán merül fel az *Institúciókban* és a *Digestában* a sebesült vad befogásának esete (Gai. D. 41, 1, 3, 5, 1 [2 rer. cott.]; Inst. 2, 1, 13). Ebben a kérdésben két vélemény ütközik: vannak, akik azt mondják, hogy az üldözés során a megsebzett vad azé, aki üldözi; a tulajdon akkor szűnik meg, ha felhagy az üldözéssel. Ha harmadik személy az üldözés során haszonszerzési céllal fogja be az állatot, lopást követ el. Az ezzel ellentétes vélemény szerint – amelyet egyébként maga Gaius is helyesnek ítél – csak a tényleges befogás nyomán lehet megszerezni a sebesült vad feletti tulajdont, mivel még az üldözés során sok minden történhet, ami miatt a befogás nem történik meg.

¹¹⁴ Gai. D. 41, 1, 5, 2 – 5 (2 rer. cott.); Gai. 2, 68; Inst. 2, 1, 14 – 15.

¹¹⁵ Gai. D. 41, 1, 5, 3 (2 rer. cott.).

¹¹⁶ Gai. D. 41, 1, 5, 6 (2 rer. cott.); Gai. 2, 68; Inst. 2, 1, 16. Ld. még BENEDEK–PÓKECZ KOVÁCS (2013) i. m. 180–181.

¹¹⁷ Gai. D. 41, 1, 5, 7 (2 rer. cott.); Cels. D. 41, 1, 51pr – 1 (2 dig.); Paul. D. 41, 2, 1, 1 (54 ad ed.); Gai. 2, 69; Inst. 2, 1, 17.

¹¹⁸ Inst. 2, 1, 17.

¹¹⁹ Paul. D. 41, 2, 1, 1 [54 ad ed.]; Inst. 2, 1, 18.

is ritka esetként kerül említésre, mégis szólni kell röviden a tengerben – nem a folyóban; arra egyéb szabályok vonatkoznak – keletkezett sziget problémájáról is. Ennek tulajdonjoga azt illeti meg, aki elfoglalja, korábban ugyanis az így keletkezett sziget senkié sem volt. Ezek a szabályok nem vonatkoznak a folyóban keletkezett szigetre.¹²⁰ Egyes vélemények szerint feltétlenül szólni kell még a *thensaurus* problémaköréről.¹²¹ Ezzel kapcsolatban rögtön rá kell mutatni arra, hogy – mint azt korábban már láthattuk – a *thensauri inventio* szabályai összességében különböznek a foglalás általános szabályaitól, másfelől pedig a tulajdon keletkezése a kincstalálás esetében a foglaláshoz képest eltérő momentumhoz kötődik.

Ebben a körben kell még megemlíteni az elhagyott dolgok tulajdonának foglalással történő megszerzését (vö. D. 41, 7), valamint a *iactus missilium* esetét (Gai. D. 41, 1, 9, 7; Inst. 2, 1, 46) is.¹²² Eme esetkörökről az alábbiakban részletesen is szó esik, annyit azonban már előljáróban érdemes lehet jelezni, hogy egyes szövegek az elhagyott dolgok foglalása körében további feltételeket támasztanak a tulajdonszerzés vonatkozásában. Ilyen Paulusnak az a véleménye (Paul. D. 41, 7, 2 pr – 1 [54 ad ed.]), amelyben azt állítja, hogy a birtokba vétellel kizárólag a tulajdonos által elhagyott dolog felett lehet tulajdont szerezni. Utóbb szót ejt egy prokuliánus – szabiniánus véleménykülönbségről: a prokuliánusok szerint akkor szűnik meg a tulajdon, ha valaki az elhagyott dolgot birtokba veszi, míg a szabiniánus vélemény szerint már az elhagyással megszűnik a tulajdon.¹²³ Ehhez képest ugyanő más helyen (Paul. D. 41, 7, 4 [15 ad Sab.]) azt írja, hogy elbirtoklás útján úgy is megszerezhetjük az elhagyott dolog tulajdonát, amennyiben nem tudjuk, hogy ki, hagyta el azt. Vagyis a tulajdonos által elhagyott dolog foglalással szerzünk tulajdont, ha azonban a dolgot nem annak tulajdonosa hagyta el, elbirtoklásra szorulunk. Ugyanakkor erre, az elbirtoklás általi tulajdonszerzésre is Iulianus szerint (Iul. D. 41, 7, 6 [3 ad Urs. Ferozem]) csak akkor nyílik mód, ha a dolgot nem tévesen véljük elhagyottnak. Ebben a kérdéskörben külön szabály vonatkozik a hajóból kidobott árura (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]), amely szerint az általános felfogás alapján ilyen dolgot semmiképpen sem lehet megszerezni – még elbirtoklás útján sem; Iulianus azonban hozzáteszi, hogy inkább csak *pro derelicto* nem lehet elbirtokolni az ilyen dolgot.

¹²⁰ Gai. D. 41, 1, 7, 3 (2 rer. cott.); Ner. D. 41, 1, 14pr – 1 (5 membr.); Paul. D. 41, 2, 1, 1 (54 ad ed.); Inst. 2, 1, 22.

¹²¹ Ekként például SMITH (1870²) i. m. s. v. ‘occupatio’. Lényegében hasonló irányba halad Voci vonatkozó fejtegetése is. Vö. VOCI (1952) i. m. 11–19.

¹²² Ehhez ld. KASER (1971²) i. m. 425–426.; TALAMANCA (1990) i. m. 415.; SCHULZ (1951) i. m. 361–362.; MARTON (1943⁵) i. m. 157.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 332.; BENEDEK–PÓKECZ KOVÁCS (2013) i. m. 181.

¹²³ Vö. PERNICE (1884) i. m. 108.

Tekintve a vizsgálódás alapvető irányát, vagyis a pénzen történő tulajdonszerzés kérdését, a vadak, halak, madarak, a tengerben keletkezett sziget és a tengerparton talált drágakövek foglalásának, továbbá az ellenség dolgai elfoglalásának kérdései nem kerülnek a fentieknél részletesebb bemutatásra, nem kívánva vitatni azonban, hogy más összefüggésben eme kérdések részletes vizsgálata is gyümölcsöző lehet. Ehelyett azonban – tekintve a vizsgálódás alapvető irányát – érdemes nagyobb figyelmet szentelni az elhagyott dolgok foglalásának, a *derelictio* mibenlétének, és az utóbbi intézmény egyes speciális eseteinek.

1. Az *occupatio* fogalma

Az *occupatio* főnév, és az *occupare* ige *verbum – denominativum* kapcsolatban állnak egymással. Az ige – amely egyébként a *cipio* ige folyamatos aspektusú derivátuma¹²⁴ – elsődleges jelentése valakitől valamint elvenni: valamit a többiek kizárásával általában magához ragadni.¹²⁵ Ebben az általános jelentéskörben Digesta-beli példák is hozhatók. Ulpianus egyik, a *praefectus urbi* feladataival foglalkozó véleményében arról ír, hogy szokás volt azokat a gyámokat és gondnokokat, akik a tisztséget nem megfelelő módon töltik be, mert például pénzt fizettek azért, hogy megszerezhessék a gyámi pozíciót (*nummis datis tutelam occupasse*), a *praefectus urbi* elé idézni, mert a vesztegetés gyanújával együtt járó *infamiánál* súlyosabb büntetést érdemeltek.¹²⁶ A Pomponius által taglalt esetben egy rabszolganőt egy tanya őrzésére rendelnek, akként, hogy az ingatlan alkotórészének tekintendő, akárcsak az erdősz. Mi több, mindkettő tartozékként való kezelése ugyanarra az okra vezethető vissza, jelesül, hogy az ingatlan, és maga a ház is őrzést igényel annak érdekében, hogy akár az ingatlanok, akár a gyümölcsöknek, vagy akár a tanyaházban található dolgoknak a szomszédok általi foglalását meg lehessen akadályozni (*illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent, hic, ne quid ceterarum rerum quae in villa continentur*).¹²⁷ Jól látható, hogy az ige jelentése még a Digestában is tágabb;

¹²⁴ ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘*cipio*’.

¹²⁵ *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. h. v. 2a; HEUMANN–SECKEL (1926) i. m. s. h. v. 1a. Ebből további jelentések is erednek (valamit elfoglalni, birtokban tartani, valamit fel-, illetve megkapni, hatalomba keríteni, de ugyanígy valamilyen helyet elfoglalni). Vö. FINÁLY (1884) i. m. s. h. v.

¹²⁶ Ulp. D. 1, 12, 1, 7 (l. s. de off. praef. urb.): Solent ad praefecturam urbis remitti etiam tutores sive curatores, qui male in tutela sive cura versati graviore animadversione indigent, quam ut sufficiat eis suspectorum infamia: quos probari poterit vel nummis datis tutelam occupasse, [...].

¹²⁷ Pomp. D. 33, 7, 15, 2 (6 ad Sab.): Mulier villae custos perpetua fundo qui cum instrumento legatus esset aut instructo continebitur, sicuti saltuarius: par enim ratio est: nam desiderant

nem kizárólag a tulajdon megszerzésével kapcsolatosan fordul elő. Ugyanakkor érdemes arra is figyelni, hogy a hivatkozott Pomponius-szövegben az ige már közelebb áll a szigorúan jogi értelemben vett foglaláshoz, még akkor is, ha a hivatkozott vélemény alapján nyilvánvaló, hogy a szomszédok – mivel jelen esetben egyértelműen rosszhiszemű birtokosként tűnnének fel – semmiképp sem szerezhetnék tulajdont sem az ingatlanon, sem a szaporulaton, sem pedig a tanyaházban található egyéb tárgyakon. A főnévi jelentés kapcsán Ciceróra lehet hivatkozni, aki a „*De officiis*” című munkájában két, az igazságosság által támasztott kötelezettséget említ: egyfelől azt, hogy senki se ártson a másiknak, hacsak a már bekövetkezett jogtalanság erre nem kényszeríti, másfelől pedig, hogy a közös használatú dolgokat a közösség javára, a magánhasználatra szánt dolgokat a saját hasznára fordítsa.¹²⁸ Ezt követően azt írja, hogy a dolgok nem a természetüknél fogva kerülnek az egyén tulajdonába, hanem például hosszú ideig tartó *occupatio* folytán. Erre hozott példája egyebek mellett a korábban lakatlan területen való letelepedés, vagy egy terület háború útján történő meghódítása.¹²⁹ Ekként nyilvánvaló, hogy az *occupatio* főnév jelentése a tulajdon megszerzésénél szélesebb jelentéskört ölel fel, ugyanakkor a gondolati tartalmat tekintve mind a köznapi nyelvhasználat, mind pedig a jogi terminológia egyaránt jelentős hasonlóságokat mutatnak.¹³⁰ A főnévi jelentések között ugyanis egyfelől valaminek a birtokba vétele, másfelől pedig valamivel, különösen egy ügyvel, üggyel való tényleges foglalatoskodás, a figyelem arra való irányítása említhető.¹³¹ A jelentések vizsgálata alapján okszerű a feltételezés, hogy az ige és a főnév a mindennapi beszédben és a jogi nyelvben egyaránt használatosak voltak, azonban részben eltérő jelentéskörben. A források részletesebb vizsgálata nyomán Földi–Hamza alapvetően egyetértenek ezzel az elgondolással, ugyanakkor nagyon határozottan hangsúlyozzák, hogy a főnév inkább elfoglaltság értelemben jelenik meg a forrásokban, amíg a tulajdonszerzési mód megjelölésére főként az ige szolgált.¹³² Még ennél is tovább megy Eberhard Heck, aki – Kaser

tam villae quam agri custodiam, illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent, hic, ne quid ceterarum rerum quae in villa continentur: villa autem sine ulla dubitatione pars fundi habetur.

¹²⁸ Cic. Off. 1, 20.

¹²⁹ Cic. Off. 1, 21.

¹³⁰ Ezzel részben ellentétesen SMITH *Antiquities* i. m. s. v. ‘occupatio’.

¹³¹ *Oxford Latin Dictionary* (1968) s. h. v. 1; HEUMANN–SECKEL (1926) i. m. s. h. v.

¹³² FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 332¹⁰. Ehelyütt érdekes lehet a két szó újlatin nyelvekben (pl. franciában, olaszban) való továbbélésére utalni. Az olaszban az occupazione az occupare igével van összefüggésben, egy bizonyos hely birtokba vételét és az ott történő berendezkedést jelölve (occupare: prendere possesso di un luogo e installarvi più o meno temporaneamente e legalmente. – ld. LO ZINGARELLI (2005) i. m. 1199. Ugyanakkor használatos az igének „ál-viszagható” alakja is, foglalatoskodni jelentéssel (occuparsi di qualcosa: dedicarsi a qualcosa

nyomán – azt állítja, hogy a jogi források nem is használják a főnévi alakot; ott csak az ige fordul elő.¹³³ Számos forrás szövegeinek vizsgálata alapján jut arra a következtetésre, hogy az *occupatio* és az *occupare* kifejezések mindösszesen a jogi nyelvben bírtak olyan jelentéssel, amely valamilyen dolog felett foglalás útján történő tulajdonszerzésre utal.¹³⁴

2. Az *occupatio* feltételei, joghatása általában

Eme rövid kitérő után annak vizsgálatával érdemes foglalkozni, mit is jelent maga az *occupatio* mint jogi szakkifejezés a jogi forrásokban. Ehelyütt a két nagyobb esetkör vizsgálatával célszerű kezdeni. Ezek között az első a vadak, halak, madarak elsajátítása, amelyről Gaius Institúcióiban a következőket olvashatjuk:

Gai. 2, 66–67

[...] ea [...]naturali nobis ratione acquiruntur [...] quae occupando ideo adepti erimus, quia antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra mari caelo capiuntur. Itaque si feram bestiam aut volucrem aut piscem ceperimus, simul atque captum fuerit hoc animal, statim nostrum fit, et eo usque nostrum esse intellegitur, donec nostra custodia coerceatur [...]

A Digesta ugyanerről a kérdéstről hasonlóan nyilatkozik, amikor azt mondja:

Gai. D. 41, 1, 1, 1 (2 rer. cott.)

Omnia igitur animalia, [...] id est ferae bestiae et volucres pisces, capientium fiunt.

Másutt pedig azt:

in modo approfondito e continuativo, per lavoro o per coltivare interesse e inclinazioni – LO ZINGARELLI (2005) i. m. uo. Ezzel szemben a franciában a főnév megőrizte a foglalatosság jelentést (occupation: ce à quoi on consacre son activité, son temps), amíg az „ál-visszaható” ige az olaszhoz hasonló jelentést hordoz (s’occuper de quelque chose: y employer son temps, ses soins – ld. MICRO (2002) i. m. 900.).

¹³³ Ez a nézet ebben a formában csak fenntartásokkal fogadható el. A Heumann–Seckel-féle lexikon az *occupatio* kifejezés körében is hivatkozik forrásokat a Digestából és a Codexből egyaránt, ekként Heck fenti, általánosító megállapítása nem állja meg a helyét. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az *occupatio* címszó alatt hivatkozott forrásokban a kifejezés nem a tulajdonszerzésre vonatkoztatva fordul elő, ekként Heck állítása nem nélkülöz minden alapot.

¹³⁴ HECK (1967) i. m. 355–357.

Gai. D. 41, 1, 3pr (2 rer. cott.)

Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur.

Joghatásként pedig azt említi:

Gai. D. 41, 1, 3, 2 (2 rer. cott.)

*Quidquid [...] ceperimus, [...] nostrum esse intellegitur [...]*¹³⁵

Az Intitúciók szövegében ez áll:

Inst. 2, 1, 12

[...] omnia animalia [...] simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est id naturali ratione occupanti conceditur.

Milyen emberi cselekvések valósítják meg az *occupatiót*? Gaiusnál az ‘*occupando*’ és az ‘*adepti erimus*’ kifejezések vonatkoznak arra a cselekvésre, amelyet a szerezni szándékozónak tanúsítania kell. Ehelyütt tehát az *occupare* és az *adipisci* igék egymásra mutatnak: mindkettő a dolog elfoglalására, hatalomba kerítésére utal, ám az *occupare* inkább fizikai értelemben vett foglalást jelent – ekként jelentésében a *capere* igéhez áll közel, s mint láttuk nyelvi szempontból ténylegesen eme igéből képzett –, míg az *adipisci* pedig inkább hatalomba kerítést, méghozzá ebben a párosításban elvont értelemben.¹³⁶ A Digestában mindössze a ‘*capientium fiunt*’ fordulat jelenik meg, amelyből a *capiens*, vagyis a személy, aki a foglalást véghez viszi, elnevezése a *capere* igéből ered; mellette pedig a *feri* ige egyszersmind a foglalás joghatására is utal. Az Intitúciókban az ‘(*ab aliquo*) *capta fuerint*’ kifejezés hasonló a Digestában találhatóhoz: ugyanarról az igéről van szó, csupán más grammatikai egységgel jeleníti meg a szöveg szerkesztője alapvetően ugyanazt a gondolati tartalmat. Összességében tehát az figyelhető meg, hogy három ige utal arra a jogi tényre, emberi cselekvésre, amely az *occupatio* tényállása szempontjából releváns: *occupare*, *capere* és *adipisci*. Ebből az első kettő utal a fizikai értelemben vett foglalásra, az *adipisci* pedig az elvont, elvi hatalomba vételre, talán a foglalási szándékra. Következésképp az *occupatiót* – legalábbis a vadak, madarak és

¹³⁵ Látható persze, hogy a Digestában szereplő töredékek a *Res cottidiana*eiből származnak, ekként a szövegek közötti, a tartalmi kérdéseket meghaladó hasonlóság egyáltalán nem meglepő.

¹³⁶ Az *adipiscor* ige ‘megszerez’, ‘elnyer’ értelemben tágabb, mint *occupare* – egyaránt vonatkozik konkrét és elvont dolgok megszerzésére. Vö. Ulp. D. 5, 3, 18, 1 (15 ad ed.); *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘adipiscor’; FINÁLY (1884) i. m. s. vv. ‘adipiscor’, ‘occupo’; ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘apio’.

halak vonatkozásában – a tényleges fizikai birtokba vétel valósítja meg, joghatások azonban csak akkor fűződnek hozzá, ha a foglalási szándék is megvan. Ezen a ponton logikusan merül fel a kérdés, milyen joghatást rendelnek a források egy dolog foglalási szándékkal történő hatalomba vételéhez? Gaius szerint *‘acquiruntur’*, a Digesta a *‘capientium fiunt’*, és a *‘nostrum esse intellegitur’*, az Institúciók a *‘statim illius esse incipiunt’* fordulatokat használják a joghatás kifejezésére. Ezekben közös, hogy mindegyik a tulajdon megszerzésére vonatkozik, helyesebben a dolog feletti hatalom keletkezésére. Emellett mindhárom forrás megemlíti, hogy a dolog feletti hatalom *ius naturale* alapján keletkezik (Gaiusnál *‘naturali ratione’*, a Digestában *‘ratione naturali’*, az Institúciókban pedig *‘iure gentium’*).¹³⁷

¹³⁷ Ehhez a kérdéshez ld. Inst. 2, 1, 11.

IV. A DERELICTIO A DIGESTÁBAN, A FORRÁSOK SZERKEZETE

A Digesta 41. könyvében a 7. titulus foglalkozik tüzetesen a *derelictio* kérdéskörével, egyéb, a Digestában elszórtan megtalálható források mellett.¹³⁸ A „*Pro derelicto*” címet viselő titulus összesen nyolc fragmentumból áll, ebből a második és az ötödik töredék tagolódik további kisebb egységekre; mindkét esetben principium és egy további paragrafus olvasható. A nyolc töredék öt jogtudós nyolc munkájából származik: Ulpianus (Ad edictum), Paulus (Ad edictum, Ad Sabinum, Responsa), Modestinus (Differentiae), Pomponius (Ad Sabinum) és Iulianus (Ex Minicio, Ad Urseium Ferocem) tollából. Összesen tehát nyolc töredéket találhatunk a titulusban, ebből kettő tagolódik tovább, így 10 forrás-

¹³⁸ A Digestában található egyéb források is nagyban-egészben jól csoportosíthatók aszerint, hogy milyen kontextusban, minek kapcsán fordul elő a *derelictio*ra való hivatkozás. Egyes szövegek a rabszolgák valamilyen helyzetben történő *derelictio*járól írnak (Ulp. D. 9, 4, 38, 1 [37 ad ed.]; Mod. D. 40, 8, 2 [6 reg.]; Iav. D. 45, 3, 36 [14 epist.]; Ulp. D. 47, 2, 46 pr. [42 ad Sab.]; Marc. D. 48, 1, 9 [1 de iudic. publ.]), mások pedig az ingatlanok *derelictio*jával foglalkoznak (Ulp. D. 3, 5, 9, 1 [10 ad ed.]; Ulp. D. 39, 1, 20, 10 [71 ad ed.]; Gai. D. 39, 2, 6 [1 ad ed. provinc.]; Ulp. D. 39, 2, 7, 2 [53 ad ed.]; Ulp. D. 39, 2, 15, 21 [53 ad ed.]; Ulp. D. 39, 2, 15, 35 [53 ad ed.]; Pap. D. 41, 3, 45 pr. [10 resp.]; Ulp. D. 43, 8, 2, 39 – 40 [68 ad ed.]). Ehhez kapcsolódhatnak azok a vélemények, amelyekben idegen dologbeli jogok kapcsán merül fel a *derelictio* (haszonélvezet kapcsán magának a haszonélvezetnek az elhagyása: Ulp. D. 7, 1, 64 [51 ad ed.]; Pomp. D. 7, 1, 65 pr. [5 ex Plaut.]; a *servitus oneris ferrendi* kapcsán a szolgálommal terhelt ingatlan elhagyása: Ulp. D. 8, 5, 6, 2 [17 ad ed.]). A *hereditas derelictio*jának kérdésével is foglalkozik néhány szöveg (Tryph. D. 5, 2, 22, 3 [17 disp.]; Gai. D. 29, 2, 57 pr. [23 ad ed. provinc.]; Pap. D. 36, 1, 57, 3 [20 quaest.]), valamint olyan szövegekkel is találkozhatunk, amelyekben a vélemény teljesen más jogintézménnyel kapcsolatos, és a tényállás variációk körében fordul elő a *derelictio* (Ulp. D. 13, 7, 25 [31 ad ed.]; Tryph. D. 27, 2, 6 [14 disp.]; Ulp. D. 48, 23, 2 [5 opin.]). Mindezekon túlmenően létezik még a szövegeknek egy olyan csoportja, amelyek ugyan szintén más jogintézményekkel (*lex Rhodia* és *iactus*, lopás) foglalkoznak, mégis ezek a szövegek elvi értelemben szólnak a *derelictio* mibenlétéről is (Paul. D. 14, 2, 2, 8 [34 ad ed.]; Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]; Venon. D. 21, 2, 76 [17 stipul.]; Iav. D. 41, 1, 58 [11 ex Cass.]; Iav. D. 41, 2, 21, 1 – 2 [7 ex Cass.]; Gai. D. 42, 8, 5 [26 ad ed. provinc.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 5 – 6 [41 ad Sab.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 10 – 11 [41 ad Sab.]). Vö. BENEDEK (1983) i. m. 8.; ROMANO (2002) i. m. 119–121., 124–127.; VACCA (1984) i. m. 124–149. Benedek Ferenc a fentebb hivatkozott munkájában a Digesta szövegein kívül megemlíti még a iustinianusi Intitúciókban fellelhető szöveget is, valamint egyes, a kodifikáció előtti forrásokat: Ulpianus kommentárját, Paulus Sententiáit, továbbá a *Fragmentum Dositheanum*-ot, a Kr. e. II. századból származó regula-gyűjteményt.

hely áll rendelkezésre a téma központi magjának vizsgálatához. Eme 10 forráshelyből 4 származik Paulustól, 2-2 Iulianus és Pomponius tollából, végezetül 1-1 Modestinus- és Ulpianus-hely található még ebben a címben.

A titulus forráshelyei egyrészt az edictumhoz írott kommentárokból (Ulpianus és Paulus munkái), másrészt pedig a Sabinushoz írt kommentárokból (Paulus és Pomponius munkái), valamint egyéb művekből származnak. Ebből adódhat egy olyan következtetés, hogy – bár különböző szerzőktől erednek – ezek a szövegek viszonylagos egységet, folytonosságot képviselnek a tituluson belül, továbbá feltehető, hogy amennyiben a Digesta szerkesztői beavatkoztak a szövegbe, akkor a szövegmódosítás elsősorban az egységesség, és a gördülékenység megteremtése érdekében történhetett ezeken a helyeken.¹³⁹

Ami a titulus címét, és elhelyezkedését illeti, a 41. könyv először a dolgok feletti uralom megszerzésével foglalkozik, ezt követően tárgyalja egy dolog birtokának megszerzését és elvesztését, a harmadik titulus szól az elbirtoklásról és ennek megszakadásáról, ezt követően pedig az egyes jogcímekről esik szó, mivel az elbirtoklás körében jelenik meg a *iusta causa* szükségessége a leginkább explicit módon. A 41. könyvben tárgyalt jogcímek a negyedik titulustól: *pro emptore, pro herede* és *possessore, pro donato, pro derelicto, pro legato, pro dote*, valamint *pro suo*.¹⁴⁰

A *pro derelicto* titulus áttekintése nyomán már kezdetben le kell szögezni, hogy jóllehet a szövegek az elbirtoklással kapcsolatos vélemények rendszeré-

¹³⁹ Ezzel ellentétesen ld. Vacca álláspontját, aki általánosságban rámutat, hogy a *derelictio* vonatkozásában a doktrína által a probléma megoldására tett bármiféle kísérlet csak mind távolabb vitt a probléma megoldásától. Ennek oka, hogy a megoldásra törekvés során olyan – a forrásokból egyébként nem következő – rendszergondolatot vetítettek az ókori jogászok szavaik mögé, amelyek rájuk nem voltak jellemzőek. Ez a folyamat lényegében már a iustinianusi kodifikációval kezdetét vette, hiszen a kompiláció során újrendszereztek a szövegeket, kiragadva azokat eredeti kontextusukból, és egy külső alkotás eredményeként létrejött titulus-rendszer egyik vagy másik eleme alá sorolták be őket. Részletesen ld. VACCA (1983) i. m. 778–779.

¹⁴⁰ Romano ennek kapcsán rámutat, hogy a forrásokban a *derelictio* mint a tulajdon elvesztésének egy módja jelenik meg, ekként okszerű a feltételezése, hogy a Digestában kellene, hogy legyen egy olyan titulus az említett könyvön belül, amely a tulajdon elvesztésével foglalkozik. Mínthogy ez a titulus hiányzik, ennek eredményeképpen a szövegek a Digesta különböző részeiben, elszórta szerepelhetnek; többek között ez is oka lehet a sok ellentmondásnak. A modern jogokra is az jellemző, hogy a *derelictio* elsődlegesen az *occupatio*hoz kötődően jelenik meg, kihasználva azt a tulajdonságát a derelinkvált dolognak, hogy az elhagyás következtében *res nullius* lesz, ekként okkupálható. Részletesen ld. ROMANO (2002) i. m. 102–104. A *pro herede* titulus vonatkozásában érdemes kiemelni Letizia Vacca álláspontját, aki rámutat arra, hogy a *derelictio*ra vonatkozó szövegek egy részének a *pro derelicto* titulusban történő elhelyezése egyértelműen arra mutat, hogy ezekben az esetekben a kérdés nem az, hogy a dolog derelinkvált-e vagy sem, hanem az, hogy van-e lehetőség az elbirtoklásra vagy sem. Ugyanakkor egy konkrét forráshely (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]) kapcsán részletesen kifejti, hogy véleménye szerint a *pro derelicto* titulus betoldása kizárólag a kompilátorok munkásságának köszönhető. Bővebben ld. VACCA (1984) i. m. 72–73., 97.

be lettek ágyazva, mégis a hetedik cím szövegeinek összességében kevés közül van az elbirtoklás témájához. A titulusban található tíz szöveg közül mindössze négy áll kapcsolatban az elbirtoklás témájával.¹⁴¹ A többi szöveg vagy csak arról ír, hogy a dolog *pro derelicto habita*, vagy kifejezetten azt állítja, hogy azonnal a megszerzőé lesz a dolog, vagyis éppen nincs szükség elbirtoklásra.¹⁴²

A *derelictio* régebbi irodalma körébe tartozó munkák alapvetően két jelentősebb nézetrendszer köré csoportosulnak. Jellemzően az első csoportba sorolható szerzők – mint például különösen Romano és Voci – a tulajdonos által végrehajtott *derelictio* tényállásából indulnak ki, ekként *res nullius*nak kizárólag a tulajdonos által elhagyott dolgot tekintik, amely felett a tulajdon megszerzése *occupatio*val megy végbe.¹⁴³ Mivel a hipotézis a tulajdonos és a nem tulajdonos által végrehajtott *derelictio* éles elkülönülésén alapul, ekként az elbirtoklás lehetősége mindössze a nem tulajdonos által végzett *derelictio* esetére korlátozódik.

A háború előtti irodalomból Romano munkájával érdemes részletesebben foglalkozni.¹⁴⁴ A *derelictio* körében az Intitúciók szabályait tekinti kiindulási pontnak, amely szerint *pro derelicto* az a dolog tekinthető, amelyet a tulajdonosa akként dobott el magától, hogy nem akarja, hogy az továbbra is az övé legyen. Helyes értelmezése szerint két elem szükséges a *derelictio* megvalósulásához: meg kell, hogy történjen a dolog tényleges elhagyása, valamint szükséges az elhagyó személy arra irányuló akarata, hogy a dolgot többé ne legyen az övé.¹⁴⁵ Az Intitúciókban is használt *pro derelicto habere* kifejezés megjelenése és elterjedése véleménye szerint ama kései időszakra kell, hogy tevődjön, amikor már a *res Mancipi* és *nec Mancipi* kategóriái között semmiféle különbség sem maradt fenn, mivel amíg ez a különbségtétel létezett, addig a foglalás szempontjából csak a *res Mancipi* jöhetett számításba, a *res nec Mancipi* azonban nem.¹⁴⁶ Rámutat arra is, hogy a forrásokban számos olyan esettel lehet találkozni, amelyekben *a domino* véghezvitt elhagyásról esik szó; mindez pedig szükségtelen szóismétlést eredményezne akkor, ha feltesszük, hogy csak tu-

¹⁴¹ Paul. D. 41, 7, 4 (15 ad Sab.), Pomp. D. 41, 7, 5 pr. (32 ad Sab.), Iul. D. 41, 7, 6 (3 ad Urs. Ferocem), Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.).

¹⁴² Ilyen tartalmú Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.) és Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.).

¹⁴³ ROMANO (2002) i. m. 99–164.; VOCI *Proprietà*. Megemlíthető ugyanakkor ebben a körben még Berger munkássága is, aki elsődlegesen interpolációkritikai megközelítésben tárgyalja *derelictio* kérdéseit. Vö. BERGER (1922) i. m. 131–190.

¹⁴⁴ Ennek a munkának a jelentősége máig ható; talán ennek köszönhető, hogy 1933-as első kiadását követően, 2002-ben ismét megjelent a Rivista di Diritto Romano című online folyóirat hasábjain.

¹⁴⁵ ROMANO (2002) i. m. 102.

¹⁴⁶ ROMANO (2002) i. m. 107–108.

lajdonos derelinkválhatná a dologát. Ugyanakkor a hivatkozott kifejezés szoros kapcsolódást mutat magával a tulajdonnal is, ekként csak az képzelhető el, hogy valaki tévesen hiszi magáról, hogy a dolog tulajdonosa, és ekként derelinkválja azt. A forrásokban előforduló másik, némileg személytelenebb, távolságtartóbb utalás (*id quod derelicto habitum est*), arra utal, hogy nem a dolog tulajdonosa derelinkválta a dologot, ami – a fentebb mondottak fényében – csak akként lehetséges, ha akár jó-, akár rosszhiszeműen a dolog tulajdonosának képzei magát. Ennek a megállapításnak azért is komoly a jelentősége, mert Romano úgy véli, hogy a *derelictio* tárgya nem a tulajdonjog, hanem maga az elhagyással érintett a dolog; mégpedig a maga teljességében, és minden vonatkozásában, ekként a dologot és a derelinkváltó összekötő tények, ennek nyomán pedig a jogsultságok is elenyésznek. Másként kifejezve, a *derelictio* ténye a tulajdonjogot mintegy „magával rántja”, nem csupán azért, mert a törvény ezt mint bizonyos joghatást társítja a *derelictio*hoz, hanem azért is, mert a derelinkváltó szeme előtt egyéb, kisebb jelentőségű célok lebegnek: nem közvetlenül a tulajdonnal való felhagyásra gondol, hanem a dologtól való megszabadulás praktikus, mindennapi hatásaira. Ezek a praktikus hatások azok, amelyeket a jogi nyelv a tulajdonjoggal való felhagyás, vagy a tulajdonjog elvesztése formájában ír le. Mindebből pedig az következik, hogy ha a derelinkváltó magáról a dologról rendelkezik az elhagyás során, akkor erre kizárólag a dolog tulajdonosa képes. Amikor tehát a források *derelictio a non dominó*ról beszélnek, ilyenkor egy jogellenes magatartást kell feltételezni, amely nem jár ugyanazokkal a hatásokkal, mint amilyenekkel a tulajdonos általi elhagyás esetén járna. Ugyanakkor kétségtelen, hogy egyéb hatások tapadhatnak hozzá.¹⁴⁷

Az elhagyás elsődleges hatása, hogy a birtok feletti felhagyással a dologon fennálló tulajdonjog – mivel a derelinkváltó többé már nem akarja magáénak tudni a dologot – is megszűnik.¹⁴⁸ A források alapján levonja a következtetést, hogy a klasszikus jogban három elgondolás élt egymás mellett. Az első szerint a *derelictio* által a derelinkváltó – a dolog jellegére tekintet nélkül – elveszítette a tulajdonjogot. A második szerint a tulajdonjog megszűnése csak akkor következett be, amikor a dologot harmadik személy tulajdonszerzési szándékkal birtokba vette. A harmadik nézet körében már számításba jött a dolog jellege is: a *res nec mancipi* feletti tulajdonjog rögtön az elhagyással megszűnt, amíg a *res mancipi* vonatkozásában a derelinkváltó tulajdonos maradt, még az esetleges harmadik személy általi birtokba vétel ellenére is; a birtokba vevő így csak elbirtoklás útján szerezhetett tulajdont a dolog felett.¹⁴⁹ Véleményét összegezve, meglátása szerint a szövegekből kitűnik, hogy a klasszikus jog egy-

¹⁴⁷ ROMANO (2002) i. m. 119.

¹⁴⁸ ROMANO (2002) i. m. 128.

¹⁴⁹ ROMANO (2002) i. m. 129.

séges volt abban a tekintetben, hogy – függetlenül az elhagyott dolog *mancipi* vagy *nec Mancipi* voltától – a tulajdonjog az elhagyás pillanatában megszűnt a dolog felett.¹⁵⁰ Ehhez hasonlóan, az elhagyott dolog *res nullius* lett, mivel a *derelictio* tényének figyelmen kívül hagyása, vagy nem tudása esetén sem lehetett az ilyen dolgot ellopni.¹⁵¹ Ezzel párhuzamosan, a dolog elhagyott voltának ismerete (*scientia*) nem vált a megszerzés előfeltételévé, azonban az erre vonatkozó vélemények szerint nem meggyőzőek.¹⁵²

A háborút követő irodalomban Voci a *derelictio* kérdése kapcsán abból indul ki, hogy kell először egy tulajdonos általi dologelhagyás, majd ezt követheti a birtokba vétel útján történő tulajdonszerzés. Azt az ideális esetet veszi alapul, amikor a dolog elhagyása a tulajdonos által történt – egyéb esetekben a pusztá birtokba vétel nem elegendő a tulajdon keletkezéséhez, akkor szükséges a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás is.¹⁵³ *Pro derelicto* címen birtokolja el a dolgot az a személy, aki birtokba vesz egy olyan dolgot, amelyet valaki más elhagyott. Az elbirtoklás nem szükségszerű szerzőmódja a *res derelicta* tulajdonjoga megszerzésének; az elsődlegesen birtokba vétellel történik. Elbirtoklásra csak akkor van szükség, ha a dolgot nem a tulajdonosa hagyta el, ekként ebből a szempontból a *res Mancipi* és *nec Mancipi* közötti különbségtétel nem jön figyelembe. Véleménye szerint a *pro derelicto* címen történő elbirtokláshoz mindenképpen szükséges, hogy azt tényleges *derelictio* előzze meg, Iulianus egy véleménye alapján ugyanis (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]), nem szerzhető meg elbirtoklás útján a hajóból, annak megkönnyítése céljából kidobott dolgok tulajdonjoga, mivel ehelyütt nem történik *derelictio* – a dolog kidobását a szükség teszi elkerülhetetlenné, ekként nem kizárt annak a lehetősége, hogy utóbb még visszatérjenek a dologért.¹⁵⁴ A *derelictio* extrém eseteivel nem foglalkozik; egyet emel csak ki ezek közül: a hajóból, annak megkönnyítése céljából kidobott áruk esetét, amelynek körében – véleménye szerint – *animus derelinquendi* nélkül történik a dolog elhagyása. A források ebben az esetben majdnem egyhangúan akként foglalnak állást, hogy a dolog első találója nem szerzhet tulajdont a dolgon. Annyi bizonyos, hogy Iustinianus korában ez volt a derelinkvált dolog megszerzésének rezsimje, egyesek azonban kétségbe vonják, hogy a klasszikus jog szabályozása is hasonló lett volna.¹⁵⁵

¹⁵⁰ ROMANO (2002) i. m. 140.

¹⁵¹ ROMANO (2002) i. m. 142.

¹⁵² ROMANO (2002) i. m. 143.

¹⁵³ VOCI (1952) i. m. 233.

¹⁵⁴ VOCI (1952) i. m. 191.

¹⁵⁵ VOCI (1952) i. m. 233.

A *pro derelicto* címen történő elbirtoklással összefüggő további véleményét egy, az irodalomban sokat vitatott Paulus-helyre (Paul. D. 41, 7, 5 pr. [32 ad Sab.]) alapítja. A fragmentumban leírt esetek kapcsán rámutat, hogy mindkét eset a vevő scientiájából indul ki, azonban szerinte aggályos, hogy a szöveg arról nem mond semmit, hogy az első esetben említett eladó miért szorul elbirtoklásra. Eme információ hiányában csupán két lehetőség adódik: vagy azért kell az elbirtoklás, mert a dolog *res Mancipi*, vagy pedig az elbirtoklás általában szükséges volt. Megállapítása szerint azonban, az ilyen esetekben mindig szükséges lesz az elbirtoklás, mivel olyan *res derelicta*ról van szó, amelyet nem a tulajdonos hagyott el.¹⁵⁶

A másik csoportba tartozó nézetek közös jellemzője, hogy a *derelictio* – *occupatio* és a *traditio* között analógiát vélnek felfedezni. Eme elképzelés nagyformátumú kibontása Bonfante nevéhez fűződik, aki általánosságban nem ért egyet azzal a nézettel, hogy a *res derelicta* az első birtokba vevő tulajdonába kerül.¹⁵⁷ Az *occupatio* körében általában szükségesnek tartja a scientia meglétét, vagyis, hogy a megszerző tudatában legyen a dolog derelinkvált voltának.¹⁵⁸ Ezen túlmenően azonban, különbséget tesz egyfelől a klasszikus és a iustinianusi jog szabályai, valamint másfelől a *res Mancipi* és *nec Mancipi derelictae* között, amelyek mint eltérő természetű dolgok, eltérő módokon szerzhetők meg. Ami a klasszikus és iustinianusi jog közötti eltérést illeti, véleménye szerint a klasszikus jogban döntő jelentőségű volt, hogy az elhagyott dolog *res Mancipi*, vagy *nec Mancipi* volt-e, amíg a iustinianusi jogban – tekintettel arra, hogy eme két dologosztály közötti megkülönböztetés abban a korban már nem volt használatban – az ingók és ingatlanok *derelictio*ja közötti különbségre tevődik át a hangsúly.¹⁵⁹ Elgondolása szerint a klasszikus jogban a *res Mancipi derelicta* esetében azért szükséges az elbirtoklás, mert szerinte a birtokba vétellel csak *in bonis* kerülne a dolog, civiljogi tulajdon azonban még nem keletkezne rajta.¹⁶⁰ A iustinianusi jogban beállt változások nyomán az elbirtoklási kötelezettség elhagyott ingatlanok esetében mindig, ingók esetében pedig, csak a nem tulajdonos általi *derelictio* esetében áll fenn. Nézete szerint egyébként a *derelictio* az *occupatio* kérdésköréhez kapcsolódik szorosan, amely utóbbi szerzőmód jelentős rokon vonásokat mutat a *traditio*val; éppen eme hasonlóságnak köszönhető, hogy korszaktól függetlenül a római jog mindig elismerte a birtokba vétellel bekövetkező azonnali tulajdonszerzést – legalábbis a dolgok egy

¹⁵⁶ VOCI (1952) i. m. 234–235.

¹⁵⁷ BONFANTE (1968) i. m. 257., 260.

¹⁵⁸ BONFANTE (1968) i. m. 262.

¹⁵⁹ BONFANTE (1968) i. m. 263–265.

¹⁶⁰ BONFANTE (1968) i. m. 265.

meghatározott körében.¹⁶¹ Ezek alapján összességében azzal érvel, hogy a *res Mancipi* tradíciója esetén is – mivel egy származékos szerzőmódról van szó – csak a megszerző vagyonába kerülne a dolog, de civiljogi tulajdont csak elbirtoklással szerezhetne felette. Ezzel szemben a *res nec Mancipi* esetében elfogadhatónak véli azt a nézetet, amely szerint a dolog azé lesz, aki annak birtokát megszerzi.¹⁶² A *derelictio* – *occupatio*, valamint a *traditio* közötti hasonlóságot abban látja, hogy az elhagyás, illetőleg a birtokba vétel nem két, egymástól független aktus, hanem együttesen alkotnak egyetlen átruházást, amelynek keretében a megszerző tudata át kell, hogy fogja a másik félnek a dolog átengedésére irányuló akaratát is. Ennek megléte esetén a tulajdon átszállása rögvest végbe megy, éppúgy, mint a *traditio* esetében, ahol a felek átruházásban való meg egyezése teszi lehetővé az azonnali tulajdonátszállást.¹⁶³

Krüger elgondolása annyiban követi Bonfante nézetét, hogy ő is elkülöníti egymástól a jogfejlődés klasszikus és iustinianusi korszakát.¹⁶⁴ A *derelictio* lényegét alapvetően abban látja, hogy a tulajdonosnak ténylegesen fel kell adnia a dolog birtokát, valamint meg kell, hogy legyen az erre irányuló akarat is.¹⁶⁵ A birtokba vevő vonatkozásában megállapítja, hogy a *scientia* mindössze a tényekkel összefüggésben kellett, hogy meglegyen; a jogi helyzet átlátását már nem kívánták meg.¹⁶⁶ A prokuliánus–sabiniánus nézetkülönbséget bemutató forrásszöveg ellenére hangsúlyozza, hogy klasszikus jogban a birtokba vevő minden esetben – vagyis tekintet nélkül a dolog *Mancipi* vagy *nec Mancipi* voltára – csak birtokosa lett a dolognak, amely azonban *possessio ad usucapionem* volt. Ebből következően a birtokba vevő minden esetben elbirtoklásra szorult a civiljogi tulajdon megszerzése érdekében.¹⁶⁷ Véleményét meglehetősen egyedi módon támasztja alá: mindazokat a forrásszövegeket, amelyekben a derelinkvált dolog feletti azonnali tulajdonszerzésről szólnak, egyszerűen interpolálnak nyilvánítja.¹⁶⁸ A posztklasszikus jogban a *derelictio*t a tradícióval azonosították,

¹⁶¹ BONFANTE (1968) i. m. 257–259.

¹⁶² BONFANTE (1968) i. m. 265.

¹⁶³ BONFANTE (1968) i. m. 262. Bonfante elgondolása jelenik meg Meyer-Collings munkájában is; az ő jelentősége az eddig irodalomhoz képest a *derelictio* eredetéről vallott egyedi felfogásában érhető tetten. Véleménye szerint ugyanis, a *derelictio* eredőjét éppen a *iactus missilium* tényállásban kell keresni. Vagyis a *derelictio* nem más, mint a *iactus missilium* különös esete, következésképpen az utóbbi tényállás mintegy átmeneti helyet foglal el a *traditio* és a *derelictio* között. Vö. MEYER-COLLINGS (1932) i. m. 11. skk.

¹⁶⁴ KRÜGER (1934) i. m. 155–189.

¹⁶⁵ KRÜGER (1934) i. m. 155.

¹⁶⁶ KRÜGER (1934) i. m. 180.

¹⁶⁷ KRÜGER (1934) i. m. 155–156.

¹⁶⁸ KRÜGER (1934) i. m. 166–167.

annak érdekében, hogy a körülményesnek tartott mindenkori elbirtoklás kötelezettségét megkerüljék.¹⁶⁹ Ennek következtében a *res nec mancipi* felett pusztán birtokba vétellel keletkezhett civiljogi tulajdon, a *res mancipi* körében azonban érthetően megmaradt az elbirtoklás követelménye egészen addig, amíg a iustinianusi jog fel nem számolja a két dologosztályt, így a derelinkvált dolog felett birtokba vétellel lehetett tulajdont szerezni – feltéve, hogy azt a tulajdonos hagyta el –, mivel a *res derelictát* gazdátlan dolognak tekintették.¹⁷⁰

Az újabb irodalomban Magyarországon Benedek Ferenc professzor, az olasz romanisták köréből Letizia Vacca, a hollandok közül pedig Hans Ankum foglalkozott részletesebben a *derelictio* kérdéseivel.¹⁷¹

Benedek a vonatkozó munkáiban igyekszik feltárni a *derelictio* tényállását, annak joghatását, és az elhagyott dolog jogi sorsát. Abból indul ki, hogy a rendelkezésre álló források kazuisztikus jellegűek, vagyis egymástól eltérő, és egymással szorosabban össze nem függő tényállásokat jelenítenek meg, mi több, nem is azonos korszakból származnak.¹⁷² A *derelictio* kapcsán a forrásokban megjelenő kifejezések: *derelinquere* és *pro derelicto habere* közül az utóbbi tartja jogi szakkifejezésnek, amely arra az állapotra utal, amibe a *derelictio* bekövetkezte után kerül az a személy, aki a dolgot elhagyta. Ehhez *animus derelinquendi* kell, amely nem igényel kifejezett nyilatkozatot, elegendő a ráutaló magatartás is. A fő kérdés ebben a körben az *animus derelinquendi* miénti értelmezése: vajon az *animus derelinquendi* csak a tulajdonos esetében értelmezhető, vagy meglehet más, nem tulajdonosnál is, aki a dolgot elhagyja. A kérdésre adott válasz összefüggésben van a *res derelicta* megítélésével is.¹⁷³ A *res iactae* és a rabszolgák *derelictiójával* foglalkozó szövegek elemzése nyomán levonja a következtetést, hogy a források nem egységesen közelítik a *derelictio* személyi oldalát, majd arra a következtetésre jut, hogy az *animus derelinquendi* megléte nem kötődik a tulajdonos személyéhez, mivel a római jogban általában akként fogták fel a *derelictiót*, mint a dolog birtokának végleges és szándékolt feladását.¹⁷⁴ A *derelictio* joghatásának elemzése körében elsődlegesen a szabiniánus – prokuliánus véleménykülönbségre helyezi a hangsúlyt megállapítva, hogy *res pro derelicto habita* tehát az a dolog, amelyet a mindenkori birtokos a végleges birtokfeladás szándékával hagyott el. Ebből logikusan vonja le

¹⁶⁹ KRÜGER (1934) i. m. 168–169.

¹⁷⁰ KRÜGER (1934) i. m. 176.

¹⁷¹ BENEDEK (1983) i. m. 7–31.; BENEDEK (1982) i. m. 698–706.; BENEDEK (1984) i. m. 2109–2129.; VACCA (1984) i. m.; ANKUM (1986) i. m. 248–274.

¹⁷² BENEDEK (1983) i. m. 7–8.

¹⁷³ BENEDEK (1982) i. m. 699.; BENEDEK (1983) i. m. 9.; BENEDEK (1984) i. m. 2112–2113.

¹⁷⁴ BENEDEK (1983) i. m. 10–12.

a további következtetést, hogy a *res pro derelicto habita* nem feltétlenül lesz *res nullius*; ebbéli mivolta kizárólag attól függ, hogy a dolgot a tulajdonos hagyta-e el, vagy sem. Mindebből látható, hogy Benedek alapvetően elutasítja a korábbi irodalomban népszerű elképzelést, hogy a joghatások elsősorban ahhoz a tényhez kötődnek, hogy a dolog *res Mancipi*-e, vagy sem. Véleménye szerint a klasszikus jogban teljességgel irreleváns volt az elhagyott dolog esetleges ilyen minősítése éppúgy, ahogy a iustinianusi jogban sem számított a dolog ingó, avagy ingatlan mivolta.¹⁷⁵ Következésképpen a *res derelicta* jogi megítélése a derelinkváló személyétől függ, ez azonban a külvilág – így az okkupáló – számára sem nyilvánvaló, ekként a birtokba vevő legjobb meggyőződése ellenére sem lehet bizonyos afelől, hogy a birtokba vétellel tulajdont is szerzett a dolog felett. Ebből adódóan a helyzet jogi szempontból megnyugtató tisztázására csak az elbirtoklás jöhet számításba.¹⁷⁶ Az elbirtoklási kötelezettség alól két kivételt említ: egyfelől, amikor nyilvánvaló, hogy a derelinkváló tulajdonos volt, másfelől pedig a *missilia* és az *avis amissa* esetében nem szükséges az elbirtoklás.¹⁷⁷

Vacca a *derelictio* témakörével foglalkozó monográfiájában az egész problémakör vizsgálatát teljesen más irányból kezdi, mint az irodalomban előtte bárki.¹⁷⁸ Jóllehet a szerzők nagy többsége hosszabban-rövidebben értekezett a *iactus mercium* problémájáról, kiindulópontként olyan formában egyikük sem használta fel, mint Vacca, aki lényegében az *animus derelinquendi* pontos ókori tartalmát és megítélését kívánja feltárni. A vonatkozó forrásokból egyértelműen kiolvasható véleménykülönbség kapcsán megfogalmazza óvatos következtetését, miszerint az *animus derelinquendi* nem értelmezhető a tulajdonosi mivolt feladására irányuló akaratként. Állítását alátámasztandó, hivatkozik a kor hajózási szokásaira, amely szerint a hajó parancsnoka volt hivatva dönteni a hajót, illetőleg a hajózást érintő konkrét kérdésekben.¹⁷⁹ Mi több, a *derelictio* körében felmerülő valódi problémát nem abban látja, hogy az elhagyott dolog *res Mancipine* minősült-e, vagy sem, illetve, hogy a dolgot elhagyó személy tulajdonos volt-e, vagy sem, hanem abban, hogy megengedhető-e valamely harmadik személynek egy ilyen elhagyott dolog feletti tulajdonszerzése elbirtoklás útján.¹⁸⁰ Ehhez az alapproblémához kapcsolja az *animus derelinquendi* kérdését, amelyet a forrásokban a *derelicti*óra használt kifejezések elemzése irányából közelít meg. Ennek nyomán azt állítja, hogy a *pro derelicto habere / habita*

¹⁷⁵ BENEDEK (1982) i. m. 703.; BENEDEK (1984) i. m. 2120.

¹⁷⁶ BENEDEK (1983) i. m. 26–27.; BENEDEK (1982) i. m. 703.; BENEDEK (1984) i. m. 2121.

¹⁷⁷ BENEDEK (1982) i. m. 706.; BENEDEK (1984) i. m. 2128–2129.

¹⁷⁸ VACCA (1984) i. m. 92. skk.

¹⁷⁹ VACCA (1984) i. m. 94.

¹⁸⁰ VACCA (1984) i. m. 95.

fordulat arra utal, hogy a dolog *derelictum*, vagyis egy, a dologhoz fűződő tudati viszonyulást fejez ki; végső soron azt, hogy a tulajdonos számára már nem lehetséges annak visszaszerzése.¹⁸¹ Az irodalomban szintén elsőként elemzi a *res derelicta* megtalálásához kapcsolódó problémát intuitív módon: mint arra rámutat, a találáskor a találó közel sem teljes bizonyossággal képes a dolog elvesztése körüli összes körülményt maradéktalanul belátni, nemhogy értékelni. Ekként meglátása szerint a találó, ha úgy gondolja, hogy a dolog *pro derelicto habita*, jóhiszemű lesz, önmagában véve pedig az egész szituáció alkalmas az elbirtoklás megalapozásához.¹⁸²

Hans Ankum tanulmányában főként egyetlen Digesta-szöveggel foglalkozik (Pomp. D. 41, 7, 5 pr. [32 ad Sab.]), és ennek kapcsán fejt ki többek között a *derelictio*ra vonatkozó nézeteit is. Véleménye szerint a kiválasztott szöveg jelentősége abban áll, hogy ebből ismerhető meg a legjobban a klasszikus jog *derelictio*-felfogása.¹⁸³ Ugyanakkor ez a szöveg nem vizsgálható kizárólag önmagában, ekként a szerző egybeveti az utána következő, szintén Pomponiustól származó töredékkel is, amelynek nyomán ő maga is megállapítja, ami az irodalomban általánosan ismert: jóllehet a két szöveg ugyanattól a jogtudóstól, és ugyanonét származik, mi több, a Digestában is egymás után következnek, mégis alapvetően egymásnak ellentmondó textusokról van szó.¹⁸⁴ A szövegek – több más szöveggel együtt elvégzett – értelmezése nyomán rámutat, hogy a régebbi tan értelmében a tulajdonos a *derelictio* által a tulajdonjogot még nem veszíti el, csupán azt követően, amikor az *occupans* az elbirtoklási idő leteltét követően tulajdonossá válik.¹⁸⁵ Ugyanakkor Paulus egy véleménye tudósít a jogtudósok közötti eltérő nézetekről is (Paul. D. 41, 7, 2, 1 [54 ad ed.]), amely alapján levonja a következtetést, hogy a Paulus-szövegben említett, Iulianus által képviselt felfogás teljességgel újszerű lehetett, amely felfogás szerint a tulajdon elvesztésével kapcsolatosan a derelinkváló akarata volt döntő. Ekként a *derelictio* nyomán a derelinkváló elveszítette a *res Mancipi* feletti tulajdonjogot is. Kifejti, hogy a vonatkozó utóbbi szövegben – mivel a principiumban a tulajdonos által elhagyott dologról esik szó – csak *res Mancipi* elbirtoklásáról lehet szó. A derelinkváló *res nec Mancipi* esetéről – összhangban Ulpianus véleményével (Ulp. D. 41, 7, 1 [12 ad ed.]) – az mondható el, hogy az *occupans* a birtokbavétel által megszerzi a dolog tulajdonát is. Mindezekből a forrásokból meglátása szerint az tűnik ki, hogy a régebbi, Proculus névéhez fűződő felfogást, a

¹⁸¹ VACCA (1984) i. m. 95–96., 120., 122.

¹⁸² VACCA (1984) i. m. 96–97.

¹⁸³ ANKUM (1986) i. m. 248.

¹⁸⁴ ANKUM (1986) i. m. 262.

¹⁸⁵ ANKUM (1986) i. m. 263.

Iulianus által képviselt nézet utóbb mintegy felülírta, Paulus pedig ez utóbbi fel fogással értett egyet.¹⁸⁶ Összességében tehát nem egy prokuliánus–szabiniánus véleménykülönbségről, hanem egy régebbi (Proculus), és egy újabb (Iulianus) nézet találkozásáról van szó, amelyek a praxisban egymást követték.¹⁸⁷

Kijelenti, hogy a *derelictiót* követő *occupatiót* a klasszikus jogászok a *traditio*val, méghozzá *in incertam personam* végrehajtott *traditio*val azonosították, és mind a *res Mancipi*, mind a *nec Mancipi* vonatkozásában a megszerzőt ugyanúgy kezelték.¹⁸⁸ Ennek következtében a *res nec Mancipi* okkupálója mind civiljogi, mind pedig bonitár tulajdont szerzett a dolog felett; a *res Mancipi* foglalója azonban csak bonitár tulajdonos lett.¹⁸⁹ Azért, hogy előbbi állítását némi képp árnyalja, rámutat, hogy a *derelictio* és *occupatio*, valamint a *traditio* bizonyosan nem azonosak jogi szempontból, ám hasonlóságuk olyan fokú, hogy ez már a jogkövetkezmények azonosságában is megnyilvánul. Ennek oka azonban nem pusztán egyszerű hasonlóságon alapszik: a *res Mancipi* okkupálójának helyzete ugyanis nem lehetett jobb, mint azé, aki *traditio* útján szerzett meg egy *res Mancipit*, azaz csak elbirtoklás révén válhatott tulajdonossá. Miután a klasszikus jogban a *res Mancipi* tulajdonjogának átruházás útján történő megszerzése *Mancipatio* vagy *in iure cessio* formájában mehetett végbe, érthető, hogy a jogászok akként vélekedtek, hogy az okkupáló is csak elbirtoklás útján szerezhet civiljogi tulajdont. Amennyiben ettől eltértek volna, az gyakorlatilag a *Mancipatio* eltörlését jelentette volna, ami pedig az adott ponton a *fraus legis* nem csekély kockázatával járt.¹⁹⁰

1. A ‘*derelictio*’ előfordulása a Digesta szövegeiben

A *derelictio* főnévi alakban nem található meg a forrásokban, mi több főnévi alakja a klasszikus latinban egyáltalán nem is létezik.¹⁹¹ A jogi forrásokban mind a *relinquere* és a *derelinquere* igék, mind pedig a *pro derelicto habere* kifejezés egyaránt megjelennek. A *relinquere* – *derelinquere* viszonyában egyes feltevések szerint a *relinquere* klasszikus kifejezés, amíg a *derelinquere* ige csupán

¹⁸⁶ ANKUM (1986) i. m. 264.

¹⁸⁷ ANKUM (1986) i. m. 264–265. Állítását azzal támasztja alá, hogy rámutat: Iavolenus hasonlóképpen vélekedett a kérdésről, mint a „szabiniánusok” (Iav. D. 45, 3, 36 [14 epist.])

¹⁸⁸ ANKUM (1986) i. m. 269.

¹⁸⁹ ANKUM (1986) i. m. 270.

¹⁹⁰ ANKUM (1986) i. m. 270–271.

¹⁹¹ A szó közvetlenül a *linquere* igéből ered, amelynek nem létezik sem főnévi, sem melléknévi alakja. A prefixummal létrejövő *relinquere* igének azonban már mindkét névszói alakja ismert és használatos volt. Vö. ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘liquo’.

a kompilátorok tevékenységének köszönhetően jelenik meg a forrásokban.¹⁹² Ezen a ponton már adódnak véleménykülönbségek az irodalomban: Romano a források tükrében úgy véli, hogy a birtokkal való felhagyást a *relinquere* ige jelölte, a *derelinquere* véleménye szerint annyiban bír mélyebb tartalommal, hogy ez utóbbi ige a tulajdonos általi birtokelhagyás megjelölésére volt fenntartva.¹⁹³ Ehhez képest Krüger és Benedek is csak annyit állapítanak meg, hogy a *derelinquere rem* kifejezés arra vonatkozik, amikor valaki egy dolog birtoklásával teljesen és véglegesen – vagyis elhagyási szándékkal – felhagy.¹⁹⁴ Ugyanakkor Benedek nagyon helyesen érzékeli, hogy a *derelinquere* ige mozzanatos voltából adódóan egyszeri, azonnal lezáruló cselekvést jelenít meg; ehhez képest a *pro derelicto habere* kifejezés sokkal inkább tűnik jogi terminusnak.¹⁹⁵ Ennek értelmezése körében is találkozhatunk árnyalatnyi eltérésekkel: Benedek szerint a kifejezés állapotot fejez ki, méghozzá azt, amibe a *derelictio* bekövetkezte után kerül az a személy, aki a dolgot elhagyta. Okfejtéséből az tűnik ki, mintha ezt az állapotot objektívnek, és minden esetben bekövetkezőnek gondolná.¹⁹⁶ Ehhez képest a többi szerző felfogása, ha sokban nem is különbözik, némiképp árnyaltabb: Krüger, Romano és Vacca is alapvetően úgy ítélik meg, hogy a *pro derelicto habere* (néhol passzív infinitívusszal: *haberi*) fordulat nem egy objektív állapotot, hanem a személy tudati viszonyulását fejezi ki: úgy véli, hogy a dolog elhagyott.¹⁹⁷ Krüger érdekesen követi végig a kifejezés egyes elemeinek jelentéstartalmát. A *pro derelicto* kifejezés önmagában egy olyan dologra használható, amelynek a birtokával valaki felhagyott. A *habere* állapotot fejez ki – akár azt, hogy valaki, illetőleg valami valamilyen állapotban van, akár azt, hogy a jelzett állapotba került. A *habere pro* kifejezés pedig azt jeleníti meg, hogy valaki valamilyennek tart egy adott állapotban lévő dolgot.¹⁹⁸ Romano rámutat arra, hogy az ebbéli vélekedés nem egységes,

¹⁹² ROMANO (2002) i. m. 105–106. korábbi irodalommal. A *liquere* ige maga is annyit tesz: elhagyni valamit vagy valakit, felhagyni valamivel; ehhez képest a *derelinquere* inkább maga mögött hagy jelentést hordoz, ekként jelentéstartalmában jóval erőteljesebb, mint *relinquere*. Vö. ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘liquo’, *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘derelinquere’. Megkockáztatható, hogy a *derelinquere* éppen eme ‘maga mögött hagy’ jelentése miatt vált inkább szakkifejezéssé, mert a jelentés képszerűen is utal az elhagyás véglegességére, ezzel egyszersmind az elhagyó személy szándékára is.

¹⁹³ ROMANO (2002) i. m. 112.

¹⁹⁴ KRÜGER (1934) i. m. 157.; BENEDEK (1983) i. m. 9.

¹⁹⁵ ROMANO (2002) i. m. 104.; BENEDEK (1983) i. m. 9.

¹⁹⁶ BENEDEK (1983) i. m. 9.

¹⁹⁷ ROMANO (2002) i. m. 106.; KRÜGER (1934) i. m. 157.; VACCA (1984) i. m. 120. Vö. FINÁLY (1884) i. m. s. vv. ‘habeo’, ‘habitus’ és ‘pro’.

¹⁹⁸ KRÜGER (1934) i. m. 157–158. Ezzel egyezően ld. még *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘derelictus’: „to consider as being abandoned”.

hiszen egy dolgot három szempontból lehet elhagyottnak tekinteni. Elsőként a derelinkváló szemszögéből, aki lehet a dolog tulajdonosa, de megeshet az is, hogy nem a tulajdonos hagyja el a dolgot. Másodikként elhagyottnak tekinthető egy dolog az okkupáló szempontjából, aki éppen azon az alapon veszi birtokba a dolgot, hogy elhagyottnak véli; harmadikként pedig a kívüllág szempontjából. Kérdés, hogy szakkifejezésként, vagyis szigorúan jogi szempontból nézve, a három lehetőségből melyiket kell relevánsnak tekinteni. Véleménye szerint, amikor a források a *pro derelicto habere* fordulatot használják, akkor kizárólag a derelinkválóra koncentrálnak. Ennek jelentőségét abban látja, hogy amíg a kifejezés általános, köznapi értelmében pusztán egy, az adott dologra vonatkozó felfogást, vélekedést fejez ki, addig a szakmai terminus már tágabban a tényleges, fizikai elhagyásra irányuló szándékot is megjeleníti. Azt mutatja tehát, hogy a derelinkváló a maga részéről megtett ugyan mindent, az elhagyás mégsem befejezett, mivel nem követte *occupatio*, vagyis a dolog mindössze a derelinkváló szempontjából tekinthető nem az ő tulajdonába tartozónak, ez azonban ténylegesen nincs így. Ekként arra a következtetésre jut, hogy *derelinquere* és *pro derelicto habere* gyakorlatilag ugyanazt jelentik, ezért gyakran fordulnak elő együtt ugyanabban a szövegben: amíg azonban a *pro derelicto habere* kifejezés egy, a dologra vonatkozó vélekedésre helyezi a hangsúlyt (ekként a cselekvő szándékát is implikálja), addig a *derelinquere* ige a cselekvés, vagyis a tényleges, fizikai birtokfeladás oldaláról közelít; jelentéstartalmában a vélekedés és a szándék másodlagos.¹⁹⁹

2. A *derelictio* fogalmi elemei (D. 41, 7 és a *iactus merciumra* vonatkozó egyes szövegek alapján).

A *derelictio* tényállásának tisztázása során elsődlegesen azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy a Digestában szereplő jogtudói vélemények alapján mit tekinthetünk a *derelictio* alapvető fogalmi elemeinek.²⁰⁰ Alapvető kérdések lehetnek ebben a körben, hogy ki, milyen dolgot, és milyen magatartással derelinkválhat.

A titulus legelső, Ulpianustól származó töredéke szerint abban az esetben, ha egy dolog *pro derelicto* állapotba kerül, az abban a pillanatban megszűnik a miénk lenni, és rögtön az azt okkupálóé lesz, hiszen egy dolog felett ugyanolyan módon lehet tulajdont szerezni, ahogy a dolog feletti tulajdonjog megszűnt.

Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.)

Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit et occupantis

¹⁹⁹ ROMANO (2002) i. m. 106–107.

²⁰⁰ Ehhez részletesen ld. ROMANO (2002) i. m. 109–121.; BENEDEK (1983) i. m. 9. és skk.

statim fit, quia isdem modis res desinunt esse nostrae, quibus adquiruntur.

Mind a *desinere* és a *fieri* igék, mind pedig a *statim* szó kettős használatával Ulpianus markánsan érzékelteti, hogy a *derelictio* és az *occupatio* egymás komplementerei, amelyet a *quia* utáni mellékmondat is erősít. Az első fordulatban különbség van a *desinit* és a *fieri* igékhez tartozó további bővítmények tekintetében: először *nostra esse*, utóbb pedig *occupantis* (ti. *esse*) szerepel. Ha úgy tetszik, a két bővítmény egymás tükörképei: egyértelműen egymásra mutatnak, tehát amit mi elhagyunk, azt bárki foglalással megszerezheti. Az ilyen személyt nevezi a jogtudós röviden *occupans*nak, vagyis okkupálónak, foglalással szerző személynek. A *quia* után következő magyarázó mellékmondat további, a fentieket erősítő információkkal szolgál: Ulpianus szerint a tulajdon megszűnése és megszerzése *isdem modis* történik, vagyis ugyanolyan módon. Ez nyilvánvalóan nem arra utal, hogy a *derelictio* és az *occupatio* ugyanazt jelentené, hanem mindössze arra mutat rá, hogy a két jogcselekmény rendszerint egymást kiegészíti. A forráshelyből tehát az következik, hogy ha valaki derelinkvál egy dolgot, akkor megszűnik a dolog feletti tulajdonjoga, aminek a jogkövetkezménye, hogy bárki foglalással tulajdont szerezhet a dolog felett.²⁰¹

Ami a *derelictio* alanyait illeti, a szekunder irodalomban általában vitatott, hogy *derelictio*nak csak valamely dolognak a tulajdonos általi elhagyását kell tekinteni, vagy ugyanebbe a kategóriába tartozik a dolog pusztá birtokosa általi elhagyás is. Az itt vázolt zavar annál is inkább érthető, mivel még a *pro derelicto* tituluson belüli források sem egységesen közelítik meg a kérdést. A fentebb bemutatott szöveg, amely a *derelictio* és az *occupatio* egymáshoz való viszonyát tisztázza nagy valószínűséggel a tulajdonosi *derelictio*t veszi alapul, a birtokos névmás használatából eredően. Az ezt követő, Paulustól származó második töredék nem csupán valószínűleg, hanem egyértelműen a tulajdonosi *derelictio* alapján áll.²⁰²

Paul. D. 41, 7, 2 pr. (54 ad ed.)

Pro derelicto rem a domino habitam si sciamus, possumus adquirere.

A szöveg érdekessége – azon túl, hogy a dolog *pro derelicto* mivolta *expressis verbis* annak urától ered (*a domino*) – a „*si sciamus*” fordulatban érhető tetten. Jelentése nem kérdéses, ám problémásnak tűnhet, hogy mire is vonatkozik ez a

²⁰¹ Ehhez ld. még ROMANO (2002) i. m. 104.; BENEDEK (1983) 13; VACCA (1984) i. m. 113–114. és 130.

²⁰² Ezzel egyezően ROMANO (2002) i. m. 107.; BENEDEK (1983) i. m. 12–13.

fordulat.²⁰³ Tüzetesebb vizsgálódás után feltételezhető, hogy minden bizonynal az előtte álló egész közlésre, mivel az utána következő mellékmondatban tárgyias ige szerepel (*acquirere*), ami mellett azonban nincs tárgy, hiszen az csak az előző mondat tárgya lehet, a közlésben ugyanis ez a téma, a már ismert elem, az új információ (réma) pedig a teljes második tagmondat: *possumus acquirere*. Vagyis *acquirere* tárgya *rem*, ahhoz pedig hozzá tartozik a *pro derelicto habita* fordulat, ennek pedig további bővítménye az *a domino*. Ebből pedig logikusan csak az következhet, hogy a *si sciamus* szövegrészben megfogalmazott ismeretünk az egész témára kell, hogy vonatkozzon: *rem pro derelicto habita a domino*. Tehát ha a tudatunk átfogja azt a tényt, hogy a tulajdonos derelinkválta a dolgát, akkor az ilyen dolog felett tulajdont szerezhethetünk.²⁰⁴ Annak ellenére igaz ez az állítás, hogy a szövegben csak *acquirere* szerepel, nem pedig *dominium acquirere*.²⁰⁵ Így a forráshelyekből nyerhető ismeret az, hogy ha a dolog tulajdonosa derelinkválja a dolgát, azon bárki egyszerű birtokba vétellel tulajdont szerezhethet. A *scientiára* utalás a szövegben már túlmutat a *derelictio* alanyainak vizsgálatán, és sokkal inkább kötődik a későbbiekben tüzetesebben is göröcső alá veendő *animus derelinquendi* kérdéséhez.²⁰⁶

²⁰³ Jelentéséhez ld. ERNOUT – MEILLET (1951³) i. m., *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m., FINÁLY (1884) i. m. s. v. 'scio'.

²⁰⁴ Ezzel lényegében egyezően VACCA (1984) i. m. 74.; ellentétesen ROMANO (2002) i. m. 143., aki szerint a *scientia* követelménye nem a szerzés feltétele. Ehhez kapcsolódóan annyi megjegyzendő, hogy a szövegben éppen az *acquirere* ige szerepel. Vagyis legfeljebb csak azt lehet állítani, hogy nem az azonnali szerzéshez kötődik a *scinetia* kritériuma, ám ha az okkupáló elbirtoklással szerez tulajdont a dolog felett, a jóhiszeműség annak körében is feltétel. Ezzel első tekintetre részben ellentétesen Bessenő, aki ebben a vonatkozásban a *si sciamus* kifejezést csak a dolog elhagyott voltára vonatkoztatja. Véleménye szerint ahhoz, hogy az *occupatio* joghatályos legyen, foglalási szándék szükséges, amely értelemszerűen előfeltételezi annak ismeretét, hogy a dolog uratlan; erre utal a *si sciamus* kifejezést. A dolog uratlan voltáról való tudás nélkül nincs lehetőség a tulajdonszerzésre, annak ellenére, hogy maga a tulajdonszerzés a tudati folyamatok körén kívül esik. (Ennek a nézetnek ugyanakkor némiképp ellentmondani látszik a Iulianus nevéhez köthető azon Digesta-textus, amely az ilyen esetre csak a *pro derelicto* címen történő elbirtoklást nem tartja elképzelhetőnek – ld. Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Mimic.]). Kétségtelen ugyanakkor, hogy ebbéli véleményét ő is a Digesta egyik szövegére alapozza (Iul. D. 41, 7, 6[3 ad Urs. Feroem]). Ld. BESSENYŐ (1996) i. m. 58. Másutt ugyanakkor már kifejezetten úgy foglal állást, hogy a vizsgált szövegben a derelinkváló tulajdonosi minősége kétségtelen. Vö. BESSENYŐ (1996) i. m. 60.

²⁰⁵ Alátámasztható ez a vélemény ama ténnyel, hogy a később bemutatásra kerülő első paragrafusban Paulus (D. 41, 7, 2, 1 [54 ad ed.]) két eltérő jogtudósi véleményt ismertet, és egyszerűsmind választ is közülük, hogy ő melyiket tartja helyesnek.

²⁰⁶ Ezzel kapcsolatosan Vacca kiemeli, hogy a prokulianus vélemény szerinti meggyőződés (*scientia*) elméletileg különböző körülményekből vezethető le, mint amilyen például a tulajdonos általi, a dolog feletti tulajdonnal való felhagyásra irányuló akarattylvánítás, vagy éppen a tulajdonosnak abbéli meggyőződése, hogy a dolog birtokának elvesztése okán nincs már módja a dolog visszaszerzésére. Ugyanakkor szerinte ez – az eme eredmény elérése irányuló bármiféle reálaktus hiányában – önmagában nem elegendő a tulajdon elvesztésének

Ezen a ponton adódik a feltevés, hogy ha olyan szövegek megtalálhatóak a Digesta eme titulusában, amelyek kimondva-kimondatlanul a tulajdonoshoz kapcsolják a *derelicti*ót, akkor okszerűen kell, hogy szerepeljen a titulusban olyan vélemény is, amely azt az esetet elemzi, amikor nem a tulajdonos hagyja el a dolgot. Első tekintetre ilyennek tetszhet az a töredék, amelyben Paulus arról ír, hogy azt a dolgot, amelyet valaki elhagyott, és amelyről úgy véljük, hogy birtokba vehető, elbirtokolhatjuk, abban az esetben is, ha nem tudjuk, hogy ki hagyta el azt.

Paul. D. 41, 7, 4 (15 ad Sab.)

Id, quod pro derelicto habitum est et haberi putamus, usucapere possumus, etiam si ignoramus, a quo derelictum sit.

A szöveg egyes elemeinek (*haberi putamus – ignoramus – a quo derelictum sit*) vizsgálata alapján állítható, hogy Paulus véleménye szerint a derelinkvált dolog elbirtoklása körében nem feltétel a jogelőd ismerete. Adott tehát egy olyan helyzet, amikor valaki birtokba vesz egy gazdátlanul heverő dolgot, jóhiszeműen *pro derelicto habit*ának tartva azt. Teszi ezt mindannak ellenére, hogy fogalma sincs arról, hogy azt a tulajdonos vagy más személy hagyta-e el.²⁰⁷ Igazság szerint a szöveg még ennél is többet állít: az okkupáló ugyanis a dolog elhagyott voltában sem lehet objektíve biztos, és minden bizonnyal a megtalálás körülményei alkalmatlanok arra, hogy hozzájusson az említett hiányzó információkhoz. Paulus véleménye értelmében pedig elbirtokolhatja a dolgot.²⁰⁸

megalapozásához, a tényleges hatás tehát csak akkor áll be, amikor valaki magát a dolgot megszerzi. Mindezzel szemben a szabiniánus felfogás szerint pusztán az arra irányuló akarat, hogy a dolog *pro derelicto habit*a legyen, elegendő a tulajdon elvesztéséhez, mivel a harmadik személy általi megszerzés nem tekinthető *res nullius* megszerzésének. Részletesen ld. VACCA (1984) i. m. 86⁹².

²⁰⁷ Ebben az értelemben ld. VACCA (1983) i. m. 792., aki a '*si ignoramus, a quo derelictum sit*' fordulatot az objektív bizonyosság hiányaként értékeli. Érdemes figyelemmel lenni az egyes esetek közötti különbségekre is. Egy, már korábban valakinek a tulajdonában álló, tehát *nullius*nak nem minősülő dolog megszerzése körében komoly gyakorlati nehézséget jelent annak bizonyítása, hogy a tulajdonos ténylegesen meg akart-e válni a dologtól, vagy csupán átmenetileg vált meg tőle. Ezzel szemben, ha valaki talál egy dolgot, amely lehet akár véglegesen elhagyott, de ugyanígy lehet elvesztett, vagy a későbbi visszaszerzés szándéka mellett ideiglenesen otthagyt, és mégis meggyőzi magát (mert tegyük hozzá: erre a körülmények is alapos okkal indítják), hogy ez a dolog most már *pro derelicto habit*a, és – ekként jóhiszeműen – birtokba veszi azt, csak akkor szerzi meg a dolog tulajdonjogát, ha az elbirtoklási idő eltelt. Ehhez ld. VACCA (1983) i. m. 795.

²⁰⁸ Mint azt Vacca megjegyzi, hogy Paulus ehelyütt tartózkodik állást foglalni abban a kérdésben, hogy az elbirtoklásra *pro derelicto*, vagy esetleg valamilyen más jogcímen kerülhet sor. Ezzel kizárja annak a lehetőségét, hogy a birtokos az *actio Publiciana* általi védelemben részesüljön, éppen azért, mivel számára közömbös, hogy ki hagyta el a dolgot, amelynek következménye, hogy a jogcím nem bizonyítható. Ld. VACCA (1984) i. m. 74.

Ezzel a megállapítással az elbirtoklás kérdése is megjelenik a *derelictio* problémakörében, amellyel szintén később foglalkozunk. Az előbbi véleményhez képest valamelyest eltérő álláspontot képvisel Pomponius is, amikor arról ír, hogy az a dolog, amelyet valaki elhagyott (*pro derelicto habuerit*), nyomban – tehát az elhagyás pillanatában – az enyém lesz.

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit [...]

Jóllehet ez a Pomponius-vélemény folytatódik a Digestában, azonban a teljes szöveg két, egymástól jól elkülöníthető részre oszlik. A szöveg ehelyütt idézett első fordulata általános jellegű állítást tartalmaz; ha úgy tetszik egyfajta *ratio decidendi*vel állunk szemben. Ehhez képest a szöveg későbbiekben bemutatásra kerülő folytatása már két konkrét esetet elemez: a pénz elszórását és a madarak szabadon engedését, és a szöveg végén szereplő indokolás is ehhez kapcsolódik. A szöveg első felének értelmében az elhagyott dolgot azonnal megszerezhetem. Feltűnő azonban, hogy mind Paulus, mind pedig Pomponius közel hasonlóan írja le az elhagyott dolgot. Paulus az '*id, quod pro derelicto habitum est*' kifejezést használja, amíg Pomponius az '*id, quod quis derelicto habuerit*' fordulattal írja le a dolgot. Ehhez képest a *derelictio* alanyai vonatkozásában elsőként elemzett véleményben szintén Paulus a '*res pro derelicta a domino habita*' kifejezéssel utal a dologra. Vagyis látható, hogy Paulus ebben a vonatkozásban teljesen következetes: véleményeiben a '*pro derelicto habita a domino*', és az '*id, quod pro derelicto habitum est*' kifejezések maguk is jól érzékeltetik az esetekben szereplő dolgok bizonyos szempontból eltérő jellegét. Amikor ugyanis a tulajdonosi *derelictio* tényállásából indul ki, akkor '*pro derelicto a domino habita*'-ként jellemzi a dolgot, vagyis az elhagyó tudati viszonyulására is utal.²⁰⁹ (Ennek tényleges tartalmával az *animus derelinquendi* kapcsán lesz érdekes foglalkozni.) Ezzel szemben a másik kifejezés (*id, quod pro derelicto habitum est*) egy helyzetet, egy állapotot ír le: az elhagyó személye – minthogy semmilyen utalás formájában sem jelenik meg az adott kifejezésen belül – ismeretlen, következképpen a szöveg a dolgot megtaláló és birtokba vevő személy szemszögéből vizsgálja a kérdést.²¹⁰ Márpedig a megtaláló szemszögéből két eset lehetséges: vagy a tulajdonos hagyta el a dolgot, vagy annak pusztá birtokosa. Előbbi esetben az el-

²⁰⁹ Ezzel egyezően ld. ROMANO (2002) i. m. 106.; KRÜGER (1934) i. m. 157–158.; VACCA (1984) i. m. 120.

²¹⁰ Ezzel egyezően érvel Bessený András is, aki szerint nem lehet tudni, hogy az elhagyó tulajdonos volt-e, mindenesetre mind Pomponius, mind Paulus egyaránt megkivánják az elbirtoklást. Rámutat ugyanakkor arra is, hogy Pomponius szerint, aki a *res pro derelicto habitat* elfoglalja, azonnal tulajdont szerez felette, anélkül, hogy az elhagyó tulajdonosi minősége megelőzően tisztázást nyert volna. Vö. BESSENYŐ (1996) i. m. 60.

hagyással megszűnik a tulajdonjog, az utóbbi esetben azonban nem – a pusztá birtokos cselekménye a tulajdonosnak a dologhoz fűződő jogát nem érinti. A második Paulus-szöveg azonban nem azt állítja, hogy a dolog nem annak tulajdonosa hagyta el, hanem mindössze annyit, hogy az elhagyó személyéről egyáltalán semmit sem tudunk, éppen úgy, ahogy a megtaláló sem tudhatott semmit egy konkrét esetben. Ekként máris érthető a két Paulus-vélemény közötti tartalmi különbség: a tulajdonos általi elhagyás a tulajdonjog megszűnését eredményezi, így a dolog senkié, amelyen bárki birtokba vétellel tulajdont szerezhet. Ha viszont nem tudjuk, hogy ki hagyta el a dologot, azt sem tudjuk teljes bizonyossággal meghatározni, hogy megszűnt-e felette a tulajdonjog, vagy sem. Ebben az esetben a „lassabb, de biztosabb” utat a tulajdonjog megszerzése felé az elbirtoklás intézménye jelenti. Egy éven túl ugyanis hiába jelentkezik a dolog tulajdonosa, a megtaláló addigra már tulajdont szerzett a dolog felett.²¹¹ Logikus kérdésként merülhet fel, hogy vajon jóhiszeműnek tekinthető-e a megtaláló. Ez a kérdés az esetleges tulajdoni perben is felmerülhet – egy éven belül, vagy akár azon túl is. A felperes azt állítja, hogy a dolog az övé, és az az alperesnél található; mi több, állítását bizonyítani is tudja. Erre az alperes egy éven belül védekezhet azzal, hogy mivel az elhagyás körülményei nem voltak teljes mértékben tisztázhatóak, ő csupán birtokba vette a dologt abból a célból, hogy a tulajdonos részére azt megőrizze. Egy éven túl pedig hivatkozhat arra, hogy ő úgy vélte, hogy a dologt a tulajdonos hagyta el, ráadásul azért, mert többé már nem volt szüksége rá (vagyis a végleges tulajdonfeladás szándékával). Ez az állítás pedig egy jóval korábbi időpillanatban az alperes belső, tudati viszonyulását fejezi ki.²¹² Márpedig *de internis non iudicat praetor*: nem bizonyítható, de nem is cáfolható, hogyan vélekedett valaki egy jóval korábbi időpontban, és egy, a per terrénumától teljesen különböző helyzetben. Így legfeljebb a megtalálás körülményei – ha és amennyiben eme körülmények megállapíthatóak – vizsgálhatók meg kellő alapossággal. Ha a körülmények nem rekonstruálhatók, az alperest nem lehet marasztalni. A hivatkozott Paulus-hely egyébként maga is arra utal, hogy bár a megtaláló nem tud semmit az elhagyó személyéről, mégis a tulajdonosi *derelictio* hipotéziséből indul ki, mert ez felel meg a közfelfogásnak: igen furcsa lenne az ugyanis, ha például valaki, aki haszonkölcsönbe kapott egy könyvet, szándékosan eldobná azt.²¹³ Ebből eredően a perben lefolytatott vizsgálá-

²¹¹ Ezzel egyezően VACCA (1984) i. m. 98.

²¹² Ehelyütt nem szükséges külön foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a tulajdonos miért csak egy év elteltével próbálja meg visszaszerezni a dologt, jóllehet egy valódi perben ez a kérdés is komoly jelentőséggel bír. Annyit azonban elvi jelleggel érdemes leszögezni, hogy a tulajdonos késlekedése minden egyes nappal érezhetően csökkentette annak az esélyét, hogy visszaszerezhesse a dologt.

²¹³ Ilyenkor a tulajdonos fel sem tudna lépni egy, a dologt elvivő harmadik személlyel szemben, mert egy ilyen személy megtalálhatósága legalábbis kétséges. Eppen ezért a haszonkölcsön-

lat arra az eredményre fog vezetni, hogy a megtalálót a körülmények alapos okkal arra indították, hogy a dolgot a tulajdonos által, a végleges tulajdonfeladás szándékával elhagyottnak tétellezze fel, következésképpen jóhiszeműnek kell tekinteni, vagyis elbirtokolhatta a dolgot egy év alatt.

Az eddig bemutatott forrásokból az alábbi következtetések vonhatók le a *derelictio* fogalmi elemeire vonatkozóan. Elsőként, a tulajdonosi *derelictio* által a birtokkal együtt megszűnik a dolog feletti tulajdonjog is, és ilyenkor *occupatio*val lehet tulajdont szerezni a dolog felett. A fenti állításból az is kiderül, hogy a *res pro derelicto habita* kétféle lehet: egyszerűen csak *pro derelicto habita*, illetőleg *pro derelicto habita a domino*: létezik tehát a bárki által elhagyott dolog, illetőleg a tulajdonos által elhagyott dolog. Ebből a szempontból Paulus különbséget tesz a tulajdonszerzés módjai között: a tulajdonos által elhagyott dologon foglalással szerzünk tulajdont, amíg a bárki más által elhagyott dolgot elfoglalhatjuk ugyan, tulajdont azonban csak elbirtoklással szerezhetünk felette. Ehhez képest a Pomponiustól idézett vélemény ugyanakkor nem bontja két esetkörre a *derelictio* tényállását azon az alapon, hogy ki hagyja el a dolgot; ő mindösszesen annyit mond, hogy az elhagyott dolog nyomban a miénk lesz, vagyis ha elfoglaljuk, tulajdonosává válunk.

A *derelictio* fogalma kapcsán azt kell még megvizsgálni, hogy találunk-e olyan forráshelyet a vizsgált címen belül, amely a *derelictio*t más tényállástól elhatárolja. A titulus 7. töredéke Iulianus tollából a *merces iactatae* tényállásveti össze a *derelictio*val, rámutatva, hogy a kettő élesen elkülönítendő egymástól. Ha ugyanis valaki hajóból kidobott dolgot talál, a jogtudós álláspontja szerint nem birtokolhatja el azt, mert nem elhagyott dologról van szó.

Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.)

Si quis merces ex nave iactatas invenisset, num ideo usucapere non possit, quia non viderentur derelictae, quaeritur. sed verius est eum pro derelicto usucapere non posse.

Az eset tárgya tehát *merx*, amely ha *ex nave iactata*, akkor elbirtoklással nem lehet rajta tulajdont szerezni, hiszen az nem *res derelicta*.²¹⁴ A szövegből nem világos, miért dobták ki az árut a hajóból.²¹⁵ Ez a probléma újfent a később vizsgálandó *animus dereliquendi* kérdéséhez kötődik, ezért ennek taglalásától jelen helyen eltekintünk. Sokkal érdekesebb pillanatnyilag a szöveg utolsó mondata, amely szerint helyesebb az a nézet, amely szerint az elbirtoklásra *pro derelicto* nincs lehetőség, vagy *pro derelicto* elbirtoklásra nincs lehetőség – *pro derelicto*

be vevő személlyel szemben léphet fel szerződésszegés címén, és követelhet kártérítést.

²¹⁴ Egyezően ld. VACCA (1983) i. m. 792.

²¹⁵ Ezzel egyezően BENEDEK (1983) 9. skk.

usucapere non posse. Ehelyütt adódik a következtetés, hogy más jogcímen elvileg adott az elbirtoklás lehetősége; mindezt azonban a továbbiakban Iulianus nem fejti ki, ekként a szöveg értelmezhető úgy is, hogy a jogtudós csak mintegy jelzi, hogy az elbirtoklás lehetetlensége itt a *pro derelicto*-esetre korlátozódik.²¹⁶ A *derelictio* fogalmára nézve azonban két tanulság is adódik: egyfelől a *derelictio* egyfajta fogalmi határvonalát húzza meg a Iulianus-szöveg, amikor azt mondja, hogy olyan dolgot, ami nem *derelicta*, nem lehet elbirtokolni, vagy nem lehet *pro derelicto* elbirtokolni. Másfelől pedig a jogász egy konkrét, gyakorlati esetet említ: a *merces ex navis iactatae* esetét, és rámutat, hogy ezeket nem tekintik *res derelictának*. Tüzetesebb vizsgálat után egyértelművé válik, hogy Iulianus ebben a véleményben nem arra próbál választ adni, hogy az esetben szereplő dolog derelinkvált-e, hanem arra, hogy a hajóból kidobott áruk esetében egyáltalán adott-e az elbirtoklás lehetősége, vagy sem. Mindezt pedig azért igyekszik elvi éllel tisztázni, mivel egyáltalán az a kérdés vitatott, hogy az a körülmény, hogy a *res iactae* nem tekintendő magától értődően derelinkválnak, minden esetben gátat szab-e a *pro derelicto* címen történő elbirtoklásnak. Ugyanakkor – mint az már fentebb is kifejtésre került – a töredék szövegezéséből eredően valószínűtlen, hogy az a személy, aki jóhiszeműen tartja magánál a tengerparton talált dolgot, egy év elteltével ne szerezne tulajdont a dolog felett, feltéve, hogy a dolog eredeti tulajdonosa nem jelentkezik érte.²¹⁷ Ilyenkor azonban az elbirtoklás nem *pro derelicto*, hanem *pro suo* jogcímen fog bekövetkezni.²¹⁸ Az elhagyott dolog elbirtoklása körében még egy, szintén Iulianus nevéhez fűzhető fragmentumot kell megemlíteni, amelyben azt állítja a jogtudós, hogy amennyiben valaki abban a téves feltevésben van, hogy a dolog elhagyott, a dolog *pro derelicto* elbirtoklására nincs mód.

Iul. D. 41, 7, 6 (3 ad Urs. Ferozem)

Nemo potest pro derelicto usucapere, qui falso existimaverit rem pro derelicto habitam esse.

Ebben az egy mondatban a *falso* történő elbirtoklás lehetetlenségéről van szó, vagyis nem jogi tilalomról; a forrás nem arról szól, hogy *lex prohibet*, hanem *nemo potest*. Mindent egybevetve lehet azt mondani, hogy *falso existimare* itt annyit tesz: tévesen; tévesen hiszi a dolgot birtokba vevő személy, hogy az

²¹⁶ Ehhez ld. még VACCA (1983) i. m. 792–793.; VACCA (1984) i. m. 74. és 97.

²¹⁷ Komolyan megfontolandó Vacca álláspontja ebben a vonatkozásban, aki arra mutat rá, hogy a Iulianus-döntés az igazságosság elvi fogalmának gyakorlati alkalmazását jelenti. Ld. VACCA (1983) i. m. 793.

²¹⁸ VACCA (1984) i. m. 97–100.

res derelicta.²¹⁹ A forrás ugyan nem szól a tévedés eredetéről, mindenesetre több mint valószínű, hogy valamilyen külső indíttatás, legfőképpen tapasztalat alapján kell arra a feltevéésre jusson a dolgot birtokba vevő, hogy az elhagyott. Ha ugyanis ismert előtte, hogy a dolog nem elhagyott, akkor már rosszhiszemű birtokos lesz, aki viszont ilyen voltából eredően képtelen az elbirtoklásra.²²⁰ Ugyanakkor ismételen ki kell hangsúlyozni, hogy egy pillanatra sem hagyható figyelmen kívül, hogy a birtokban lévő jó-, vagy rosszhiszeműségét kizárólag perben lehetett megkérdőjelezni, hiszen az ellenkező bizonyításáig mindenkit jóhizeműnek tételezünk fel. Az ezzel kapcsolatos vélhető bizonyítási nehézségekről már esett szó. Mindenesetre ténykérdés, hogy a szöveg értelme alapján *res derelicta* elbirtoklásához nem pusztán az szükséges, hogy a dologról a birtokosa azt higgye, elhagyott. Kell hozzá az is, hogy a dolog ténylegesen ilyen is legyen: a szubjektív, tudati elem tehát kevés az elbirtoklás megtörténtéhez, a dolog ilyen jogcímen való elbirtoklása körében az teszi *res habilisszá* a dolgot, ha a valóságban is derelinkvált; ez azonban – a szövegben megjelenő állítás pontos tartalmát figyelembe véve – csak azt eredményezi, hogy *res iactae* nem birtokolható el derelinkvált dolog gyanánt. Vagyis juthatunk arra a következtetésre, hogy a dolog más jogcímen elbirtokolható, hiszen közel sem biztos, hogy a *pro derelicto* elbirtoklás tilalma kizárná a *pro suo* jogcímen történő elbirtoklást is. Ismeretes, hogy a jogászok mindig a konkrét eset releváns tényeinek figyelembe vétele mellett, tehát eseti jelleggel válaszolták meg a kérdést. Párhuzamot vonva egy jogesettel (Afr. D. 41, 4, 11 [7 quaest.]), amelyben az adásvétel érvénytelen volta miatt a vevő a *iusta causa* tekintetében tévedésben van, rá kell mutatni arra, hogy a római jogászok elvi éllel csak a jóhizeműen szerző harmadik személy helyzetének védelméhez ragaszkodtak.²²¹ Vagyis az elbirtoklás akár még *iusta causa* hiányában is bekövetkezhet, feltéve azonban, hogy annak figyelmen kívül hagyására objektíve menthető ok indította a

²¹⁹ A *fallere* ige, amiből a *falsus* melléknév ered, arra vonatkozik, hogy valaki valamit figyelmen kívül hagyott, mert nem vette észre azt, ebből eredően az a dolog vagy tény előtte ismeretlen. Vö. FINÁLY (1884) i. m. s. vv. ‘fallere’, ‘falsus’. Ugyanígy *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘falsus’.

²²⁰ Ezzel egyezően ld. VACCA (1983) i. m. 789–790. A szöveg Vacca meglátása szerint arról szól, hogy a jóhizeműen derelinkválnak vélt dolgot nem lehet *pro derelicto* elbirtoklás útján megszerezni, vagyis az elbirtoklás végbemegy, azonban jogcím nélkül, vagyis a birtokosra nem vonatkoznak a praetori *edictum* rendelkezései, tehát nem tarthat igényt az *actio Publiciana* általi védelemre. Ebben az esetben tehát nem Putativitelről van szó, mivel a *derelictio* mint *iusta causa* nem történt meg. Mindebből eredően annak sincs jelentősége, hogy az elhagyás nem tulajdonos által következett-e be, mivel a *derelictio* mint *iusta causa* ebben az esetben is hiányzik. Vö. VACCA (1983) i. m. 791.

²²¹ Afr. D. 41, 4, 11 (7 quaest.): *Quod volgo traditum est eum, qui existimat se quid emisse nec emerit, non posse pro emptore usucapere, hactenus verum esse ait, si nullam iustam causam eius erroris emptor habeat: nam si forte servus vel procurator, cui emendam rem mandasset, persuaserit ei se emisse atque ita tradiderit, magis esse, ut usucapio sequatur.*

birtokost. Következésképpen a jóhiszeműen szerző harmadik személy védelme abban az esetben lehetséges, ha a jóhiszeműsége minden megfontolás szerint egyébként az eset valamely releváns tényezőjén – jelen esetben a megtalálás és a birtokba vétel körülményein – nyugszik.²²²

Összegezve tehát, a *derelictio* körében szükséges elbirtoklásra vonatkozó források egyfelől arra az esetre vonatkoznak, amikor a megtaláló nem tud semmit a dolgot elhagyó személyről, másfelől pedig – mintegy negatív módon, legalábbis a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás határát megvonandó – rámutatnak, hogy a *merces ex navis iactatae* esetében, valamint amikor valaki tévesen véli a dolgot *pro derelicto habitának*, nincs lehetőség az elbirtoklásra. A *derelictio* körében azért merülhet fel az elbirtoklás szükségessége, mert amíg a korábban már bemutatott *res nullius* esetében okszerű lehet az azonnali tulajdonszerzés, hiszen eme dolgok éppen a közfelfogás szerinti természetük vagy jellegük miatt minősülnek *res nullius*nak, addig a *res derelictae* esetében egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a dolog adott esetben épp *res nullius derelictae*, ezért a tulajdonjog körüli bizonytalanságot feloldandó hasznos lehet az elbirtoklás.²²³ Ezen túlmenően, csak a *derelictio* körében, ha valaki olyan dolgot szerzett meg, amely ténylegesen *pro derelicto habita* volt, akkor ebben az esetben semmi sem zárja ki a dolog közvetlen megszerzését – ezt támasztják alá a kezdet kezdetén elemzett Ulpianus- és Paulus-helyek, utóbbi egyértelműen a tulajdonosi *derelictio* feltevéséből kiindulva.²²⁴ Ezzel szemben probléma akkor adódik, ha *ignoramus a quo derelictum est*, ugyanis ilyenkor – mint arra már rámutattunk – a megszerző kizárólag azokra a körülményekre alapozhat, amelyek között a dolgot meglelte, különös figyelemmel magának a dolognak a természetére, így például a dolog értékére, vagy a megtalálás helyére. Az ilyen kétséges esetekben a jogászok tudták, hogy a dolog megszerzése csak abban az esetben válhat befejezetté, amikor maga az elbirtoklás is befejezett, mivel a dolog elhagyásának ténye is ilyenkor válik bizonyossá: igaz ugyan, hogy az elhagyással a derelinkváló a maga részéről mindent megtett annak érdekében, hogy a dologtól megváljon, a *derelictio* azonban csak akkor válik befejezetté, ha a megtaláló megszerezte a dolgot.²²⁵ Ha a megszerző meg volt győződve arról, hogy a tulajdonos elhagyta a dolgot, és eme meggyőződése hatására veszi birtokba azt, elbirtoklással fogja megszerezni a dolog tulajdonját, az elbirtoklás jogcíme viszont a dologtól való megválás konkrét körülményeitől függ.²²⁶

²²² VACCA (1984) i. m. 100–102., 114.

²²³ Ld. BENEDEK (1983) i. m. 21.

²²⁴ Vö. VACCA (1984) i. m. 74.

²²⁵ Vö. ROMANO (2002) i. m. 107.

²²⁶ Vö. VACCA (1984) i. m. 75., 114.

Mivel az eddigiekben már többször előkerült, ideje részletesebben is foglalkozni az *animus derelinquendi* kérdésével, amelyet az irodalom a *derelictio* további fogalmi elemének tekint.²²⁷ Lényege a *communis opinio* alapján az, hogy a derelinkváló személy tudata arra kell, hogy irányuljon, hogy ő az eldobás által a dolog tulajdonával is felhagy, nem pusztán annak birtokával. Vagyis az elhagyáshoz – a dologtól való *corpore* megváláson túl – *animus derelinquendi* is szükséges. A források jellemzően *animus* vagy *mens* formájában emlegetik, és a fogalmi egységesség ilyen hiánya már önmagában kellő alapot nyújthat legalább annak feltételezéséhez, hogy a későbbi korokban *animus derelinquendiként* hivatkozott tényező már a klasszikus jogban is ismert volt.²²⁸ Logikus kérdésként merül fel azonban ezen a ponton, hogy vajon az *animus derelinquendi* csak a tulajdonos esetében értelmezhető-e, vagy fennállhat-e más, nem tulajdonos személynél is, aki a dolgot elhagyja. Az irodalom összességében közös álláspontja ebben a tekintetben az, hogy az *animus derelinquendi* nem feltétlenül kötődik csak a tulajdonos személyéhez, mivel a forrásokban nem egységes a *derelictio* személyi oldalának megközelítése, sem pedig az elhagyás joghatásai.²²⁹ Ezzel a felfogással – a korábban már elemzett források tükrében – egyet kell érteni. Mindebből persze rögvest adódik a logikus kérdés, hogy – amennyiben az *animus derelinquendi* a tulajdonnal való felhagyási szándékot jelenti – miként eshet szó *animus derelinquendiről* abban az esetben, ha a dolgot nem annak tulajdonosa hagyja el. A látszólagos ellentmondás feloldása érdekében az *animus derelinquendi* lényegének vizsgálatához – egyezően az irodalommal – elsősorban a *iactus mercium* kérdésével foglalkozó szövegeket kell segítségül hívni.²³⁰

3. *Excursus*: a tengerbe hajított árukról

A források tanúsága szerint tengeri vihar esetén a Mediterráneum általános hajózási gyakorlata volt, hogy a hajót megkönnyítendő egyes árukat a tengerbe dobtak. Önmagában a tengeri áru fuvarozás egy összetett jogviszony-rendszer meglétét feltételezte.²³¹ Amikor pedig egy esetleges tengeri viharban némely áruk kidobására került sor, akkor egy bonyolult elszámolási viszony keletkezett

²²⁷ BONFANTE (1968) i. m. 274–275.; ROMANO (2002) i. m. 110–117.; VOCI (1952) i. m. 233.; VACCA (1984) i. m. 119. skk.; BENEDEK (1983) i. m. 9–12.

²²⁸ *Animusként* hivatkozva pl. Ulp. D. 47, 2, 43, 11 (41 ad Sab.), *mens* formájában utal rá pl. Iul. D. 14, 2, 8 (2 ex Minic.) és Inst. 2, 1, 47. A további hivatkozásokat ld. ROMANO (2002) i. m. 110.

²²⁹ ROMANO (2002) i. m. 110–117.; BENEDEK (1983) i. m. 8–11.; VACCA (1984) i. m. 94. skk.

²³⁰ Ehhez ld. kifejezetten Benedek és Vacca megközelítését: BENEDEK (1983) i. m. 8–9.; VACCA (1984) i. m. 91–92.

²³¹ Erről részletesen a hazai irodalomban ld. FÖLDI (1997) i. m. 212–223.

a jogviszony szereplői között, amelynek a középpontjában a *lex Rhodia de iactu mercium* szabályai szerint minősülő kármegosztás állt. Mindebből adódóan a szerzők többsége – a források logikáját követve – elsősorban kereskedelmi jogi szempontból, illetőleg a *locatio conductio* oldaláról közelíti meg a problémát.²³² A szerzők csupán kisebb része foglalkozik kifejezetten a tengerbe hajított áruk dologi jogi vonatkozásainak bemutatásával.²³³ Kétségtelen persze, hogy a *lex Rhodiát* dinamikájában bemutató, az elemzésnél főként a *collatióra* hangsúlyt fektető munkák egy része is említi az áruk tengerbe dobásának, valamint a tulajdonelhagyásnak a kapcsolatát, mivel azonban ezek fő témája nem az említett tárgykörbe tartozik, ekként mindössze a tradicionális irodalmi álláspontot jelenítik meg.²³⁴ Eme tradicionális álláspont – mint arra már rámutattunk – lényegét tekintve a dolgot eldobó személy részéről a tulajdonnal való felhagyásra irányuló akaratot (*animus derelinquendi*) helyezi a középpontba.²³⁵ Tehát akként lehet megállapítani egy konkrét esetről, hogy ott történt-e dologelhagyás, hogy megvan-e az *animus derelinquendi* annál a személynél, aki megválna a dologtól. Igenlő válasz esetén a történeti tényállás szerinti eset *derelictio*, ellenkező esetben azonban nem az. Az áruk tengerbe hajításánál a tradicionális álláspont szerinti nemleges válasz egyértelmű, hiszen a dologkidobás a hajó – és a rajta lévőek – megmentése érdekében történt.²³⁶

3. 1. Fogalmi elemek

A tengeri viharban egyes dolgoknak a hajóból történő kidobását (*iactus mercium*) a jogászok több módon közelítik meg. A dologkidobással foglalkozó véleményekből kiindulva a legteljesebb körülírását ennek a jogi problémának Gaius egyik véleményében, valamint az Intitúciókban találhatjuk.²³⁷ Ezek szerint *iactus mercium*ról akkor beszélhetünk, ha tengeri viharban (*in tempestate maris*), bármilyen dolgokat (*res*), a hajó megkönnyítése céljából (*navis levandae*

²³² A teljesség igénye nélkül: MARTON (1943⁵) i. m. 236–237.; ROUGÉ (1966) i. m. 397–413.; KASER (1971²) i. m. 572.; JÖRS–KUNKEL–WENGER–HONSELL–MAYER–MALY–SELB (1987⁴) i. m. 330.; FÖLDI (1997) i. m. 212–223.; WAGNER (1997) i. m. 357–380.; PÓKECZ KOVÁCS (1998) i. m. 177–188.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 529.; BESSENYÓ (2010⁴) i. m. 507.

²³³ BENEDEK (1982) i. m. 701.; BENEDEK (1983) i. m. 10–11.; BENEDEK (1984) i. m. 2116.; VACCA (1984) i. m. 91–92., 94–97., 103–105.; ROMANO (2002) i. m. 115., 156–157.

²³⁴ Vö. pl. FÖLDI (1997) i. m. 216²¹.; PÓKECZ KOVÁCS (1998) i. m. 178–179.; ROUGÉ (1966) i. m. 401²., 404–405.

²³⁵ Ld. VACCA (1984) i. m. 92.

²³⁶ Ld. pl. BENEDEK (1983) i. m. 10–11.; ROMANO (2002) i. m. 157.

²³⁷ Gai. D. 41, 1, 9, 8 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 48.

gratia), nem tulajdon-*derelictio* (*non eo animo [...] quod quis eas habere non vult*), hanem a veszélyből való megmenekülés (*ut periculum effugiat*) szándékkal kidobnak (*eiiciuntur*). Összehasonlítva az eme két szövegből kiemelhető elemeket a többi, a *iactus mercium* kérdésével foglalkozó véleménnyel, látható, hogy ezek az elemek nagyban-egészben a többiben is fellelhetők. Joggal merül fel azonban a kérdés, hogy a tengerbe dobott árukkal foglalkozó jogászai vélemények tartalmilag mennyiben egyeznek, és mennyiben térnek el egymástól.

Paulus, Iavolenus és egyes véleményeiben Iulianus egyértelműen dolgokról beszélnek (Paul. D. 14, 2, 2, 8 [34 ad ed.]; Iav. D. 41, 1, 58 [11 ex Cass.]; Iav. D. 41, 2, 21, 2 [7 ex Cass.]). Ugyanakkor Iulianus egy másik véleményében (Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]) hajóból kidobott árut említ (*merces ex nave iactatas*), vagyis a dolgok körénél szűkebben határozza meg, mi az, ami a *iactus mercium* tárgyaként számításba jöhet.²³⁸

A tengeri vihar a Gaius-szöveget, valamint az Intitúciók megfogalmazását kivéve sehol sem fordul elő a *iactus mercium* kapcsán. Ezzel szemben az egyik Iavolenus-szöveg megemlíti a hajótörést (*ex naufragio* – Iav. D. 41, 2, 21, 1 [7 ex Cass.]).

A hajó megkönnyítése, illetőleg a megmenekülés mint a dologkidobás indítóoka szintén nem fordul elő az összes szövegben. A hajó megkönnyítése (*navis levandae gratia*) Gaius szövegén és az Intitúciókon kívül csak Iulianus egyik véleményében (Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]) fordul elő. A dologkidobás másik indoka, a veszélyből menekülés, illetőleg az épségben maradás (*salutis causa dimissum*) – szintén az előzőekben említett két szöveget leszámítva – Iavolenusnál (Iav. D. 41, 2, 21, 2 [7 ex Cass.]) lelhető fel.²³⁹ Megjegyzendő, hogy még két szöveg tárgyilagosabban mindössze annyit említ meg, hogy a dologkidobás hajóból történik (*ex nave* – Iul. D. 41, 7, 7 [2 ex Minic.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]).

A *derelictio* kapcsán a szövegek alapvetően két, jól elkülöníthető csoportra oszthatók. Az elsőbe tartozó szövegek arról tájékoztatnak, hogy a kidobott dolgok objektíve nem tekinthetők *res pro derelicto habitae*-nak (Paul. D. 14, 2, 2, 8

²³⁸ Ennek alátámasztásához elegendő mindössze két jogászai véleményt segítségül hívni. Ulpianus szerint a '*merx*' elnevezés kizárólag ingó dolgokra vonatkozhat (Ulp. D. 50, 16, 66 [74 ad ed.]: '*Mercis*' appellatio ad res mobiles tantum pertinet.); Africanus pedig Mela nyomán azt állítja, hogy a rabszolga-kereskedőket és a kereskedőket éppen amiatt illetik két külön elnevezéssel, mert az ember nem '*merx*' (Afr. D. 50, 16, 207 [3 quaest.]: '*Mercis*' appellatione homines non contineri Mela ait: et ob eam rem mangones non mercatores sed venaliciarios appellari ait, et recte.). Ebből eredően a '*merx*' a '*res*' körén belül olyan ingó dolgot jelöl, amelyet valamilyen ügylet (pl. adásvétel) céljára szántak. Vö. FINÁLY (1884) i. m. és *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. vv. '*merces*', '*merx*'.

²³⁹ Bár a hivatkozott három szöveg fordulatai eltérőek, mégis könnyű belátni, hogy tartalmi szempontból ugyanabba az irányba mutatnak: a veszélyből való sikeres megmenekülés eredménye az, hogy mind a hajó, mind pedig a legénység feltehetően épen marad.

[34 ad ed.]; Iul. D. 41, 7, 7 [ex Minic.]; Iav. D. 41, 2, 21, 1 – 2 [7ex Cass.]. A kettő közül az első, Paulus nevéhez fűződő vélemény röviden csak annyit közöl, hogy a kidobott dolog a tulajdonosé marad, vagyis a birtokba vevő nem szerzheti meg, mivel a dolog nem *pro derelicto habita*. Ehhez képest a Iavolenus-szöveg bővebben foglalkozik a kérdéssel:

Iav. D. 41, 2, 21, 1 – 2 (7 ex Cass.)

Quod ex naufragio expulsus est, usucapi non potest, quoniam non est in derelicto, sed in deperdito. (2) Idem iuris esse existimo in his rebus, quae iactae sunt: quoniam non potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis causa interim dimissum est.

A szöveg első mondata nem említi kifejezetten a dolog kidobását, hanem hajótörés során a hajóból kizuhant dolgokról beszél, amiket a víz a partra vetett. Vagyis ez a mondat tartalmilag szélesebb kört ölel fel, mintha egyszerűen a hajóból kidobott dolgokról beszélne, mivel itt a dolog állapota kerül a középpontba, ekként két lehetőség adódik: megeshet, hogy a partra vetett dolgot tengeri viharban, menekülési céllal kidobták, ám elképzelhető az is, hogy csupán véletlenül sodródott le a fedélzetről, amit senki sem vett észre, vagyis a dolog elveszett, nem pedig kidobták azt. A második mondatban Iavolenus még egy lépést tesz előre gondolatmenetében, és rámutat, hogy a *res iactae* nem *pro derelicto habita*, mivel amit megmentés céljából (*salutis causa*) dobtak ki a hajóból, az nem lehet *pro derelicto habita*. A vélemény első mondatában tehát Iavolenus a *derelictus* és a *deperditus* kategóriáit állítja egymással szembe, míg a rá következőben a *pro derelicto habitum* és a *salutis causa dimissum* csoportjai kerülnek összehasonlításra. Mindkét esetben közös, hogy a hivatkozott kategóriákat nem tölti meg tartalommal: nem sorol fel tételes fogalmi elemeket, hanem a két kategóriát egymással szembeállítva kizáró viszonyt hoz létre a kettő között: nem lehet *pro derelicto habita* az, amit *salutis causa* dobnak ki a hajóból, valamint ami *in deperdito est*, az nem lehet *in derelicto*. Az első mondatban említett *‘expulsus est’* kifejezés a szöveg egészének figyelembe vételével nyer értelmet: ha a második mondat kifejezetten a kidobott dolgokra vonatkozik, akkor okkal adódik a feltevés, hogy az első mondat megfogalmazása csak azt az esetet érinti, amikor a vihar lesodor valamilyen dolgot a hajóról, azonban az ott tartózkodók közül ezt senki sem veszi észre. Ha ehhez a két szöveghez képest megvizsgáljuk Iavolenus egy másik véleményét, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az előbbi két véleményben a kiesett-kidobott dolgok kategorikus szétválasztása a jogász által követett csoportosítás szerint, ha mégoly tetszetős is, azonban pusztán formai szétválasztást jelent.

Iav. D. 41, 1, 58 (11 ex Cass.)

Quaecumque res ex mari extracta est, non ante eius incipit esse qui extraxit, quam dominus eam pro derelicto habere coepit.

A másik két szöveghez képest ez a „különvélemény” éppen szemlélete miatt jelentős, ugyanis az eset vizsgálatának iránya fordított: nem a hajóból kidobott, hanem a tengerből kihálászott dologról esik szó, ekként a találó szemszögéből vizsgálja a kérdést. Az ebből adódó, jogi szempontból is releváns probléma az lehet, hogy a találó nem feltétlenül tudja, hogy a hajó, a hajósok, illetőleg a dolog tulajdonosa megmenekültek-e, egyáltalán azt sem tudja, hogy a dolog tulajdonosa a hajón tartózkodott-e, vagy sem: a találó csupán kiment egy dolgot a tengerből, amely felett azonban csak akkor szerezhet tulajdont, ha a tulajdonos felhagy a dolog tulajdonával. Ez a megközelítés – mint az később látni fogjuk – sokkal közelebb áll a valósághoz.

A *derelictio*val foglalkozó szövegek másik csoportja közvetlenül a kidobó személy szubjektív tudati viszonyulására helyezik a hangsúlyt (Gaius és az Intitúciók fentebb már hivatkozott szövegein kívül még Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]).

Iul. D. 14, 2, 8 (2 ex Minic.)

Qui levandae navis gratia res aliquas proiciunt, non hanc mentem habent, ut eas pro derelicto habeant, quippe si invenerint eas, ablaturos et, si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros: ut perinde sint, ac si quis onere pressus in viam rem abiecerit mox cum aliis reversurus, ut eandem auferret.

A szöveg témája a hajóból kidobott bármiféle dolog, amelynek kapcsán Iulianus azt magyarázza, hogy ha a kidobás a hajó megkönnyítése érdekében történt, akkor figyelemmel kell lenni arra, hogy a kidobót nem az a szándék vezette, hogy véglegesen megváljon a dologtól. Állításából következik, hogy ha megtalálja a kidobott dolgot, elviheti azt, ha pedig csupán sejti, hol vetette part-ra a tenger, visszakövetelheti. Az eset jobb megértését elősegítendő, egy hasonló esetet is bemutat, amikor valaki nagy terhet cipel, és mivel nem bírja, egyszerűen leteszi a dolgot az út szélére, hogy később másokkal visszatérve elvigye azt. A véleményben van egy nyilvánvaló csúsztatás, tudniillik a hivatkozott esetek egyikében sem megy semmire a dolgot kidobó, vagy letevő személy azzal, hogy tudja, hol volt (!) a dolga. Ahhoz, hogy azt visszakövetelje, azzal kell, hogy tisztában legyen, hogy a visszakövetelés pillanatában kinél (!) van. A *non – habeant* fordulatba ágyazott célhatározói mellékmondat egyértelműen mutatja az eldobó abbéli szándékát, hogy a dolog ne legyen *pro derelicto habita*. Márpedig a kezdet kezdetén láthattuk, hogy a *pro derelicto habita* fordulat a forrásokban ak-

kor szerepelt, amikor a tulajdonos hagyta el a dolgát: a kifejezés tehát arra utal, hogy a személy a dolgot *derelictum*nak tekinti, vagyis a dologhoz fűződő tudati viszonyulást jellemezzük vele.²⁴⁰ A Iulianus-szöveghez képest árnyaltabb nézetet közvetít Ulpianus véleménye, amely egyes irodalmi álláspontok szerint egyértelműen támasztja alá a klasszikus jog ama felfogását, hogy az *animus derelinquendi* annyit jelentett, hogy a tulajdonos véglegesen elvesztette a dolgot, tehát nem vonatkozott kifejezetten a tulajdon felhagyásának szándékára: ez csupán egy felismerés volt.²⁴¹

Ulp. D. 47, 2, 43, 11 (41 ad Sab.)

Si iactum ex nave factum alius tulerit, an furti teneatur? quaestio in eo est, an pro derelicto habitum sit. et si quidem derelinquentis animo iactavit, quod plerumque credendum est, cum sciat periturum, qui invenit suum fecit nec furti tenetur. si vero non hoc animo, sed hoc, ut, si salvum fuerit, haberet: ei qui invenit auferendum est, et si scit hoc qui invenit et animo furandi tenet, furti tenetur. enimvero si hoc animo, ut salvum faceret domino, furti non tenetur. quod si putans simpliciter iactatum, furti similiter non tenetur.

Az Ulpianusnak feltett kérdés arra vonatkozik, hogy a hajóból kidobott dolog (*iactum*) elvitele lopásnak minősül-e? Ulpianus a válaszban onnét közelíti meg a problémát, hogy az ilyen dolog elhagyottnak tekinthető-e, vagy sem, és az erre a kérdésre adott választól függ, hogy lopásnak lehet-e tekinteni a dolog elvitelét. Ezek szerint Ulpianus úgy véli, hogy nem felel lopásért a dolgot elvivő személy, ha a dolog kidobása elhagyási szándékkal (*derelinquentis animo*) történt. Ha azonban a dolog kidobása azzal a szándékkal történt, hogy azt a tulajdonos megtartsa, akkor sem beszélhetünk még lopásról, csupán a dolog ragadtatik el a találótól (*auferendum est*). Kifejti, hogy *derelinquentis animo* akkor dobnak ki valamit a hajóból, ha az elvesztés, megsemmisülés lehetőségét átfogja a kidobó személy tudata (*sciat periturum*).²⁴² A szöveg vonatkozó részének értelmezéséből tehát következik, hogy az *animus derelinquendi* (*derelinquentis*) – legalábbis ebben a konkrét esetben – arra vonatkozik, hogy a kidobáskor a kidobást végző személy tudata átfogja-e a dolog elvesztésének legalább a lehetőségét.²⁴³

²⁴⁰ VACCA (1984) i. m. 120.

²⁴¹ VACCA (1984) i. m. 121.

²⁴² Ugyanígy nem minősül lopásnak, ha a találó abból a célból viszi el a dolgot, hogy azt a tulajdonos részére megőrizze, illetőleg ha a találó egyszerűen úgy vélte, hogy a dolog pusztán *iactum*. Ez utóbbi fordulat eléggé homályos, és Ulpianus nem is fejti ki részletesen, mit ért eme megfogalmazás alatt.

²⁴³ VACCA (1984) i. m. 122.

Márpedig ha itt elsődlegesen a derelinkváló személyről van szó, akkor a *iactus mercium* és *derelictio* tényállásai körében használt terminológia első tekintetre zavart eredményezhet. Már korábban is megismételtük azt a megállapítást, hogy a *derelictio* kapcsán a források a '*pro derelicto habita*' kifejezést a tulajdonosi *derelictio* esetében használják, amíg az egyéb személyek általi elhagyás körében az '*id, quod derelictum est*', vagy ehhez lényegében hasonló fordulat jelenik meg. A logikus következtetés az lehet, hogy akkor a *iactus mercium* körében – figyelemmel a vonatkozó szövegek terminológiájára – minden esetben azt kell feltételezni, hogy a dolgot annak tulajdonosa dobja ki a hajóból. Ez azonban bizonyosan nincs így, mivel az egyes dolgok hajóból történő kihajítására az esetek többségében a hajó parancsnoka adott utasítást, ekként a tulajdonos akarata közömbös volt.²⁴⁴ Ezzel a meglátással lényegében egyező véleményt fogalmaz meg Rougé is, aki a Mediterráneum tengeri kereskedelmi gyakorlatával foglalkozó művében önálló fejezetet szentel a *lex Rhodiának*, ennek keretében pedig áttekinti azokat a felmerülhető szituációkat is, amelyekben a hajón lévő dolgok kidobására sor kerülhetett.²⁴⁵ Ezekben az esetekben tehát a valódi jogi probléma az, hogy az ilyen esetekben megengedhető-e egy harmadik személynek az adott dolog feletti, elbirtoklás útján való tulajdonszerzése. Kézenfekvő megoldást jelenthet a lopásra hivatkozás, hiszen lopott dolgot nem lehet elbirtokolni.

Összefoglalva a fenti megállapításokat, látható, hogy a *iactus mercium* kérdéssel foglalkozó primer forrásokból nyerhető kép sokrétű: Iavolenus egy véleményében elvi élel tagadja az elbirtoklás lehetőségét, másutt ugyanakkor megengedhetőnek tartja a dolog kiemelő általi megszerzését, amikortól a tulajdonos *pro derelicto habita* tekinti a dolgot. Iulianus csupán a *pro derelicto* elbirtoklást tartja megengedhetetlennek, Ulpianus pedig egyáltalán a lopás oldaláról közelíti meg a problémát. Abban azonban minden jogász egységes álláspontot képvisel, hogy a *iactus mercium* esetében nem történik *derelictio*, vagyis az egyetlen nyitott kérdés az elbirtoklás megengedhetősége marad.²⁴⁶ Iavolenus érvelése szerint ugyanis a megmenekülés érdekében kidobott dolgok nem lehetnek derelinkváltak. Ebből egyértelműen kitűnik, hogy a *derelictio* tényének tagadása abból a felfogásból ered, hogy a *merx iacta* értelmezhetetlen a *derelictio* szempontjából, ahol a dolgok vagy derelinkváltak, vagy nem azok. A tengerbe hajított áru ebbe a keretbe nem szorítható be.

²⁴⁴ Ezzel egyezően VACCA (1984) i. m. 94.

²⁴⁵ ROUGÉ (1966) i. m. 397–413., ehelyütt pedig különösen 400–401.

²⁴⁶ Vö. VACCA (1984) i. m. 97.

3.2. *A naufragium*

Minthogy Iavolenus egyik, fentebb már elemzett véleményében (Iav. D. 41, 2, 21, 1 [7 ex Cass.]) kifejezetten szerepel az *ex naufragio* fordulat, ekként alappal merül fel az igény annak vizsgálatára, hogy az említett kifejezés csak a szó szerinti értelemben vett hajótörésre vonatkozik, vagy ez csupán a legtipikusabb esetre alapított példa. A kérdés megválaszolásához a Digesta 47. könyvének 9. titulusa hívható segítségül, amely a „*De incendio ruina naufragio rate nave expugnata*” címet viseli, vagyis az ide sorolt vélemények arról szólnak, hogy milyen büntetés alá esnek azok, akik tűzvész, valamely építmény leomlása, hajótörés vagy a hajó ellen intézett támadás esetén alattomban vagy erőszakkal elvisznek valamit a helyszínről.²⁴⁷ Az edictumban körülírt jogsértő cselekmény meghatározott elkövetési magatartásokkal követhető el, jelesen elvétel vagy rablás (*rapere*), rosszhiszemű átvétel (*dolo malo recipere*), valamint károkozás (*damnum dare*) útján.²⁴⁸ További követelmény, hogy ezek az elkövetési magatartások bizonyos körülményekkel találkozzanak, mint amilyen a tűzvész (*incendium*), egy épület vagy építmény leomlása (*ruina*), a hajótörés (*naufragium*), illetőleg valamely hajózásra alkalmas eszköz megtámadása (*ratis navisve expugnatio*). A kereset megindításának speciális jogvesztő határideje nincsen; az edictumban írott egyéves határidő csak a marasztalás mértékét befolyásolja.²⁴⁹ Ezen magatartások tanúsítása esetén a praetor rabszolgák és szabad családtagok ellen (*in servum et in familiam*) is védelmet biztosított (Ulp. D. 47, 9, 1 pr. [56 ad ed.]). A Digestában található további, az edictumhoz fűzött ulpianusi kommentárból származó vélemények egy része értelmezi az edictumban szereplő elkövetési magatartásokat, és azokat a helyzeteket, amelyek során az elkövetési magatartások valamelyikének tanúsítása a kereset megadásához vezethet az ellen a személy ellen, aki az adott magatartást tanúsítja.

Az *incendium* kapcsán felmerülő kérdés, hogy ez a kitétel megállapító vagy kiterjesztő módon értelmezendő: csak arra az esetre vonatkozik, amikor valaki magából a tűzből (*ex ipso igne*), tehát a tüzesettel közvetlenül érintett helyről visz el valamit, vagy tágabban: akkor visz el valamit, amikor tűz keletkezik (*ex eo loco, ubi incendium fit*). Ulpianus az *incendium* tágabb értelmezés mellett foglal állást, mondván, hogy *ex incendio* visz el valaki egy dolgot, ha az elvitel a tűzvész keletkezését kihasználva (*propter incendii*), tehát a tűzvész mi-

²⁴⁷ Ehhez ld. LENEL (1927³) i. m. 396–397.

²⁴⁸ Az elvétel és a rablás kérdéséhez Ulpianus megjegyzése kapcsolható (Ulp. D. 47, 9, 3, 5 [56 ad ed.]), amely szerint a rablás és a pusztá elvétel közötti lényegi különbség az erőszakban rejlik: a rablást ugyanis mindig erőszak kíséri, az elvételnél pedig ez az elem hiányzik.

²⁴⁹ A megadott kereset alapján a marasztalás négyszeresre ment, ha a keresetet a perlési lehetőség megnyílását követő egy éven belül indították; amennyiben pedig egy éven túl, úgy a marasztalás egyszeresre szólt.

att keletkezett kavarodásban (*propter tumultum vel trepidationem incendii*) történik. Ennek az értelmezésnek a segítségével oldható meg az az eset, amikor arról a telekről, amelynek közelében tűzvész tört ki, valaki valamit elvisz. A jogtudós érvelése nyomán az edictum alkalmazásának ebben az esetben is helye van, mivel a dolog elvitele *ex incendio* történt (Ulp. D. 47, 9, 1, 2 [56 ad ed.]). Az *incendium* tág értelmezéséhez hasonlóan, a *ruina* kifejezés is valamely épület vagy építmény leomlásának, összedőlésének idejére vonatkozik (*ad id tempus, quo ruina fit*), tehát a cselekmény nemcsak akként követhető el, hogy valaki a már összedőlt épületről, építményről visz el valamit, hanem akként is, ha az elvitelre az ilyen építmény közelében találhatókbaól (*ex adiacentibus*) kerül sor (Ulp. D. 47, 9, 1, 3 [56 ad ed.]). Ugyanakkor kizárt az edictum alkalmazása abban az esetben, ha csupán a tűzvész vagy épületomlás gyanúja forog fenn (*suscipio fuit incendii vel ruinae*), a valóságban azonban egyik esemény sem következett be, hiszen ilyenkor nem állítható, hogy a dolog elvétele *ex incendio* vagy *ex ruina* következett be (Ulp. D. 47, 9, 1, 4 [56 ad ed.]).

Az *incendium* és a *ruina* értelmezésével ellentétben, a *naufragium* kapcsán Ulpianus véleménye az, hogy az edictum rendelkezéseinek alkalmazására csak akkor van lehetőség, ha valaki egy dolgot a hajótörés bekövetkezésekor visz el (*eo tempore tulerit, quo naufragium fit*). Gaius kiegészítése szerint nem csupán a hajótörés bekövetkeztekor kell elvinni, hanem követelmény az is, hogy a hajótörés helyszínéről történjen a dolog elvitele (*et loco*). Következésképpen nem alkalmazható az edictum azokban az esetekben, amikor a dolog elvitelére a hajótörés bekövetkezte után került sor (*post naufragium*), jóllehet azok a dolgok is hajótörésből származnak, amelyek a hajótörés nyomán a partra kerülnek (*res [...] quae in litore post naufragium iacent* – Ulp. D. 47, 9, 1, 5 [56 ad ed.]; Gai. D. 47, 9, 2 [21 ad ed. provinc.]).

A *ratis navis expugnatio* vonatkozásában az *expugnare* ige jelentése szorult további magyarázatra. Ulpianus szerint az a személy veszi be a hajót (*expugnare videtur*), aki a hajó (*navis, ratis*) ellen irányuló támadás során (*quasi proelium et pugna*) valamit elvisz akként, hogy akár maga alkalmaz erőszakot (*sive expugnet*), akár a fosztogatók által alkalmazott erőszakot használja ki (*sive praedonibus expugnantibus rapiat* – Ulp. D. 47, 9, 3, 1 [56 ad ed.]). Callistratus szerint a hajót akkor ostromolják (*expugnatur navis*), ha azt kifosztják (*spoliatur*), elsüllyesztik (*mergitur*), a hajótestet megrepezstik (*dissolvitur*), a hajót meglékelik (*pertunditur*), köteleit elvágják (*funes eius praeciduntur*), a vitorlát szétszagatják (*vela conscinduntur*) vagy a horgonyt a tengerből kiemelik (*ancorae involantur de mare* – Call. D. 47, 9, 6 [2 quaest.]). Mindezekén túlmenően, Labeo véleménye szerint az *expugnatio* nem kizárólag hajó ellen irányulhat: szerinte ugyanúgy alkalmazni kell ezt az edictumot akkor is, ha valaki egy lakóház vagy nyaraló ellen intézett támadás során visz el valamit (*sive de domo sive in villa expugnatis aliquid rapiatur* – Labeo apud Ulp. D. 47, 9, 3, 2 [56 ad ed.]).

Ezen edictum alá tartozónak tekintendő az is, aki hajótörés esetén onnét valamilyen dolgot elvisz. Aki azonban a hajótörést követően a partra sodródott dolgot (*rem in litore iacentem*) viszi el, lopásért felel, éppúgy, mint az is, aki a bármiféle járműről leesett vagy abból kiesett dolgot elviszi (*qui quod de vehiculo excidit tulit* – Ulp. D. 47, 9, 3 pr. [56 ad ed.]).

A praetori edictum szerint nem csupán annak a személynek a felelőssége állapítható meg, aki a dolgot elvitte, hanem azé is, aki a dologban kárt okozott (*damnum dedit*), illetőleg az is, aki a korábban leírt módokon szerzett dolgokat átveszi (*recepit* – Ulp. D. 47, 9, 3, 4 [56 ad ed.]). Az átvevő felelőssége azonban attól függ, hogy rosszhiszeműen vette-e át a dolgot. Ulpianus szerint ugyanis, ha mit sem sejtve veszi át a dolgot (*ignarus recipit*), valamint, ha azzal a kikötéssel veszi át, hogy épségben megőrzi annak a részére, aki azt hozzá elhozta (*custodiret salvaque faceret ei qui amiserat*), akkor nem tehető felelőssé, mivel a rosszhiszeműség hiányzik (Ulp. D. 47, 9, 3, 3 [56 ad ed.]). A *damnum dare* elkövetési magatartással összefüggésben a rosszhiszeműség szintén különös jelentőséggel bír, hiszen Ulpianus kiemeli, hogy csak akkor lehet károkozásról beszélni, ha rosszhiszeműen történik (*dolo malo damnum datum sit*), ellenkező esetben az edictum rendelkezéseit nem lehet alkalmazni (Ulp. D. 47, 9, 3, 7 [56 ad ed.]).

Az elhatárolási kérdések körében rá kell mutatni arra, hogy aki a hajótörésből, tűzvészből vagy építmény leomlásából megmentett és másutt elhelyezett dolgot viszi el, vagy az ilyet elrabolja, az ellen lopási vagy rablási kereset ad a praetor, kiváltképpen akkor, ha nem tudott arról, hogy a dolog hajótörésből, tűzvészből vagy épületomlásból származik. Ennek indoka nyilvánvalóan az, hogy ezekben az esetekben hiányzik a katasztrófa helyzet tényének tudata, amely azért jelentős, mert a katasztrófa helyzet által érintett személy, vagy személyek védtelenebb, kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, mint az átlagember, ekként a praetori edictum által biztosított védelem – illetőleg a katasztrófa helyzetet kihasználó elkövető ellen kilátásba helyezett büntetés is – nagyobb, mint ama cselekmények esetében, amelyek külső tényállása azonos a katasztrófa helyzetben történő dologelvételeivel. Azonban a nagyobb büntetés tényleges kiszabásához elengedhetetlenül szükséges, hogy az elkövető tudata átfogja a katasztrófa helyzet tényét, valamint azt a tény is, hogy a katasztrófa által érintett személyek helyzete kiszolgáltatott; ennek hiányában csak a külső tényállás szerinti „alapcselekmény” szerinti büntetésnek lehet helye. Gaius rámutat arra is, hogy a jogászok egy jelentős hányada ugyanígy ítéli meg azt az esetet is, ha valaki a hullámok által partra vetett, hajótörésből származó dolgot elviszi: a többségi vélemény szerint tehát ilyen esetben is csak lopási, illetve rablási kereset adható az ilyen személy ellen. Gaius véleménye szerint azonban ez az álláspont csak bizonyos fenntartásokkal tekinthető helyesnek. Szerinte ugyanis csak akkor fogadható el ez a vélemény, ha a hajótörés után már bizonyos idő eltelt. Ha ez a hajótörés idején történik, nem számít, hogy a tengerből, a roncsról, vagy a

tengerpartról történt a dolog elvétele, akkor – figyelemmel az elkövetési körülmények mikénti értelmezésére is – ezen edictum szerint kell minősíteni a cselekményt (Gai. D. 47, 9, 5 [21 ad ed. provinc.]).

Összegzőként a következőkre érdemes felhívni a figyelmet. A Digestában található edictum-rekonstrukció, valamint az ehhez fűzött jogászi vélemények megkülönböztetik a katasztrófahelyzetben (tűzvész, építményomlás, hajótörés, hajózásra alkalmas eszköz megtámadása), valamint az ilyen katasztrófahelyzeteiktől térben és időben távolabb történő dologelvételeit. A különbségtétel oka, hogy a speciális praetori rendelkezések alapján felel az, aki a fentebb leírt katasztrófahelyzetet avégből teremti meg, hogy valamely dolgot elvigyen, illetőleg az is, aki a katasztrófahelyzet előidézésében ugyan nem vesz részt, de azt felhasználva valamely dolgot elvesz. Ezzel szemben – figyelemmel a Gaius által írottakra – az, akinek a katasztrófahelyzetről nincs tudomása, mert attól térben és időben távol van, legfeljebb lopásért vonható felelősségre. Ez a megállapítás vezet a *iactus mercium* joghatásaihoz.

3.3. A másodlagos irodalom

A másodlagos irodalomban a *iavolenusi* érvelést több, logikus példával igyekeztek alátámasztani. A *salutis causa dimissum* fordulat kapcsán Benedek és Rougé arra hivatkoznak, hogy a hajón tartózkodók a hajót és saját maguk mentik.²⁵⁰ Vacca abból az irányból vizsgálja a kérdést, hogy egyáltalán az sem biztos, hogy a dolgot annak tulajdonosa dobja ki, hiszen tengeri úton elsősorban a hajó kapitányának szava volt döntő, és amennyiben egy vihar esetén a kapitány a hajó, a személyzet és a rakomány megmentése céljából bizonyos dolgok kidobását látta szükségesnek, akkor a kidobásra ítélt dolgok tulajdonosának (tulajdonosainak) akarata közömbös volt.²⁵¹ Rougé még ennél is tovább megy azt állítva, hogy a tengeri viharból adódó lelkiállapot alkalmas lehet arra, hogy a hajón tartózkodók akár a szükségesnél többet is kihajítsanak a hajóból.²⁵² Mindebből látható tehát, hogy egyes áruk hajóból történő kidobásának körülményei igen sokfélék lehetnek.

A *derelictio* kapcsán érdemes és szükséges is kitérni a részletesen Bonfante²⁵³ által kibontott problémakörre, jelesül a *res Mancipi*, illetőleg a *res nec Mancipi*

²⁵⁰ BENEDEK (1983) i. m. 10–11.; ROUGÉ (1966) i. m. 402.

²⁵¹ VACCA (1984) i. m. 94. Ezzel lényegében egyezően ROUGÉ (1966) i. m. 400.

²⁵² ROUGÉ (1966) i. m. 401.

²⁵³ Vö. BONFANTE (1918) i. m. 327–341. Csak a *res Mancipi* és *nec Mancipi* kérdése kapcsán érdemes még utalni más munkájára is, így ld. különösen BONFANTE (1966) i. m. 201–216., főként pedig 207–208.

derelictiójának kérdésére. Mint arra más szerzők is rámutatnak, a klasszikus jog szerint a *res derelicta occupatio*ja csak akkor eredményezett tulajdont az *occupatio* tényénél fogva, ha a dolog elhagyását annak tulajdonosa eszközölte.²⁵⁴ Ehhez képest más a helyzet akkor, ha az elhagyott dolog *res Mancipi* volt, ekkor ugyanis a *derelictio* nem teremtett alapot a *pro derelicto* címen történő elbirtokláshoz.²⁵⁵ Bonfante eme állítása lényegében azt is jelenti, hogy a *res Mancipi derelictió*ját követő *occupatio* semmiképpen sem járhat az elhagyott dolog tulajdonának megszerzésével, minthogy *res Mancipi* tulajdona főként *Mancipatio*, illetőleg *in iure cessio* révén szerezhető meg, valamint – kivételesen – elbirtoklás útján. Ezt a feltevést látszik alátámasztani az az állítás is, amely szerint az ősi jogban az *occupatio* mindössze egy dolog birtokának megszerzését eredményezhette, tekintet nélkül arra a tényre, hogy a dolog *res Mancipi* vagy *nec Mancipi* volt.²⁵⁶ Első tekintetre lehet olyan forrásokat²⁵⁷ találni, amelyek látszólag ellene mondanak Bonfante elgondolásának: mindkettőben derelinkvált rabszolgáról esik szó; az elsőben pedig Ulpianus egyenesen azt is állítja, hogy a rabszolga *statim meus esse desinit*. A Iavolenus-szöveg vonatkozó része (*quia qui pro derelicto rem habet, omnimodo a se reiecit nec potest eius operibus uti, quem eo iure ad se pertinere noluit*) kissé körülményesebb ugyan, ám lényegileg ez is a másik, Ulpianustól származó textus tartalmával egyező irányba mutat. Ezek alapján lehetne ugyan feltételezni, hogy a *res Mancipi* – minthogy a rabszolga is ebbe a kategóriába tartozik – *derelictió*ja révén a tulajdon azonnal megszűnik, méghozzá az elhagyás tényénél fogva, mindazonáltal a helyzet ebben az esetben – meglátásunk szerint – összetettebb. Bonfante a maga érvelésében²⁵⁸ éppen a *iactus missilium* kérdéséhez kötődő szöveget²⁵⁹ hív segítségé-

²⁵⁴ BONFANTE (1918) i. m. 328.

²⁵⁵ BONFANTE (1918) i. m. 328.

²⁵⁶ PUCHTA (1866⁶) i. m. 524.; PUCHTA (1866¹⁰) i. m. 224–226.; BONFANTE (1918) i. m. 318. Ezzel ugyanakkor némiképp ellentétesen VON STINTZING (1852) i. m. 68⁶⁵; PUCHTA (1862) i. m. 334.

²⁵⁷ Vö. Ulp. D. 9, 4, 38, 1 (37 ad ed.): *Iulianus autem libro vicensimo secundo digestorum scribit, si servum pro derelicto habeam, qui tibi furtum fecerat, liberari me, quia statim meus esse desinit, ne eius nomine, qui sine domino sit, furti sit actio*. Hasonlóan Iav. D. 45, 3, 36 (14 epist.): *Quod servus stipulatus est, quem dominus pro derelicto habebat, nullius est momenti, quia qui pro derelicto rem habet, omnimodo a se reiecit nec potest eius operibus uti, quem eo iure ad se pertinere noluit. Quod si ab alio adprehensus est, stipulatione ei acquirere poterit: nam et haec genere quodam donatio est. Inter hereditarium enim servum et eum, qui pro derelicto habetur, plurimum interest, quoniam alter hereditatis iure retinetur, nec potest relictus videri qui universo hereditatis iure continetur, alter voluntate domini derelictus non potest videri ad usum eius pertinere, a quo relictus est*.

²⁵⁸ BONFANTE (1918) i. m. 332–333.

²⁵⁹ Ld. Inst. 2, 1, 46–47.: (46) *Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules qui missilia iactant in vulgus ignorant quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque*

gül. Véleménye szerint a *verius* szó éppen arra utal, hogy itt a jogászok között véleménykülönbség lehetett. Márpedig – elgondolásunk szerint – a látszólagos ellentmondás éppen ekként oldható fel. Megállapítható egyfelől, hogy a *res Mancipi derelictio*ja nem eredményezte a tulajdon megszűnését, ekként *occupatio*val is csak a dolog birtokát lehetett megszerezni. Ismeretes viszont, hogy egy ponton háttérbe szorul a dolgok *res Mancipi* és *nec Mancipi* kettősségére való felosztása, és sokkal inkább az a paradigma kerül előtérbe, amellyel Gaisu Intitúcióiban is találkozhatunk (Gai. 2, 12skk): a *res corporales* és *incorporales* dualitása uralja innentől a dolgok ilyen felosztását.²⁶⁰ A Bonfante által is említett véleménykülönbség talán a szabiniánus és prokuliánus jogászok között állhatott fenn, hiszen az előbbieket által követett megoldások inkább az ősi jogot tükrözik, míg az utóbbi iskola képviselői némileg modernebb felfogást követnek.²⁶¹ Ennek, a Bonfante által részletesen megvizsgált kérdésnek a vizsgálata éppen azért fontos, mert – véleményünk szerint – a *res Mancipi* és *nec Mancipi derelictio*ja közötti különbségből vezethető le a klasszikus jogot inkább uraló *derelictio a domino* és az *a non domino* kettősségének problémája, különösen, minthogy a megoldáshoz használt eszköz, az elbirtoklás mindkét esetben komoly jelentőséggel bír.²⁶²

Külön kiemelendő még a szekundér irodalomból Vacca felfogása, mégpedig az *animus derelinquendi* kapcsán, aki a hagyományos nézethez képest, amely a *derelictio* kulcsfontosságú elemének tekinti az *animust*, amelytől a *derelictio* megtörténte is függ, újszerű felfogást képvisel.²⁶³ Az *animus derelinquendi*nek általában ulpianusi értelmet tulajdonít, vagyis *animus dereliquentis* formájában szubjektívvé teszi azt, azzal a pillanattal azonosítva, amikor a tulajdonos számára teljesen nyilvánvalóvá válik, hogy a dolog számára objektíve és végérvényesen elérhetlenné vált, tehát nincs további esély a visszaszerzésére.²⁶⁴

exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt. (47) Qua ratione verius esse videtur et si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominium effici. pro derelicto autem habetur quod dominus ea mente abiecerit ut id rerum suam esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit.

²⁶⁰ Megjegyzendő még, hogy maga Gaius is úgy kezdi a második könyvet, hogy a dolgok legfőbb felosztása (*summa divisio*) az, hogy egyesek isteni, míg mások emberi jog alá tartoznak (*res divini iuris* – *res humani iuris*; vö. Gai. 2, 2). Ebből is látható, hogy az ősi jogban olyan primordiális *res Mancipi* – *nec Mancipi* felosztás mindenképpen háttérbe szorult egy idő után.

²⁶¹ KRÜGER (1858) i. m. 147–150.; KÜBLER (1914) i. m. 384.; LIEBS (1976) i. m. 275. skk.; PÓLAY (1988) i. m. 157. és 161.

²⁶² Erre a kettősségre maga Bonfante is utal; ld. BONFANTE (1918) i. m. 336.

²⁶³ VACCA (1984) i. m. 92.

²⁶⁴ VACCA (1984) i. m. 96., 113., 121–122. Ez a gondolat teret ad a teljes körű mérlegelésnek: a tulajdonos összevetheti a dolog értékét, és a megtalálására, visszaszerzésére fordítandó időt, pénzt, fáradságot, és ennek alapján – figyelemmel a kidobás-elvesztés körülményeire és he-

Ha a – forrásokkal összhangban álló – vaccai érvelés által kínált irányba haladunk tovább, akkor adódik a feltevés, hogy a dolog tulajdonosa csak a dolog kidobását követő bizonyos idő eltelte után ébred annak tudatára, hogy számára a dolog nincs többé. A fentiekből láthatóan eleve kérdéses, hogy a szállítmánnyal együtt a tulajdonos is a hajón tartózkodik-e. Amennyiben a hajón tartózkodik, meglehet, hogy éppen ő maga dobja a tengerbe valamely áruját, hiszen – összhangban a Rougé által megfogalmazottakkal – nem biztos, hogy a tudata az adott pillanatban átfogja, hogy eme cselekménye folytán a dolog *iacta* lesz. Abban az esetben, ha nem ő dobja ki a dolgot, akkor is felmerül annak a kérdése, hogy a kapitány döntésével egyetért-e vagy sem. Ha egyetért, újfent számba kell venni a tengeri vihar okozta módosult tudatállapotot, amely nem feltétlenül teszi képessé a tulajdonost arra, hogy a hosszú távú következményeket előre lássa. Ugyanakkor az egyetértés hiánya, vagy éppen a tulajdonosi hallgatás esete, egyaránt lehetnek ugyanennek a módosult tudatállapotnak az eredményei, ám mivel a biztonság a kapitány felelőssége, a tulajdonos véleménye az adott pillanatban aligha számít. Amennyiben pedig a dolog tulajdonosa nem is tartózkodott a hajón, a dologkidobás megtörténtéről is csak utólag szerezhethet tudomást, amikor már egyetértésének, vagy tiltakozásának kinyilvánítása pusztán formalitás. Látható tehát, hogy bizonyos – hosszabb-rövidebb – idő eltelik addig, amíg a tulajdonos képes felfogni, hogy a dolog *iacta* lett. Ez az időtartam *ad absurdum* napokat is jelenthet; kérdés, hogy mi történik addig a dologgal.

Ha a dolgot megtaláló személy oldaláról vizsgáljuk a helyzetet, amit Iulianus is alapul vesz egy véleményében (Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]), akkor a találás körülményeit kell figyelembe venni. A kérdés tehát az, hogy a körülmények objektíve alkalmasak-e arra, hogy a találó felismerje, hogy a talált dolog *merx iacta*. Amennyiben a körülményekből ez kitűnik, akkor lopást követ el, kivéve, ha a tulajdonos számára megőrzési céllal viszi el a dolgot.²⁶⁵ Ha a körülményekből nem nyilvánvaló a dolog *iacta* jellege, akkor további kérdés, hogy objektíve, vagy a találó szempontjából, szubjektíve nem nyilvánvaló a dolog ilyen volta: ha ugyanis objektíve nem nyilvánvaló, hogy a dolog *iacta*, akkor a találó – ha magához veszi a dolgot – jóhiszeműen jár el. Amennyiben szubjektíve nem nyilvánvaló, akkor további kérdés, hogy ennek mi az oka. Lehet, hogy kifejezetten és célzatosan magának akarja a dolgot, ilyenkor rosszhiszeműen jár el, tehát lopásért felel. Ám előfordulhat az is, hogy a találó pusztán megőrül a talált dolognak, és az adott pillanatban fel sem merül benne, hogy milyen események nyomán került oda az a dolog. Ezek a problémák megjelennek Ulpianus lopással foglalkozó véleményében (Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]) is. Ugyanakkor

lyére – döntheti el, hogy tesz-e lépéseket a dolog visszaszerzésére, vagy sem. Nemleges válassz esetén a tudata teljes mértékben át kell, hogy fogja azt a tény, hogy ettől a pillanattól kezdve a dolog számára végleg elveszett.

²⁶⁵ Ehhez ld. FÖLDI (1997) i. m. 216^[21].

a szövegből kitűnik az a nyilvánvaló tény is, hogy mindezek a kérdések csak egy esetleges perben merülhettek fel, vagyis a találó rosszhiszemősége bizonyítandó volt: erre utal a szöveg utolsó fordulata (*quod si putans simpliciter iactatum, furti similiter non tenetur*). Következésképpen a lopás körében elengedhetetlen *animus furandi* meglétét nem előfeltételezték; azt minden esetben kétségtelenül bizonyítani kellett. Ez pedig komoly nehézséget jelenthetett, például a tanúk hiánya miatt, de említhető éppen esetleges összejátszásuk a találóval. Márpedig kétségtelen bizonyítás hiányában a találót nem lehetett lopásért felelősségre vonni.²⁶⁶

Ismételten ki kell emelni, hogy a fentebb vázolt gondolati séma kizárólag arra az esetre vonatkozik, ha a dolog tulajdonosa és a dolgot megtaláló személy perbe bocsátkoznak. Erre azonban nincs mód, ha a tulajdonos a kidobás után próbálná megkeresni a dolgát, de az már nincs ott, jóllehet Iulianus állítja, hogy amennyiben a tulajdonos sejti, hogy hol sodródott partra a dolga, akkor visszakövetelheti azt.²⁶⁷ Mindez azonban a gyakorlatban nem működhetett, hiszen a perléshez nem csak azt kellett megnevezni, hogy mit és milyen alapon követeltek, hanem azt is, hogy kitől. Ennek hiányában a visszakövetelhetőség megreked a puszta lehetőség szintjén. Ebből adódóan elfogadható Vacca azon álláspontja, hogy a dolgot megtaláló és jóhiszeműen magánál tartó személy egy év elteltével elbirtoklás útján tulajdont szerezhethet a dolog felett, feltéve, hogy a tulajdonos az egy év alatt nem jutott el hozzá a keresés során.²⁶⁸ Mindez egybevág a többi jogászai véleményekkel is, amelyek szerint nem az a kérdés, hogy a hajóból kidobott áru derelinkváltnak minősül-e, vagy sem, hanem „mindössze” az, hogy az elbirtoklás megengedhető-e, avagy sem. Ha márpedig a dolog semmilyen megfontolás szerint sem minősül *res derelictának*, akkor okszerű a iulianusi megállapítás, hogy csupán a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás nem lehetséges.²⁶⁹ Ebből Vacca következtetése, hogy Iulianus szerint a *pro suo* címen történő elbirtoklás viszont nem lehetetlen.²⁷⁰ A fentiekből első tekintetre úgy tűnhet, hogy a *pro suo* címen történő elbirtoklás megengedhetőségét a méltányosság mint egyenlő elbírálás alapozza meg. Nem minden alap nélküli tehát azt állítani, hogy a felek közötti egyensúly kívánalma, illetőleg a konkrét,

²⁶⁶ Ehhez ld. részletesebben VACCA (1984) i. m. 107., és különösen a 22. sz. jegyzetet, ahol kitér arra is, hogy az irodalomban Berger például egyszerűen értelmetlennek tartotta ezt a szövegrészt.

²⁶⁷ Vö. Iul. D. 14, 2, 8 (2 ex Minic.): „[...] si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros [...]”.

²⁶⁸ VACCA (1984) i. m. 98.

²⁶⁹ Vö. Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.).

²⁷⁰ Részletesen ld. VACCA (1984) i. m. 72–73., és különösen 73⁶⁵.

egyedi eset speciális körülményei okán megengedhető lehet, hogy a találó *pro suo* címen, egy év elteltével tulajdont szerezzen a dolog felett.²⁷¹

Egyetlen kérdés maradt még, amiről a fentiekben nem esett szó, ez pedig annak a kérdése, hogy mi lehet a *derelictio* tárgya. A források alapján elmondható, hogy a *derelictio*val összefüggő esetekben nagyon változatos tárgyak szerepelnek: a *res* általánosnak mondható kifejezésén túl – mint azt fentebb láthattuk – gyakorta fordul elő *merx* is. Ugyanígy a forrásokban többször jelenik meg az ingatlanok (*fundus*) és a rabszolgák *derelictio*ja is; ezen kívül pedig még számtalan egyéb, konkrét eset is (*aedificium*, *arbor*, *insula*, *opus*, *rudera*, stb.) – tehát látható, hogy a *derelictio* tárgyköre bármit felölelhetett.²⁷² A *derelictio* tárgyainak ez a materiális megközelítése azért fontos kérdés, mivel okkal adódhatna egy olyan feltevés, hogy a *derelictio* tárgya lehetne a tulajdonjog is. Ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy a római felfogás szerint a *derelictio* középontjában a dolog áll, a rá vonatkozó összes ténnyel, jogosultsággal együtt – eme tények és jogosultságok jelentősége ebből a szempontból csak abban áll, hogy a dolog ezek által kötődik a derelinkválóhoz. Éppen ezért a *derelictio* ténye a tulajdonjogot mintegy „magával rántja”, nem csupán azért, mert a törvény ezt mint bizonyos joghatást társítja a *derelictio*hoz, hanem azért is, mert a derelinkváló szeme előtt más, kisebb jelentőségű célok lebegnek. Vagyis a derelinkváló nem közvetlenül a tulajdonnal való felhagyásra gondol, hanem a dologtól való megszabadulás praktikus, mindennapi hatásaira, amelyek csak a jogi terminológiában vonatnak össze a tulajdonjoggal való felhagyás, vagy a tulajdonjog elvesztésének közös, technikus értelme alá.²⁷³

4. A *derelictio* problémakörének összefoglalása, a *derelictio* joghatásai

A források, és a szekunder irodalom tükrében mindent egybevetve megalapozottnak tűnhet egy olyan megállapítás, amely szerint a *derelictio* joghatásai elsődlegesen a derelinkváló személyétől, valamint a dolog tulajdonosának az elhagyásra vonatkozó tudati viszonyulásától függnnek. Eme felfogást alátámasztandó, érdemes újfent hivatkozni a *derelictio* alanyainak vizsgálata körében már ismertetett forrásokra.

²⁷¹ Az *aequitas* értelmezéséhez ld. FÖLDI (2001) i. m. 19–22.

²⁷² Az ingatlanok és a rabszolgák *derelictio*ja kapcsán ld. BENEDEK (1983) i. m. 8.; ROMANO (2002) i. m. 119–121., 124–127.; VACCA (1984) i. m. 124–149.

²⁷³ Ezzel lényegében egyezően ROMANO (2002) i. m. 119.

Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.)

Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit et occupantis statim fit [...]

Paul. D. 41, 7, 2 pr. (54 ad ed.)

Pro derelicto rem a domino habitam si sciamus, possumus acquirere.

Paul. D. 41, 7, 4 (15 ad Sab.)

Id, quod pro derelicto habitum est et haberi putamus, usucapere possumus, etiam si ignoramus, a quo derelictum sit.

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit [...]

Mint azt már korábban kifejtettük, a szövegek két, jól elkülöníthető alapállást képviselnek. Ahol az elhagyott dologra '*res pro derelicto habita (a domino)*' formában történik hivatkozás, ott a véleményt adó jogász nagy valószínűség szerint – figyelemmel az előtte fekvő eset releváns tényeire – a tulajdonos által végrehajtott *derelictiót* feltételezve alakította ki álláspontját. Ezzel szemben azon szövegek esetében, ahol az '*id, quod derelicto habitum est*', vagy ezzel lényegében egyező fordulatok utalnak a *derelictio* megtörténtére, ott a jogtudós kiindulásként azt feltételezi, hogy a dolgot megtaláló és birtokba vevő személy nem tudta, hogy a dolgot ki hagyta el, jóllehet az elhagyás ténye nem kérdéses.²⁷⁴ Figyelemmel arra, hogy a források alapján a *derelictio* intézményéről összességében nyerhető kép meglehetősen komplex, ezért kellő alap kínálkozik annak feltételezésére, hogy a konkrét esetekben véleményt alkotó jogászok mindig annak a személynek a szemszögéből közelítették meg a *derelictio* problémáját, aki részükre a kérdést megfogalmazta. Ha a dolog tulajdonosa fordult hozzájuk, akkor a tulajdonosi *derelictio* hipotéziséből indultak ki, ha azonban a dolgot megtaláló és birtokba vevő személy kereste meg őket, akkor az okkupáló szemszögéből kiindulva vizsgálták az adott esetet. Mindez igaz a *iactus mercium* esetére is, hiszen a vélemények itt is alapvetően vagy utat engednek a dolog megszerzésének, vagy elvi élel tagadják annak lehetőségét.²⁷⁵

²⁷⁴ BESSENYŐ (1996) i. m. 58.

²⁷⁵ A *iactus mercium* a dologelhagyás szempontjából véleményünk szerint azért jelenik meg – látszólag – önálló esetkörként, mert a tengeri fuvarozás körében a dolog kidobása jóval gyakrabban fordulhatott elő, mint a dologelhagyás más esetei, hiszen a tenger még napjainkban is jobbára az elemek által uralt, kiszámíthatatlan terület. A hirtelen változások azonnali, gyors és a hajó, a legénység és a rakomány lehető legnagyobb részének vonatkozásában felelős döntést igényeltek. Minthogy a döntéshozó elsősorban kockázati tényezőket vett figyelembe, és ekként mérlegelte a lehetőségeket, a rakomány kisebb részének jogi sorsa nagy valószínű-

A fentiek alapján először azt az esetet érdemes megvizsgálni, amikor a tulajdonos tesz fel kérdést a jogtudósnak, aki a *derelictio* vonatkozásában a tulajdonosi *derelictio* tényállásából fog kiindulni. Ebben az esetben azt mondhatta a jogász, hogy a joghatás attól függ, hogy a végleges tulajdonfeladás szándékával hagyta-e el a dolgot. Mint arra rámutattunk, ez praktikusnak annak tisztázását jelentette, hogy a tulajdonos gondolt-e a dolog elhagyásával járó gyakorlati következményekre, köztük arra is, hogy az elhagyás nyomán a dolog számára a visszaszerzés reménye nélkül elveszhet. Ha igenlő válasz született a kérdésre, tehát a jogász megállapíthatta az *animus derelinquendi* meglétét, akkor a birtokba vevő tulajdont szerezhette a dolog felett (*occupantis fit* – Ulp. D. 41, 7, 1 [12 ad ed.]; *possumus acquirere* – Paul. D. 41, 7, 2 pr. [54 ad ed.]; *derelinquentis animo iactavit [...] cum sciat periturum, qui invenit suum fecit* – Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]). Ezen a ponton azonban a klasszikus kor két nagy iskolájának véleménye eltér egymástól.

Paul. D. 41, 7, 2, 1 (54 ad ed.)

Sed Proculus non desinere eam rem domini esse, nisi ab alio possessa fuerit: Iulianus desinere quidem omittentis esse, non fieri autem alterius, nisi possessa fuerit, et recte.

Az egyik vélemény a prokuliánus iskola Kr.u. I. században élt névadó atyamesterétől, Proculustól származik, aki szerint abban az esetben, ha a tulajdonos derelinkálja a dolgát, a dolog feletti tulajdonjoga csak abban az esetben enyészik el, ha valaki más birtokba veszi a dolgot, ellenkező esetben a tulajdonjoga fennmarad. Ebből a megállapításból az következik, hogy Proculus szerint *derelictió*val csak egy dolog birtokát lehet megszüntetni, vagyis ebből a szövegből az tűnik ki, hogy Proculus a tulajdon-*derelictió*t nem ismerte el: ha a korábbi tulajdonos tulajdonjoga csak azáltal szűnik meg, hogy egy másik személy birtokba vétellel tulajdont szerzett a dolog felett, akkor nyilvánvaló, hogy a másik általi birtokba vételig az előző tulajdonos a tulajdonos, tehát nem történik tulajdon-*derelictio*. Ezzel szemben a Kr.u. II. század közepén tevékenykedő nagy formátumú, és más szempontból is igen jelentős jogtudós, Salvius Iulianus ellenben úgy véli, hogy a *derelictio* által a régi tulajdonos tulajdonjoga megszűnik, de ezzel a dolog még nem lesz a másé, csak abban az esetben, ha azt valaki birtokba veszi. Ebből pedig az következik, hogy a köztes időben a dolog nem tartozik senki tulajdonában, nincs fölötte *dominium*, uralom, tehát a dolog uratlan.²⁷⁶ Maga Paulus is ezt az álláspontot tartja helyesnek.²⁷⁷

séggel nem számított döntő tényezőnek.

²⁷⁶ Vö. ezzel egyezően pl. ROMANO (2002) i. m. 19., 40.; VACCA (1984) i. m. 49.

²⁷⁷ Egy, a *derelictio* problémáját átfogóan szemlélő vizsgálódás szempontjából messze menőkig

A korábbi okfejtést folytatva, ha a tulajdonos nem *derelinquendi animo* hagyta el a dolgot, akkor ennek következtében semmilyen módon sem lehet tulajdont szerezni a dolog felett – sem *occupatio*, sem elbirtoklás útján. Amint arra Iulianus egy véleménye rámutat is rámutat (Iul. D. 41, 7, 6 [3 ad Urs. Ferocem]), még akkor sincs mód a dolog tulajdonának elbirtoklás útján történő megszerzésére, ha a birtokba vevő abban a téves feltevésben volt, hogy a dolog elhagyott. Egyéb szankciót azonban ez a vélemény nem fogalmaz meg. Ehhez képest összetettebb Ulpianus megközelítése (Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]), amely szerint, ha a birtokba vevő tudja, hogy a derelinkváló *‘ut si salvum fuerit, haberet’* vált meg a dologtól, feltételezni kell az *animus furandi* meglétét, és ilyen esetben nem csupán nem szerezhet tulajdont a birtokba vevő, hanem egyenesen lopásért felel. Ama esetekben azonban, amikor a megtaláló általi birtokba vétel *‘ut salvum faceret domino’* történt, valamint amikor egyszerűen úgy véli, hogy a dolog *‘iactatum’*, nem felel lopásért. A két eset között véleményünk szerint annyi a különbség, hogy ha a tulajdonos részére őrizte meg a dolgot, a tulajdonos jelentkezésekor ki kell, hogy adja azt számára, ekként a tulajdonszerzés lehetősége itt eleve kizárt, addig a másik esetben csak a *pro derelicto* címen történő elbirtoklás lehetősége zárható ki a források alapján, annak azonban nincs akadálya, hogy a megtaláló *pro suo* jogcímen elbirtokolhassa a dolgot.²⁷⁸

Ha a jogásznak dolgot birtokba vevő tette fel a kérdést, akkor – a fentebb vázolt séma ellenpárjaként – a jogász minden bizonnyal nem indulhatott ki a tulajdonosi *derelictio* feltevéséből, ekként ismeretlen elhagyó esetén a tényleges derelinkváló lehetett akár maga a tulajdonos is, vagy akár a dolog pusztán birtokosa.²⁷⁹ A nem tulajdonos által végrehajtott elhagyás leginkább tipikus esetei minden bizonnyal a *iactus mercium* problémaköréből kerültek ki. Mint fentebb már láttuk, a vélemények ebben a vonatkozásban sem voltak egységesek, jóllehet egyesek csak formai argumentumokra építenek (*in deperdito* és *in derelicto* kizáró viszonya, *non potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis causa interim dimissum est* – Iav. D. 41, 2, 21, 1-2 [7 ex Cass.]). Más esetekben az érvelés logikailag rendben van, azonban nem korreál a per, különösen pedig a perbeli bizonyítás valóságával (*si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros* – Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]). Attól függetlenül, hogy a dologtól való fizikai megválást nem a tulajdonos végezte, itt is vizsgálá-

egyvet kell érteni Bessenýó András megítélésével, aki a kérdést mint „nem kifejezetten mélyenszántó” nézetkülönbséget említi. Vö. BESSENYÓ (2010⁴) i. m. 331.

²⁷⁸ Vö. Iav. D. 41, 2, 21, 1 (7 ex Cass.): „[...] quoniam non est in derelicto, sed in deperdito”, ekként Iul. D. 41, 7, 7 (2 ex Minic.): „sed verius est eum pro derelicto usucapere non posse”.

²⁷⁹ Ehelyütt az esetek látszólag kettéválnak. Ha az ismeretlen elhagyóról a jogász azt tételezni fel, hogy tulajdonos volt, ugyanazokra a megoldás-variációkra jutnánk, mint a tulajdonosi *derelictio* hipotézisénel. Mivel azonban ténykérdés az elhagyó ismeretlen volta, a valóságban a tulajdonosi minőség felvetését a véleményt adó jogtudós nem vehette komolyan számításba.

landó az *animus derelinquendi* megléte vagy hiánya.²⁸⁰ A hajófuvarozás körében a tulajdonosnak a *iactus* tényéről való tudomásszerzés nyomán hozott döntéséből, jelesül hogy a dolog nyomába ered-e vagy sem, lehetett következtetni, hogy *sciat periturum*, vagy sem. Ennek fényében a fentebb már ismertetett Ulpianus-vélemény sémáját lehet alkalmazni az egyes, konkrét esetekre. Megjegyzendő, hogy az Ulpianus-szöveg éppúgy „különvélemény”, mint egy, korábban bemutatott Iavolenus-hely. Ulpianus ugyanis az *animus derelinquendi* meglétét alapesetben feltételezi (vö. *quod plerumque credendum est* – Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]), vélhetően azért, mert a dolog tulajdonosának eleve feltételeznie kellett a dolog végleges elvesztésének lehetőségét. Ilyenkor a joghatás – minthogy *animus furandi* is hiányzik – a birtokba vevő általi megszerzés (*qui invenit suum fecit*). *Animus derelinquendi* hiányában ugyanakkor eleve feltételezi az *animus furandi* meglétét, és a birtokba vevő lopásért köteles helytállni. Erre nyilván akkor kerülhetett sor, ha nem *plerumque credendum est, ut sciat periturum*. Ez alóli kivételként említi az *urinatori* minőséget, és ha a megtaláló a dolgot egyszerűen *iactatum*nak tekintette.²⁸¹

5. A *derelictio* speciális esetei

Különleges kérdésként merül fel a Digesta egy helyén, hogy van-e lehetőség egyfelől arra, hogy a dolog tulajdonosa a dolgát csak részben derelinkválja, illetőleg arra, hogy egy közös tulajdonban álló dolgot csak az egyik tulajdonostárs derelinkváljon. A Modestinustól származó töredéke tanúsága szerint, a probléma rendszeresen felmerült – erre utal a *quaeri solet* kifejezés is.

Mod. D. 41, 7, 3 (6 diff.)

An pars pro derelicto haberi possit, quaeri solet. et quidem si in re communi socius partem suam reliquerit, eius esse desinit, ut hoc sit in parte, quod in toto: atquin totius rei dominus efficere non potest, ut partem retineat, partem pro derelicto habeat.

Modestinus ebben az esetben csak a közös tulajdonnal foglalkozik; azt a lehetőséget, hogy a tulajdonostársak közül az egyik a maga tulajdoni hányadát derelinkválja, a jogtudós elfogadhatónak tartja. Ezzel szemben emeli ki azt, hogy ebből nem következik, hogy ha egy dolognak csupán egyetlen tulajdono-

²⁸⁰ Romano ezt a kérdést a *derelictio solo animo* esetkörében vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy a dologtól való *corpore* és *animo* megválás hagyományos rezsimje alól ez az esetkör jelenti a kivételt. Vö. részletesen ROMANO (2002) i. m. 114–116.

²⁸¹ Az *urinatorok* kérdéséhez ld. ROUGÉ (1966) i. m. 200., 402.; VACCA (1984) i. m. 96.; FÖLDI (1997) i. m. 216¹²¹.

sa van, akkor ő az adott dolog meghatározott részét derelinkválja, ekként ezt a megoldást mereven elutasítja. Indokként azt hozza fel, hogy az egész dolog tulajdonosa (*totius rei dominus*) nem viheti véghez mindazt, amire közös tulajdon esetén lehetőség van, jelesül, hogy a tulajdonostárs (*socius*) a maga tulajdoni hányadát (*pars sua*) derelinkválja.²⁸² Kérdés persze, hogy a *pars suá*tól hogyan lehet megválni. Valószínű ugyanis, hogy a – közös tulajdon fogalmából eredően – itt a kifejezés csak a tulajdoni hányadra utal, azonban ezt kinyilvánítani vagy csak akként lehet, ha a tulajdonostárs az egész dolgot derelinkválja, vagy akként, ha *solo animo* az őt megillető hányadtól való megválás szándékát juttatja kifejezésre. A szövegben említett első eset körében arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy ha egy dolog valamely részét akarja derelinkválni a tulajdonos, az csak abban az esetben lehetséges, ha létezik ténylegesen leválasztható dologrész. Ennek elhagyása azonban már az általános szabályok szerint minősül, hiszen ha egy dologrész az egésztől leválasztható, és dologi minősége megmarad, akkor önálló dologként kerülhet elhagyásra.²⁸³

Az irodalomban különösképpen vitatott Pomponius egyik véleménye, amely két konkrét esetet állít párhuzamba. Az eset szerint az egyik fél *pro derelicto habita* dolgot birtokol, a másik fél pedig – tudva, hogy a dolog elhagyott, és azt a majdani eladó ekként tartja birtokában – megveszi azt, elbirtoklás útján szerzi meg a dolog tulajdonjogát, attól függetlenül, hogy az eladó szemszögéből ez nem volt *in bonis eius*.

Pomp. D. 41, 7, 5 pr. (32 ad Sab.)

Si id, quod pro derelicto habitum possidebas, ego sciens in ea causa esse abs te emerim, me usucapturum constat nec obstare, quod in bonis tuis non fuerit: nam et si tibi rem ab uxore donatam sciens emerem, quia quasi volente et concedente domino id faceres, idem iuris est.

A szövegben szereplő két eset a *res pro derelicto habita* adásvétele, valamint a feleség által a férjnek adott ajándék adásvétele. Mindkét esetben három személy szerepel: az elsőben a dolog tulajdonosa vagy birtokosa, aki a dolgot elhagyja, az eladó, aki a dolog *pro derelicto* birtokosa, és a vevő. A másodikban a feleség, a férj mint eladó és a vevő az eset szereplői. A két eset közötti párhuzam alapja, hogy a vevő elbirtoklás útján megszerezheti a dolog tulajdonát, jóllehet egyik esetben sem tekinthető jóhiszeműnek. Az elsőben azért nem, mert tisztában van a dolog jogi helyzetével (*sciens in ea causa esse*), a másodikban azért nem, mert tisztában van azzal, hogy az adásvétel tárgyát képező árut a férj a feleségétől ajándékba kapta. Az irodalomban Ankum rámutat arra, hogy a ve-

²⁸² ROMANO (2002) i. m. 121–122.

²⁸³ ROMANO (2002) i. m. 124.

vőnek minden bizonnyal tisztában kellett lennie a házastársak közötti ajándékozási tilalommal is, ekként azt is tudnia kellett, hogy az áru nem került a férj vagyonába.²⁸⁴ Az elbirtoklás megengedhetőségének – ezáltal a jóhiszeműség követelményétől való eltekintésnek – az alapja a jogász véleménye szerint az, hogy az eladó eljárás mintegy a tulajdonos akaratából és beleegyezésével történik (*quia quasi volente et concedente domino id faceres*).²⁸⁵ A forráshely nem önmagában okozott értelmezési problémákat, hanem az utána következő töredékekkel együtt értelmezve, különös figyelemmel ennek a töredéknek az első fordulatára (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]: *Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit...*). A legnagyobb fejtörést az irodalomban az okozza, hogy egyes nézetek szerint, a két szöveg közötti ellentmondás csak akként oldható fel, ha a principium esetében *res Mancipi* tulajdonos általi elhagyását, az első töredékben pedig *res nec Mancipi* elhagyását tételezzük fel.²⁸⁶ Más elgondolások szerint a principiumban nem a tulajdonos által elhagyott dologról esik szó, vagyis ezeknél a szerzőknél nem merül fel a *res Mancipi* és *nec Mancipi* közötti különbségtétel.²⁸⁷ Romano érvei között felhívja a figyelmet arra, hogy a dolog nem kerül a harmadik személy vevő vagyonába, amely a *res Mancipi* tulajdonos általi *derelictio*ját eleve kizárja. A klasszikus jogban ugyanis evidencia volt, hogy a *res Mancipi* tradíciója nem eredményezett civiljogi tulajdont, csupán a megszerző vagyonába került.²⁸⁸ Ha a vevő szempontjából vizsgáljuk a kérdést, két lehetőség adódik: vagy nem tudja, hogy az eladó, aki egyébként elbirtokló félben van, nem tulajdonosa a dolognak, ekként az így jóhiszemű vevő oldalán *possessio ad usucapionem* keletkezik. Ha azonban tudja, hogy nem tulajdonostól szerez, ez útját állja az elbirtoklás útján történő tulajdonszerzésnek. Mivel az említett esetben szerepel, hogy az eladó *quasi volente et concedente*

²⁸⁴ Vö. ANKUM (1986) i. m. 258.

²⁸⁵ Vö. ANKUM (1986) i. m. 258.; VACCA (1983) i. m. 796.; VACCA (1984) i. m. 59. Külön említést érdemel ebben a vonatkozásban Wubbe – Ankuméval ellentétes – véleménye, aki összehasonlítja a forrásokban előforduló *'usucapturum'* *participium instans activi* alak, és az *usucapiet* kifejezések használatát. Meglátása szerint az *usucapiet* kifejezéssel valamely akadály léte nyer kifejezést, amely akadály miatt a közvetlen tulajdonszerzés nem lehetséges. Ennek kinyilvánítása a szövegekben többnyire egy olyan – akár képzelt – ellenérdekű fél állításának kontrapozíciójaként fordul elő, amely ellenérdekű fél az elbirtoklás szükségességét tagadja. Ehhez képest az *usucapturum* fordulat az elbirtoklás objektív szükségszerűségére utal, összhangban a szöveg *volente et concedente domino id faceres* részével. A vevő ugyanis mindkét esetben tudja (*sciens*), hogy nem tulajdonossal szerződik, ekként – bár ezt Paulus kifejezetten nem mondja ki – jóhiszeműsége legalábbis kétséges. Így a jogász az objektív értelmű *usucapturum* fordulatot használja, az elbirtoklás jövőben mindenképp bekövetkező jellegré utalva ezzel. Részletesen ld. WUBBE (1963) i. m. 438–439.

²⁸⁶ BONFANTE (1968) i. m. 262–265.; ANKUM (1986) i. m. 262–263.

²⁸⁷ ROMANO (2002) i. m. 131–133.; VACCA (1984) i. m. 59., 125.

²⁸⁸ ROMANO (2002) i. m. 132.

domino jár el, ebből arra lehet következtetni, hogy a körülmények alapján a vevő jóhiszeműnek tekintendő, mivel az a meggyőződése, hogy senki jogát sem sérti.²⁸⁹ Vacca úgy véli, hogy a szövegben szereplő *‘quasi volente et concedente domino’* mellékmondat arra utal, hogy a tulajdonos általi dologelhagyás azzal az implicit felismerésével és elfogadásával is jár, hogy a dolog tulajdonát harmadik személy megszerezheti. Ekként nézete szerint, a dolog harmadik személy általi megszerzésnek hatásai valamiképpen a tulajdonosi akarat következményének tekinthetők.²⁹⁰ A Digesta szerkezete is Romano és Vacca álláspontját látszik alátámasztani: mivel ez a töredék közvetlenül a *res pro derelicto habita ab aliquo* kérdésével foglalkozó fragmentum után szerepel, ezért logikusnak látszik az a feltevés, hogy a Digesta szerkesztői erre a gondolati fonalra igyekeztek felfűzni egy gyakorlati esetet. Okszerű tehát a feltételezés, hogy az esetben szereplő eladó egy olyan dolgot vett birtokba, amelyet nem annak tulajdonosa hagyott el, ekként – a negyedik fragmentum logikája szerint – elbirtoklásra szorul. Következésképpen a vevő is legfeljebb elbirtoklás útján szerzheti meg a dolog tulajdonjogát, folytatva jogelődje elbirtoklását. Pomponius állítása, amely szerint a vevő elbirtoklásának nem akadálya, hogy a dolog nem tartozott az eladó vagyonaiba (*me usucapturum constat nec ob stare, quod in bonis tuis non fuerint*). Ez utóbbi állítás mintegy alátámasztja a második töredék princípiumában, valamint a negyedik töredékben írottakat, hiszen itt az elbirtoklás szükségessége szempontjából a különbségtétel az volt, hogy a tulajdonos által elhagyott dolgot, vagy pedig valaki más, a tulajdonostól különböző személy által elhagyott dolgot vesz-e birtokba valaki. A fentiek fényében elvethetők a *res Mancipi* és *nec Mancipi* közötti különbségtételre hangsúlyt helyező nézetek, annak ellenére, hogy Ankum állítása szerint utólag került a szövegbe az *id, quod* fordulat, hiszen Iustinianus 531-ben megszüntette a *res Mancipi* és *nec Mancipi* kategóriáit.²⁹¹ Ennek ellene vethető, hogy a források olyan esetben sem utalnak kifejezetten a *res Mancipi* kategóriájára, amikor a rabszolgák, illetőleg az ingatlanok *derelictió*ját tárgyalják, jóllehet ezek mindenképpen a *res Mancipi* körébe tartoztak.

Külön kell szólni Bessenyő András nézetéről, aki eme szöveghely kapcsán azt emeli ki, hogy ez az a Digesta-szöveg, amely kapcsán az *usucapio pro derelicto* mint kérdés egyáltalán figyelembe jöhet. A tényállás szerint az eladó idegen dolgot tart a birtokában, amelyet később a tulajdonos derelinkvál. Nem számít,

²⁸⁹ ROMANO (2002) i. m. 133. Markáns és logikus érvelése ellen felhozható ugyanakkor, hogy a szövegben kétszer is szerepel a *scientiára* utalás: az első esetben az *‘ego sciens in ea causa esse abs te emerim’* fordulattal, a másodikban a *‘tibi rem ab uxore donatam sciens emero’* kitétellel. Logikus kérdésként merülhet fel, hogy akkor ezek a kifejezések mire vonatkoznak.

²⁹⁰ VACCA (1984) i. m. 125.

²⁹¹ ANKUM (1986) i. m. 263.

hogy a birtokos ennek az elhagyásnak tudatában van-e vagy sem, mivel a dolog birtokát valamilyen jogcímen korábban már megszerezte, és ez a jogcím nem változott. A birtokos eladja ezt a dolgot egy, a dolog helyzetéről tudó harmadik személynek, aki vagy tulajdonos, vagy *pro emptore* elbirtokló lesz. Jóllehet egy uratlan dolgot vesz birtokba, és ennek teljességgel tudatában is van, mégsem száll át rá azonnal a tulajdon, mivel a birtokot egyszerű *traditio* útján szerezte. Továbbá, bár a megkötött adásvételi szerződés érvényes, mégsem *pro emptore* címen fogja elbirtokolni a dolgot, minthogy tudja, hogy az átadó nem volt tulajdonos. Ez az a tényállás, amelynek fennforgása körében Pomponius elképzelhetőnek gondolja a *pro derelicto* elbirtoklást. Vagyis mindebből Bessenýő következtetése alapján az látszik, hogy az *usucapio pro derelicto* lényege nem az volt, hogy az *occupans*t tulajdonszerzéshez segítse, hiszen ha ez így lenne, tehát ha az *occupans* lenne elbirtoklófélben, akkor *pro occupato* elbirtoklásról kellene beszélni, nem pedig *pro derelictó*ról. Az elhagyott dolgok felkutatásával, begyűjtésével és eladásával a társadalom legalacsonyabb rétegei foglalkoztak, akiknek státusa, ekként jog- és cselekvőképessége a legtöbb esetben tisztázatlan volt.²⁹² Ekként az *usucapio pro derelicto* főként azt a célt szolgálta, hogy az ilyen kétes eredetű dolgok tekintetében a megszerzőnek önálló, de kisegítő jellegű szerzési címet biztosítson.²⁹³

Mindezeket követi az első paragrafus már röviden bemutatott töredéke, amelynek jelen esetben a második fordulata bír különös jelentőséggel. A jogtudós által adott példa szerint, ha valaki rézpénzt (*aes*) elszór, vagy madarakat enged szabadon, bármennyire is akarja, hogy azt valaki – egy meghatározatlan személy – megszerezze, mégis az lesz a tulajdonosa, aki a véletlen folytán ténylegesen megszerzi azt. Ezen a ponton lehet érdemes a vizsgálódást a *iactus missilium* tényállás irányába terelni, megvizsgálva a pénzszerzésre vonatkozó szövegeket, a téma szekunder irodalmát, valamint a vonatkozó forrásokból adódó problémákat.

²⁹² BESSENYŐ (1996) i. m. 62–63.

²⁹³ BESSENYŐ (1996) i. m. 64. Ezzel tartalmilag egyezően ROUGÉ (1966) i. m. 402; FÖLDI (1997) i. m. 216²¹.

V. A *TRADITIO* ÉS A *IUSTA CAUSA TRADITIONIS* KÉRDÉSE

A szekundér irodalom gyakorta azonosítja a *iactus missilium* tényállását egy közelebről meg nem határozott személy javára történő tulajdon-*traditio*val (*traditio in incertam personam*). Ezt a véleményt alátámasztandó legtöbbször egy Gaius nevéhez köthető szöveghely (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]) hivatkozása jelenik meg. Ezzel a szöveggel lényegében egyező a iustinianusi institúciók egyik fragmentuma (Inst. 2, 1, 47), amely inkább csak nyelvi megfogalmazásában tér el a Digestában található textustól, tartalmilag ugyanakkor azonosak.²⁹⁴

Eme tekintetben a szekundér szerzők megállapítják, hogy már a klasszikus jogászok is *traditio in (ad)*²⁹⁵ *incertam personam*ot láttak a *iactus missilium*ban, amely ennél fogva nem sorolható a *derelictio* körébe,²⁹⁶ a fentebb hivatkozott forráshelyeket használva az állítás megerősítésére. Meglátásuk szerint tartalmilag eme alakzat alatt egy olyan *traditio*t lehet érteni, amelynek keretében a dologátadás nem egy bizonyos személy, hanem bárki javára megtörténhet.²⁹⁷ A magunk részéről ezt a felfogást legalábbis megkérdőjelezhetőnek tartjuk, elsősorban Pietro Bonfante, Letizia Vacca, a hazai irodalomban pedig Benedek Ferenc munkássága alapján. Ahhoz, hogy – majdan a *iactus missilium*ról szólva – a *traditio in incertam personam* felfogása kritizálható legyen, szükséges a tulajdon-*traditio* egy markáns elemének, a *iusta causa traditionis*nak a közelebbi bemutatása.

²⁹⁴ Egyezően BERGER (1914) i. m. 553.

²⁹⁵ Ld. így KASER (1971²) i. m. 426¹³.

²⁹⁶ Vö. KASER (1971²) i. m. 426¹³.

²⁹⁷ Vö. BERGER (2010⁸) i. m. s. v. ‘traditio in incertam personam’.

1. A *traditio* általában

A *traditio* – mint arra már korábban is utaltunk – a források alapján egy testi dolog²⁹⁸ formáságoktól mentes birtokba adása egy másik személy részére. Az átadás révén a dolog birtoka bizonyosan átruházásra kerül, a tulajdont – *iure gentium*²⁹⁹ szerzőmód gyanánt³⁰⁰ – viszont csak további feltételek együttes megléte esetén viszi át. Ilyen feltétel, hogy az átadott dolog *res nec Mancipi* legyen,³⁰¹ hiszen a *res Mancipi* feletti *ex iure Quiritium* hatalmat csak *Mancipatio*val vagy *in iure Cessio*val lehetett átruházni.³⁰² Hasonlóképpen fontos, hogy az átruházó maga is tulajdonos legyen, vagy legalábbis valaki a tulaj-

²⁹⁸ Vö. Gai. 2, 28; MEINHART (1988) i. m. 731.; BEHREND (1995) i. m. 212.

²⁹⁹ Éppen eme tulajdonszerzési mód *iure gentium* jellegével függ össze, hogy a peregrinuskok számára ez volt az egyetlen rendelkezésre álló tulajdonátruházási mód – függetlenül a *commercium*tól. Ha római polgárok egymás között *res Mancipi* átruházására használták, akkor csak bonitár tulajdon megszerzését tette lehetővé. Ld. KASER (1971²) i. m. 416.

³⁰⁰ Vö. Gai. D. 41, 1, 9, 3 (2 rer. cott.): „*Hae quoque res, quae traditione nostrae fiunt, iure gentium nobis acquiruntur [...]*”. Inst. 2, 1, 40: *Per traditionem quoque iure naturali res nobis acquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi*. Ld. még MEINHART (1988) i. m. 731.; BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339., aki kifejezetten utal rá, hogy ilyenkor nem új tulajdon keletkezik, hanem a megszerző mintegy az átruházó tulajdonjogát folytatja. FLUME (1990) i. m. 53. utal rá, hogy ezekben a szövegekben nem esik szó a *traditio* kauzális voltáról.

³⁰¹ Gai. 2, 19: *Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem*. Ulp. 19, 7: *Traditio propria est alienatio rerum nec Mancipi. Harum rerum dominia ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae sunt nobis*. Ld. még PRINGSHEIM (1916) i. m. 60.; BENEDEK (1959) i. m. 5–6.; KASER (1971²) i. m. 416.; MEINHART (1988) i. m. 731. Meinhart a *traditio* kifejezést *terminus technicus*nak véli, és kifejezetten utal a *traditione alienari* fordulatra az utóbbi Ulpianustextusban, illetőleg még egy Gaius-locusban (Gai. 2, 65: *Ergo ex his, quae diximus, adparet quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur, quaedam civili; nam Mancipationis et in iure Cessionis et usucapionis ius proprium est civium Romanorum*). Emellett megemlíthető, hogy Gaiusnál a *pleno iure alterius fiunt* fordulat arra utal, hogy – legalábbis Gaiusnál – bizonyos fokú rendszerezésre való törekvéssel lehet találkozni: a *traditio ex iusta causa*, amelyre ez a fragmentum vonatkozik, a *res nec Mancipi* vonatkozásában eredményezi a tulajdon átszállását, vagyis mondható, hogy *rem pleno iure alicuius esse*. Vö. ANKUM–POOL–VAN GESSEL–DE ROO (1990) i. m. 170., 194., itt különösen a 164. sz. jegyzet. Az ehhez társuló jogi védelem vonatkozásában ld. ANKUM–POOL–VAN GESSEL–DE ROO (1990) i. m. 196. Megemlítendő még Bessenő András megállapítása, amely szerint *res Mancipi* és *nec Mancipi* egyaránt lehetett a tulajdontátruházás tárgya, amely általános megfogalmazású állítása azonban ebben a formában átgondolást igényelne. Vö. BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339. A szöveghez ld. még SCHANBACHER (1992) i. m. 4–5.

³⁰² Vö. DERNBURG (1894) i. m. 499–500.; WINDSCHEID (1900⁸) i. m. 779–780.; MAYER-MALY (1999²) i. m. 74.; GUARINO (1992) i. m. 661. Kétségtelen, hogy civiljogi tulajdont elbirtoklás útján is lehetett szerezni, azonban az elbirtoklás más szerzőmódok körében felmerülő hibákat orvosolja, és így vezet a civiljogi tulajdon megszerzéséhez.

donos nevében felhatalmazása alapján ruházza át a tulajdont,³⁰³ továbbá, hogy a felek között meglegyen az akarategység: az átruházó tulajdonos akarata arra kell, hogy irányuljon, hogy a megszerző részére átruházza a dolog tulajdonát, illetőleg a megszerzőnek is akarnia kellett a tulajdonszerzést.³⁰⁴

Ez utóbbi, vagyis a felek közötti akarategység szempontjából kifejezetten érdekes lehet egy Digesta- textust idézni.

Iav. D. 44, 7, 55 (12 epist.)

In omnibus rebus, quae dominium transferunt, concurrat oportet affectus ex utraque parte contrahentium: nam sive ea venditio sive donatio sive conductio sive quaelibet alia causa contrahendi fuit, nisi animus utriusque consentit, perducitur ad effectum id quod inchoatur non potest.

A szöveg szerint minden olyan ügylet esetében, ahol tulajdont ruházunk át, az ügyletet megkötők akaratának (*affectus*) egybehangzónak kell lenniük.³⁰⁵ Ebből az általánosan megfogalmazott követelményből eredezteti Iavolenus, hogy a felek *traditio* által kísért akaratának meg kell egyeznie, nem is annyira a tulajdonátszállás, sokkal inkább a *causa* vonatkozásában.³⁰⁶ Ezzel egyezően fogalmaz Peters is, aki rámutat arra, hogy például az adásvétel körében a tulajdonnak a vevőre történő átruházásához elengedhetetlen a *traditio*, méghozzá *iusta causa* alapján, amely ebben az esetben maga az adásvétel lesz, minthogy

³⁰³ Ld. Gai. 2, 20: *Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum tradidero sive ex venditionis causa sive ex donationis sive quavis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim.* Gai. D. 41, 1, 9, 4 (2 rer. cott.): *Nihil autem interest, utrum ipse dominus per se tradat alicui rem an voluntate eius aliquis. Qua ratione si cui libera negotiorum administratio ab eo qui peregre proficiscitur permissa fuerit et is ex negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis.* Inst. 2, 1, 42–43.: (42) *Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an voluntate eius alius.* (43) *Qua ratione, si cui libera negotiorum administratio a domino permissa fuerit isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis.* Ehhez ld. még Ulp. D. 50, 17, 54 (46 ad ed.): *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.* Vö. PRINGSHEIM (1916) i. m. 60.; BENEDEK (1959) i. m. 5–6.; KASER (1971²) i. m. 416.; SCHANBACHER (1992) i. m. 4–5.; BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339. A „*nemo plus iuris*”-elvhez más aspektusból ld. PÓLAY (1988) i. m. 131–132.

³⁰⁴ Ld. Gai. D. 41, 1, 9, 3 (2 rer. cott.): „[...] *nihil enim tam conveniens est naturali aequitati quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre ratam haberi [...]*”. Vö. pl. WINDSCHEID (1900⁸) i. m. 785–788.; GUARINO (1992) i. m. 661.; BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339. Utóbbi szerző utal rá, hogy a középkortól kezdve ezt az akarategységet *animus transferrendi et accipendi dominii* névvel illetik. Ehhez ld. még BENEDEK (1959) i. m. 20–21.

³⁰⁵ Ld. SCHANBACHER (1992) i. m. 5.

³⁰⁶ SCHANBACHER (1992) i. m. 6.

az egy elismert *causa traditionis*, ahogy az Gaius és Iustinianus Institúcióiból is egyértelműen kiderül.³⁰⁷

Mindezekon túlmenően – mint ahogy arra a szakirodalom az előző forrás-hely alapján is utal – szükséges még a megfelelő jogcím fennforgása is, amely utóbbit az irodalom *iusta causa traditionis*-nak hív. Ez utóbbi igen nagy jelentőséggel bírt, hiszen már ősi jogban sem valamely dolog fizikai értelemben vett átadása játszotta a döntő szerepet a tulajdon-*traditio* keretében, sokkal inkább az ügyleti célban való megegyezés, vagyis a *causa*. Ez a jogcím, amelynek érdekében a dologátadásra sor kerül, lehetett tipikusan adásvétel, csere, ajándékozás, hozományrendelés, kölcsön, teljesítés – igazából ezek idézték elő a tulajdon átszállását, a fizikai értelemben vett dologátadás mindeme ügyleteknek csupán materiális kifejeződése.³⁰⁸ A tulajdon-*traditio* lényegében kettős eredettel rendelkezik: egyfelől a *res nec mancipi* körére vonatkozó rendelkezésekből, másfelől pedig a nem római polgárokkal való kapcsolatokról.³⁰⁹

2. A *iusta causa traditionis* kérdésköre

Meglátásunk szerint, a *iactus missilium traditio in incertam personam*-ként történő felfogásának elfogadhatósága, vagy megkérdőjelezhetősége főként a *iusta causa traditionis* kérdésétől függ. Ha ugyanis ezt az extravagáns tényállást mint egyfajta speciális tulajdon-traditíót fogjuk fel, akkor elengedhetetlenül szükséges, hogy a tulajdon átszállásához megfelelő *causa* is fennforogjon. Ennek oka, hogy – mint az fentebb már látható volt – az alapvetően birtokátruházásra szolgáló *traditio* csak akkor vitte át a dolog civiljogi tulajdonát, ha és amennyiben négy együttes feltételnek megfelelt.³¹⁰ A dolog csak *res nec mancipi* lehetett, az átruházónak civiljogi tulajdonosnak kellett lennie, valamint kifejezetten akarnia kellett a dolog tulajdonának a megszerzőre történő átruházását, éppúgy, mint ahogy a megszerzőnek minden kétséget kizáróan el kell fogadnia azt, továbbá fent kellett forognia egy a jog által elfogadott oknak, amely alkalmas a tulajdon átszállásának igazolására, vagy megalapozására. Ez az a pont, ahol a *iusta causa traditionis* kérdését részletesebben is érdemes megvizsgál-

³⁰⁷ PETERS (1979) i. m. 184. és 39. sz. jegyzet.

³⁰⁸ Ezeket a tipikus ügyletek forrásszerűek; vö. pl. Gai. 2, 20: *Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum tradidero sive ex venditionis causa sive ex donationis sive quavis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim*. Ld. még DERNBURG (1894) i. m. 501–502.; KASER (1971²) i. m. 416.; GUARINO (1992) i. m. 661.

³⁰⁹ Vö. KASER (1971²) i. m. 139.

³¹⁰ Van olyan nézet is a másodlagos irodalomban, amely szerint három feltétel is elegendő volt. Vö. WESEL (1968) i. m. 100.

ni. A tulajdon-*traditio* körében elképzelhető jogcímek hagyományosan három csoportba sorolható: *causa donandi*, *causa solvendi* és *causa credendi*³¹¹, azal a megjegyzéssel, hogy az irodalomban fellelhető más csoportosítások ennél bonyolultabb megközelítésről árulkodnak. A *iusta causa traditionis* ezek alapján egyfelől lehetett *causa solvendi*, ha a *res nec mancipi* átadására valamely kötelelem teljesítése gyanánt került sor. Hasonlóképpen lehetett *causa credendi*, ha az átadás pénz vagy más helyettesíthető dolog kölcsönbe adásával kapcsolatos; illetőleg *causa dotis*, ha a dologátadásra hozomány adása céljából került sor;³¹² valamint *causa donationis*, ha az átadás az ellenérdekű felet gazdagítja, valamint *datio ob rem* is³¹³, mintegy ez utóbbi három esetkört feleltetve meg a Benedek által *causa donandiként* körülírt tényállásnak. Ez a *causa* pedig nem pusztán egy önálló jogügylet, amely a fizikai értelemben vett átadás-hoz járul, ekként segítve elő a tulajdonátszállás teljesedésbe menését. Sokkal inkább tekinthető ez úgy, mint magának a dologi juttatásnak egy konstitutív eleme.³¹⁴ Ezekben az esetekben az átadott dolog tulajdonát is megszerzi az, akinek a részére a dolgot átadták, ugyanakkor elképzelhető volt az átadásnak olyan *causája* is, amely azon túlmenően, hogy nem számított tipikusnak (pl. *pignoris causa*), nem is vitte át az átadott dolog tulajdonjogát a megszerzőre.³¹⁵ Ezen logika mentén haladva megemlíthető még, hogy nem számított ugyanakkor *iusta causa traditionis*nak a házastársak közötti ajándékozás, minthogy az tiltott volt, a letétbe, haszonkölcsönbe adás, hiszen itt a megszerző csak *detentor* lett, továbbá a *pignus* és a *sequestrum* sem – ez utóbbiak csak *possessio ad interdictat* eredményeztek. Emellett még sok más *traditio*s jogcím is előfordulhatott³¹⁶, így különösen például a K.r.e. II. századtól a *permutatio*, valamint a *litis aestimatio* is *iusta causa* gyanánt szolgálhatott.³¹⁷

A következőkben a *iusta causa traditionis*hoz kötődő alapvető problémákat igyekszünk áttekinteni a vonatkozó források segítségével. Az első vizsgálandó szöveg Ulpianus tollából származik.

Ulp. D. 41, 1, 20 pr. (29 ad Sab.)

Traditio nihil amplius transferre debet vel potest ad eum qui accipit,

³¹¹ BENEDEK (1959) i. m. 8 skk.

³¹² WINDSCHEID (1900⁸) i. m. 779–780.; KASER (1971²) i. m. 416–417.; GUARINO (1992) i. m. 661.

³¹³ Arra nézve, hogy ezek a leginkább tipikus *causák*nak tekinthetők ld. BENEDEK (1959) i. m. 6., irodalommal.

³¹⁴ Ld. KASER (1971²) i. m. 417.

³¹⁵ DERNBURG (1894) i. m. 501–502.

³¹⁶ GUARINO (1992) i. m. 662.

³¹⁷ Ld. BENEDEK (1959) i. m. 7.

quam est apud eum qui tradit. Si igitur quis dominium in fundo habuit, id tradendo transfert, si non habuit, ad eum qui accipit nihil transfert.

Az eset háttérében egy ingatlan átruházása áll: **A**-nak van egy ingatlan, és ezt **B**-re ruházza. A probléma feltehetően abból adódhat, hogy nem derül ki, hogy **A** tulajdonos-e vagy sem. Ha ez egy *mancipatio*s ügylet lenne, akkor a *nuncupatio*³¹⁸ elmondása, valamint az egyéb formások pontos követése révén szállna át a dolog feletti tulajdon, és az ügylet formalizált jellegéből adódóan talán nem merül fel kétség a tulajdon átszállása kapcsán. Ehhez képest a remekjogász elvi jelleggel állapítja meg, hogy az átadó a *traditio* révén semmi egyebet nem kell, hogy átruházzon, mi több, nem is ruházhat át többet a megszerzőre, mint amennyi az átruházónál megvolt. Az adott esetben tehát **B** tulajdonszerzése lényegében attól függ, hogy **A** a teleknek tulajdonosa volt-e, vagy sem. Ehelyütt különösen fontos, hogy idézzünk egy másik, jóval közkeletűbb textus is.

Ulp. D. 50, 17, 54 (46 ad ed.)

Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.

A regula tömör megfogalmazása alapján senki sem ruházhat át másra több jogot annál, mint ami neki magának megvan.³¹⁹ Ez a két szöveghely tehát azt mutatja, hogy a klasszikus jogban a tulajdon átszállásához a *traditio* formájában megjelenő tulajdonszerzési mód mellett szükséges a megfelelő tulajdonszerzési jogcím is. Az utóbbi Ulpianus-szöveg a Digesta 50. könyvében röviden és szűkszavúan utal erre a követelményre, éppen úgy, ahogy ezt más klasszikus textusokban is látni lehet.³²⁰ Az elsőként idézett locus tartalmilag egyező gondolatot közvetít, itt azonban már egy egyedi, konkrét jogeseten keresztül nyer alkalmazást a szintén Ulpianusnak tulajdonítható *si ex iusta causa traditae sunt nobis* kitétel. Ahhoz, hogy a *iusta causa traditionis* jelentősége érthető legyen a *traditio in incertam personam* szempontjából, úgy véljük, hogy elsősorban a *causa* körében felmerülhető *dissensus* problémakörét kell megvizsgálni. Ennek kapcsán az első elemzendő szöveg Iavolenustól származik, amelyben – véleményünk

³¹⁸ Ld. Gai. 1, 119; 3, 174.

³¹⁹ Ld. még PÓLAY (1988) i. m. 131. Az irodalom a két forráshelyet egységesen ítéli meg. Honsell David Pugsley könyvének recenziójában említi a *traditio* kapcsán hivatkozott forráshelyeket, amelyek alapján állítható, hogy címzett csak akkor szerez tulajdont, ha az átruházó is tulajdonos volt, mivel senki sem ruházhat át több jogot, mint amivel ő maga rendelkezik. Ld. HONSELL (1973) i. m. 538. Max Kaser mindkét forráshelyet akként látja, mint amely szövegek alátámasztják az általa kialakított „relatives Eigentum” tanát. Vö. KASER (1988) i. m. 132. Ld. még BLANK (1980) i. m. 3.; CASTRO SAENZ (2000) i. m. 202., irodalommal.

³²⁰ Vö. Gai. 2, 20; Ulp. 19, 7.

szerint – a felek között nem is annyira a causában nincs egyetértés, hanem a megszerző abban téved, hogy kitől kapta a dolgot ajándékozás címén.

Iav. D. 39, 5, 25 (6 epist.)

Si tibi dederim rem, ut Titio meo nomine donares, et tu tuo nomine eam ei dederis, an factam eius putes? Respondit, si rem tibi dederim, ut Titio meo nomine donares eamque tu tuo nomine ei dederis, quantum ad iuris subtilitatem accipientis facta non est et tu furti obligares: sed benignius est, si agam contra eum qui rem accepit, exceptione doli mali me summoveri.

A Iavolenus által bemutatott eset főszereplői Ego (akire csak az igei személyragok utalnak) és Tu. Ego átad egy közelebről meg nem határozott dolgot Tu részére azzal a kikötéssel, hogy Tu azt Ego nevében, ajándékozás címén adja át Titiusnak, vagyis a dologátadás mellett az is a feladata lenne annak kifejezésre juttatása, hogy ő – tehát Tu – ebben az esetben csupán Ego nevében jár el. Azonban Tu ehelyett a saját nevében „ajándékozta” a dolgot Titiusnak. Iavolenust azzal a kérdéssel keresik meg, vajon megszerzi-e Titius az ajándék tulajdonát B-től.³²¹ Iavolenus *responsum*ában két megoldási sémát ismertet. Az első szerint: ha átadok neked egy dolgot azzal, hogy ajándékozod azt az én nevében Titiusnak, de te a saját nevedben adod át, szigorúan véve (*quantum ad iuris subtilitatem*) nem lesz az átvevő tulajdona, te pedig lopás miatt felelsz. A másik, kedvezőbb (*benignus*) megoldás alapján ugyanakkor, ha keresetet indítanék az átvevő ellen, ő sikeresen védekezhetne az *exceptio doli*val. Ez a különbségtétel minden bizonnyal a *ius civile* és a *ius praetorium* kínálta megoldási lehetőségek közötti eltérést tükrözi. Annyi viszont mindkét válaszban közös, hogy a *ius praetorium* szerinti megoldás követése esetén Titius ugyan megilleti az *exceptio doli*, ám *ex iure Quiritium* igényt mégsem támaszthat a dologra nézve, így az azonnali, tehát az átadás tényénél fogva végbemenő tulajdonátszállás kérdésében Iavolenus válasza lényegében nemleges. Minthogy Tu az eredetileg részére történt dologátadás révén nem szerzett tulajdont, így azt nem is ruházhatja át Titiusra, akinek ekként a dolog még a kedvezőbb elbírálás alapján is legfeljebb csak a vagyonába számítható. Hausmaninger hívja fel arra a figyel-

³²¹ Vö. HAUSMANNINGER (1986) i. m. 64. Ebben az írásában Hausmanninger elsősorban a *subtilitas* kifejezés jelentését vizsgálja, amelynek köznyelvi jelentésétől nagymértékben eltér a jogi jelentés, minthogy előbbi körben jobbra pozitív jelentést hordoz, amíg jogi szempontból gyakorlati kritikus hangvételt tükröz. Részletesen ld. HAUSMANNINGER (1986) i. m. 59–63., és főként 62. A klasszikus jogászok véleményeiben, ezen belül pedig a *Digesta* egyes *responsum*aiban a *subtilitas legis* és *subtilitas iuris* kifejezések fordulnak elő. A vizsgált textust egybeveti Cels. D. 8, 3, 11 (27 dig.) szövegével, ekként igyekezve kidomborítani a *subtilitas iuris* és a *benignitas* fogalmait, különösen ezek egymáshoz való viszonyát. Vö. HAUSMANNINGER (1986) i. m. 64–70.

met, hogy Ego és Titius között nincs egyetértés a *causában*, ám ennek ellenére Titius megtarthatja a dolgot. Amennyiben Ego *rei vindicatio*val mégis elperelné tőle a dolgot, úgy Titius *exceptio dolival* védekezhet.³²² Meglátásunk szerint az Ego és Tu közötti jogviszonyban, a dologátadás háttérében Tu-nak az Ego által történt, az ajándék továbbadását célzó felkérése áll. Ekként Tu-nak tudnia kellett, hogy az Ego-tól átvett dolog vonatkozásában semmilyen körülmények között sem szerezhet tulajdont. Titius ugyanakkor nem tudja, hogy az ajándékba kapott dolog valójában Ego-tól származik, azaz nem vitás, hogy Ego ajándékozásra gondol mint *causára*, Titius viszont Tu-ra gondol mint ajándékozóra. Itt tehát elgondolásunk szerint nem is kifejezetten egy, a *dissensus in causa* körébe tartozó szöveghellyel állunk szemben, sokkal inkább arról van szó, hogy Titius jóhiszeműen ugyan, mégis tévedésben van az ajándékozó személyét illetően. A valóságban Tu, aki a saját nevében, ajándék gyanánt adja át a dolgot, nem tulajdonos, ekként Titius sem szerezhet azonnal civiljogi tulajdont, legfeljebb csak elbirtoklás útján.

Egy másik, Iulianus nevéhez köthető *responsum* már igazából a *causában* való disszenzus esetével foglalkozik behatóbban.³²³

Iul. D. 41, 1, 36 (13 dig.)

Cum in corpus quidem quod traditur consentiamus, in causis vero dissentiamus, non animadverto, cur inefficax sit traditio, veluti si ego credam me ex testamento tibi obligatum esse, ut fundum tradam, tu existimes ex stipulatu tibi eum deberi. Nam et si pecuniam numeratam tibi tradam donandi gratia, tu eam quasi creditam accipias, constat proprietatem ad te transire nec impedimento esse, quod circa causam dandi atque accipiendi dissenserimus.

Ebben a véleményben két, egymáshoz lényegileg hasonló eset kerül bemutatásra; mindkettőben Ego és Tu a szereplők. Az első esetben Ego azt hiszi, hogy *ex testamento* köteles arra, hogy a telket Tu részére átadja (tehát *legatum per damnationem*mel van dolgunk), Tu pedig úgy véli, hogy *ex stipulatu* tartoznak neki azzal, vagyis a *traditio*ra *solutionis causa* kerül sor.³²⁴ A második esetben Ego egy bizonyos összegű készpénzt (*pecunia numerata*) ajándék gyanánt ad át Tu-nak, aki pedig azt kölcsön címén veszi át. Mindkét esetben közös, hogy a felek a *traditio* jogi értelemben vett céljával kapcsolatban „elbeszélnek egymás mellett” A második esethez kapcsolódik az a jogászai megállapítás, hogy a készpénz tulajdona minden bizonnyal átszáll Tu-ra, tehát a tulajdonátszállásnak

³²² HAUSMANINGER (1986) i. m. 64.

³²³ Ld. JAHR (1963) i. m. 147.; VAN VLIET (2003) i. m. 2. skk.

³²⁴ BENEDEK (1959) i. m. 21.; FLUME (1990) i. m. 54.

nem akadály a tény, hogy Ego és Tu nem félreértik egymást az átadás és az átvétel okára nézve. Következésképpen érhető a fragmentum legelején található, általános érvényű megállapítás, amely szerint, ha az átadandó vagyontárgyban megvan a felek egyetértése, azonban a *causában* disszenszus van kettejük között, a *traditio* akkor sem lesz semmis, vagy, ahogy az eredeti szöveg fogalmaz, nem lesz *inefficax*, tehát hatástalan. Erről a szövegről többen³²⁵ úgy vélik a szekundér irodalomban, hogy a posztklasszikus korban jelentősen átdolgozásra került: Kaser és Flume is egyaránt rámutatnak arra, hogy a szöveg kezdeti része eredetileg a *mancipatióról* szólt.³²⁶ Ezzel ellentétes nézetet képvisel – Beseler nyomán – Benedek Ferenc, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy Iulianus aligha időzött volna a *mancipatio* absztrakt jellegének taglalásával, amely abban a korban triviálisnak számított.³²⁷ Benedek ennek a textusnak az elemzése körében arra hívja fel a figyelmet, hogy a *causa* szó kétféle értelemben szerepel a szövegben. Először ugyanis *pluralisban* szerepel (*in causis*), míg a második esetben már *singularisban* (*circa causam*) fordul elő. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy különbség van a szó jogi célt jelölő értelme, valamint a konkrét kötelmi ügyletre utaló volta között.³²⁸ Véleményünk szerint a meglátás alapos³²⁹ ugyan, kérdés azonban, hogy az absztrakt jogi cél mennyiben választható el az azt hordozó ügylettől.³³⁰ Ebben a vonatkozásban azt lehet mondani, hogy

³²⁵ Vö. pl. FUCHS (1952) i. m. 130, skk.; KASER (1961) i. m. 225.; KASER (1971²) i. m. 417., és különösen 41. sz. jegyzet; FLUME (1990) i. m. 54.

³²⁶ KASER (1971²) i. m. 417⁴¹.; FLUME (1990) i. m. 54. Ehhez ld. még újabban VAN VLIET (2003) i. m. 3–4.

³²⁷ BENEDEK (1959) i. m. 21., és 18. sz. jegyzet.

³²⁸ BENEDEK (1959) i. m. 21.

³²⁹ Az eltérő jelentésekre hivatkozás megalapozottságát mi sem támasztja alá jobban, mint az a tény, hogy a *causa* szó eleve milyen sokféle jelentésben fordul elő a latin nyelvben; ehhez ld. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. h. v.; FINÁLY (1884) i. m. s. h. v.; HEUMANN – SECKEL (1926) i. m. s. h. v. Emellett külön említésre érdemes, hogy csak szigorúan jogi értelemben nézve is, a *causa* szó kettős jelentést hordoz. Jelenti egyfelől a konkrét ügyet, valamint azt a jogi szempontból kiemelt jelentőségű indítóokot, mint amilyen például valamely esemény vagy tényhelyzet, amely egy jogi tényállás keletkezését vagy fennálltát befolyásolja. Részletesen ld. LEONHARD (1899) i. m. s. v. 'causa'.

³³⁰ Ez pedig összefügg a Savigny nevéhez köthető dinglicher Vertrag kérdéskörével is, amelynek behatóbb vizsgálatára azonban a jelen munka keretei között nincs mód. Annyi mindenesetre jelezhető ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban, hogy a Iulianus- és Ulpianus-szövegek közötti ellentét vezette Savignyt arra a következtetésre, hogy a *traditio* is egy szerződés kell, hogy legyen, hiszen benne szerepel az átadó és megszerző birtok-, illetőleg tulajdonátruházására irányuló akarata. A probléma ezzel a nézettel mindössze annyi, hogy pusztán az akaratnyilatkozat még kevés a tulajdon átszállásához; szükséges még ahhoz a dolog fizikai birtokba adása is. Ettől függetlenül Savigny a a *traditio*t egy absztrakt „dologi szerződésként” (dinglicher Vertrag) értelmezi. Vö. ld. SAVIGNY (1840) i. m. 312–313. Részletesen ld. FUCHS (1952) i. m. 82–92.

az absztrakt jogi cél a mindennapokban a külvilág számára többségében az azt hordozó egyedi jogügyleten keresztül válik foghatóvá, ekként ez a jogügylet az absztrakt jogi cél megjelenítését, konkretizálását szolgálja.

A másik szöveg Ulpianus egy véleménye, amelynek keretében a remekjogász Iulianusra hivatkozik. A másodlagos irodalom szerint ez a textus is – akárcsak a megelőző – interpolált, azonban ebben a szövegben a döntés eredetiségét az *interpolatio* ténye nem érinti.³³¹

Ulp. D. 12, 1, 18 pr. (7 disp.)

Si ego pecuniam tibi quasi donaturus dedero, tu quasi mutuum accipias, Iulianus scribit donationem non esse: sed an mutua sit, videndum. Et puto nec mutuum esse magisque nummos accipientis non fieri, cum alia opinione acceperit. Quare si eos consumpserit, licet condictione teneatur, tamen doli exceptione uti poterit, quia secundum voluntatem dantis nummi sunt consumpti.

Az eset két szereplője Ego és Tu, akik közül Ego ajándékozási céllal ad át Tu részére egy bizonyos pénzösszeget. Tu ugyanakkor ezt a pénzösszeget mintegy kölcsön gyanánt veszi át. Iulianusra hivatkozással Ulpianus rögvest leszögezi, hogy ajándékozásról ebben az esetben szó sem lehet, ezen túlmenően pedig azt is megállapítja, hogy meglátása szerint kölcsön sem jön létre.³³² Backhaus véleménye szerint azért nem jöhet létre ajándékozás, mivel hiányzik az erre irányuló megegyezés.³³³ Ulpianus ama meglátása, amely szerint *mutuum*ról sem lehet beszélni azért bír jelentőséggel, mert ekként a pénz nem kerül a megszerző tulajdonába. Helyesen látja Backhaus, hogy a szövegben szereplő *puto* ige utal arra, hogy ebben a vonatkozásban a klasszikusok között minden bizonnyal véleménykülönbség lehetett.³³⁴ Kaser ezzel szemben csak annyit tételez fel, hogy Ulpianus nem értett egyet a Iulianus által képviselt nézettel.³³⁵ Az ulpianusi vélemény következménye, hogy Ego ellen *condictio*t lehet indítani, feltéve, hogy a pénzösszeget felhasználta, azonban Ego mégis élhet *exceptio dolival*, hiszen a pénz felhasználásra Tu akaratával egyezően került sor. Mindenesetre éppen az említett szerzők által feltárt véleménykülönbség okán jellemzi a szekundér irodalom a két forráshely egymáshoz való viszonyát iulianusi-ulpianusi ellentétként.³³⁶

³³¹ FLUME (1990) i. m. 54.

³³² KASER (1961) i. m. 226.

³³³ BACKHAUS (1983) i. m. 165.

³³⁴ Vö. BACKHAUS (1983) i. m. 165.

³³⁵ KASER (1961) i. m. 226.

³³⁶ Vö. pl. JAHR (1963) i. m. 147.; WESEL (1968) i. m. 101. és 103.; VAN VLIET (2003) i. m. 2.

Összegzésként megállapítható, hogy a *iusta causa traditionis* az átruházó és a megszerző között létrejövő, többségében valamilyen jogügylet formáját öltő megállapodást takar, amely tartalmánál fogva alkalmas arra, hogy annak alapján átszálljon a tulajdon.³³⁷

Végül szükséges kitérni a kauzális *traditio* tanát megalapozó forráshelyre is.

Paul. D. 41, 1, 31 pr. (31 ad ed.)

Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.

A szöveg szerint a pusztá *traditio* soha nem viszi át a tulajdont, csak úgy, ha adásvétel vagy más *iusta causa* megelőzi, amelynek érdekében a *traditio* követi.³³⁸ Ekként ebből a szövegből egy, a tulajdon-*traditio* szempontjából elengedhetetlen feltételt lehet kiolvasni: a megszerző az egyéb feltételek fennforgása esetén is csak akkor szerezhet civiljogi tulajdont az átruházott dolog felett, amennyiben a *iusta causa traditionis* mint megelőző vagy kísérő körülmény fennáll.³³⁹ A szöveget többen³⁴⁰ vélték eddig is interpoláltnak, ugyanakkor kétségtelen, hogy a tulajdon-*traditio*ra vonatkozó más források – főként például Gaius Institúciói – is tartalmilag hasonlóak. Ezek alapján, az adásvétel, ajándékozás, vagy bármilyen más jogcímen átadott dolog rögtön a megszerző tulajdonába kerül, ha az átruházó tulajdonos volt³⁴¹, vagyis a dolog tulajdona az átadás tényénél fogva kerül a megszerzőhöz, feltéve, hogy az átadásra *ex iusta causa* került sor.³⁴²

³³⁷ Vö. BENEDEK (1959) i. m. 36.

³³⁸ Egyező értelmezéssel BARTON (1966) i. m. 48.; WESEL (1968) i. m. 101.; BLANK (1980) i. m. 1.; SCHANBACHER (1992) i. m. 1.; VAN VLIET (2003) i. m. 2. A szöveggel kapcsolatos kritikai aggályokhoz ld. Vö. MIQUEL (1963) i. m. 237–238.; GORDON (1989) i. m. 125–126. Ehhez a Digesta-textushoz kapcsolódik számos hatályos polgári törvénykönyv szabályozása. Ld. pl. ABGB § 380: „Ohne Titel und ohne rechtliche Erwerbungsart kann kein Eigentum erlangt werden.”; BGB § 929 [Einigung und Übergabe]: „Zur Übertragung des Eigentums an einer beweglichen Sache ist erforderlich, dass der Eigentümer die Sache dem Erwerber übergibt und beide darüber einig sind, dass das Eigentum übergehen soll. Ist der Erwerber im Besitz der Sache, so genügt die Einigung über den Übergang des Eigentums.”; Code civil Art. 1138: „L’obligation de livrer la chose est parfaite par le seul consentement des parties contractantes. Elle rend le créancier propriétaire et met la chose à ses risques dès l’instant où elle a dû être livrée, encore que la tradition n’en ait point été faite, à moins que le débiteur ne soit en demeure de la livrer; auquel cas la chose reste aux risques de ce dernier”. A szöveghez ld. még BARTON (1966) i. m. 48.; KASER (1979) i. m. 325²⁵⁹.

³³⁹ BENEDEK (1959) i. m. 5.

³⁴⁰ Így különösen pl. BONFANTE (1968) i. m. 203. skk.; ezzel ellentétesen PRINGSHEIM (1916) i. m. 61., és ennek nyomán BENEDEK (1959) i. m. 5.

³⁴¹ Vö. Gai. 2, 20.

³⁴² Vö. Ulp. 19, 7.

3. Következtetések a *iusta causa traditionis* és a *iactus missilium* kapcsolatáról

A fentiek alapján látható, hogy a tulajdon-*traditio* körében római jog szerint nagy jelentőséggel bírt a felek között meglévő akarategység (Iav. D. 44, 7, 55 [12 epist.]), amely akarategységet – összhangban Gaius és Iustinianus Intitúcióival – a *causaként* szolgáló ügyelt vonatkozásában követelték meg.³⁴³ Ezzel összhangban állítható, hogy éppen a Iavolenus által *affectusként* leírt akarategység megléte érdekében a *causa* fennforgása mindig elengedhetetlen a tulajdon-*traditio* szempontjából, még hozzá akként, hogy a *causa* meg kell, hogy előzze a fizikai dologátadást.

Ennek a két textusnak a jelentősége a *iactus missilium traditio in incertam personam*ként való felfogása szempontjából éppen az, hogy jól kitűnik a szövegekből, hogy a pusztá átadás révén csak akkor szállt át az átadott dolog tulajdonra, ha – egyéb, korábban már áttekintett feltételek meglétén túlmenően – az átruházó át akarta adni, a megszerző pedig meg akarta szerezni a dolog tulajdonát. Ebben a körben a tulajdonjog átvitelére alkalmas *causa* megléte szolgál a felek között fennálló akarategység legjobb bizonyítékaként.³⁴⁴ Ekként a dologátadásra egy ún. transzlatív jogügylet alapján kerül sor, azaz magának a jogügyletnek is esszenciális eleme a tulajdonváltás; ez tehát a *causa* motívumaként is felfogható.³⁴⁵ Ami a *causát* illeti, tulajdon-*traditio* és elbirtoklás esetén a jogcímként szolgáló ügylet mint *nudum pactum* nem viszi át a tulajdont, mint arra Diocletianus császár egy rendelete kifejezetten rámutat.³⁴⁶ Emellett azonban a pusztá birtokba adás ténye nem tulajdon – ehhez még az is szükséges, hogy az átadásra valamely *iusta causa* alapján kerül sor. A dologátadás és a *causa* kapcsolatának lényege tehát az, hogy a dolgot átadó akarata a tulajdon átruházására, az azt megszerző akarata pedig a tulajdon megszerzésére kell, hogy irányuljon³⁴⁷, amelyre a kívülágban a *traditio* mint reálaktus ténye, és a *causaként*

³⁴³ Vö. Gai. 2, 20; Inst. 2, 1, 41; PETERS (1979) i. m. 184.

³⁴⁴ BONFANTE (1968) i. m. 203.; SCHULZ (1951) i. m. 349.; KASER (1971²) i. m. 139., 416.; DIÓSDI (1970) i. m. 139.; JÖRS–KÜNKEL–WENGER–HONSELL–MAYER–MALY–SELB (1987⁴) i. m. 156.; MAYER–MALY (1999²) i. m. 74.; SANFILIPPO (2002¹⁰) i. m. 210.; BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 329., és különösen 9. sz. jegyzet; HONSELL (2010⁷) i. m. 58.

³⁴⁵ BONFANTE (1968) i. m. 205. és 242.; SCHULZ (1951) i. m. 350.; FÖLDI–HAMZA (2010¹⁵) i. m. 330.

³⁴⁶ Diocl. C. 2, 30, 20: *Traditionibus et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur*. Ld. még WESEL (1968) i. m. 97–99.

³⁴⁷ Ekként ld. LEONHARD (1899) i. m. s. v. ‘causa’; BENEDEK (1959) i. m. 4.

szolgáltató ügylet együttesen engednek következtetni.³⁴⁸ Márpedig meglátásunk szerint a *iactus missilium*ot éppen azért nem tekinthetjük *traditio in incertam personam*nak, mert ez a *iusta causa traditionis* mindenképpen hiányzik.³⁴⁹ Ami most már viszont a *causát* illeti, kétségtelenül igaz lehet az a megállapítás, hogy egy dolog fizikai átadása körében többféle *causa* is elképzelhető, amelyek közül *iusta* elnevezésénél fogva emelkedik ki egy, amelyet éppen ezáltal különböztettek meg a *traditio* összes többi *causájától*. Ez volt ugyanis az, amely „a feleknek egy jogügyletként tipizált oly célban való egyetértését, konszenzusát látták, mely alkalmas (*iusta*) arra, hogy ha egy dolgot ennek alapján tradálnak, ez a *traditio* tulajdonátszállást eredményezzen”.³⁵⁰ A *iactus missilium* esetében pedig ez, a jogügyletként tipizált konszenzus egészen egyszerűen hiányzik. Ennek hiányában pedig aligha beszélhetünk tulajdon-*traditioról*, minthogy annak a *iusta causa traditionis* elengedhetetlen feltétele. Nem lehet azt állítani, hogy a *iactus missilium* során a felek esetében ne forogna fenn valamely *causa*, azonban ez egyrészt jogi szempontból kevésbé értékelhető, másrészt nem kötődik semmilyen ügylethez, harmadrészt pedig aligha a felek ügyleti konszenzusát jeleníti meg. Mindezek alapján persze nem tudjuk minden kétséget kizáróan bizonyítani azt, hogy a *iactus missilium* nem *traditio in incertam personam*, de az idézett és elemzett forráshelyek, valamint ezeknek az irodalom általi értékelése egyaránt alkalmasak arra, hogy a kétely magvát elvessék ezzel a véleményünk szerint elhibázott felfogással szemben.

³⁴⁸ Vö. pl. BONFANTE (1968) i. m. 234.; BENEDEK (1959) i. m. 20., valamint 33–34.; BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 339–340.; VAN WARMELO (1982) i. m. 621. és 624.; vitathatóan EVAN-JONES–MACCORMACK (1989) i. m. 99–109.

³⁴⁹ Mi több, véleményünk szerint még az is kétséges, hogy ebben az esetben egyáltalán *traditio* történik-e, nem pedig sokkal inkább egy *derelectio*, amelyet *occupatio* követ, erre azonban a következő fejezetben térünk ki részletesen.

³⁵⁰ BENEDEK (1959) i. m. 33–34., 36.; VAN WARMELO (1982) i. m. 621.

VI. A *IACTUS MISSILIUM* TÉNYÁLLÁSA

Mint azt a bevezetőben már láthattuk, a különféle ajándéktárgyak nép közé szórásáról Suetonius „*De vita Caesarum*” című munkájában több helyen tudósít. A szövegek alapján megállapításra került, hogy egyfelől az ajándékok szétszórására multságokhoz, illetőleg ünnepi- vagy cirkuszi játékok keretében került sor, másfelől pedig a szétosztott ajándéktárgyak igen széles skálán mozogtak. A Suetonius-szövegek alapján látható tehát, hogy a *missilia* körébe pénz, madarak, élelmiszercsomagok, kenyérral, illetőleg hússal, hallal, zöldségekkel tele kosarak, valamint beváltható utalványok tartoztak. Utóbbiak érdekessége, hogy sokféle árucikkre voltak beválthatók: gabonára, ruhára, arany- és ezüstneműre, drágakövekre, gyöngyökre, festményekre, rabszolgákra, igavonó állatokra és szelídített vadállatokra, néha még hajókra, bérházakra, vagy akár földekre is.³⁵¹ Mindezeket az ajándékokat vagy szétszórták, vagy kiosztották.³⁵² A jogi források csak azt állapítják meg, hogy pénz, illetve tágabban ajándéktárgyak szórása történik a nép közé.³⁵³ Következő logikus lépésként szükséges eme jogi források mélyebb vizsgálata.

1. A primer források vizsgálata

Mindössze három olyan forrás említhető, amelyek közvetlenül a *iactus missilium* kérdését taglalja.³⁵⁴ E három közül a már bemutatott, Pomponius tollából származó, már többször hivatkozott szöveg így szól:

Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.)

Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit, sicuti cum quis aes sparserit aut aves amiserit, quamvis incertae personae

³⁵¹ Ld. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘tessera’. Hasonlóan BERGER (2010⁸) i. m. s. vv. ‘missilia’; ‘tessera frumentaria’; ‘tessera nummaria’.

³⁵² A terminológiára vonatkozóan ld. a fejezet elején írottakat.

³⁵³ Vö. Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.): *quis aes sparserit*; Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.): *qui missilia iactat in vulgus*; Inst. 2, 1, 46: *praetores vel consules qui missilia iactant in vulgus*.

³⁵⁴ Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.); Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.) és Inst. 2, 1, 46.

voluerit eas esse, tamen eius fierent, cui casus tulerit ea, quae, cum quis pro derelicto habeat, simul intellegitur voluisse alicuius fieri.

Ez a szöveg a *iactus missilium*mal kapcsolatos problémafelvetésben már bemutatásra került; ehelyütt még egy szempontra érdemes felhívni a figyelmet. Mint arra már korábban rámutattunk, a szövegben jól elkülöníthető az általánosító kijelentés, és két, konkrét eset bemutatása. Mind a pénz, illetőleg pénzdarábok elszórása nagyban-egészben homogén esetkörnek tekinthető. A madarak szabadon engedésének esetkörén belül azonban a konkrét tényállások között különbséget kell tenni azon az alapon, hogy a madarak a tulajdonos őrizetéből szöktek-e meg, vagy a tulajdonos szabad akaratából engedte-e el őket. Az előbbi esetben ugyanis a tulajdonosi akarat még kiterjedhet a visszaszerzésre, ám ha a tulajdonos tudatosan engedte el a madarakat, akkor már nem.³⁵⁵ A pénz elszórása körében ez a kérdés nem merül fel; itt legfeljebb a pénzdarábok elvesztésére lehetne gondolni, ebben az esetben azonban a szövegben nem a *spargere* ige szerepelne. Az *amissio* esetében azonban a madarak szökése is elképzelhető: az *amittere* ige nem csak tényleges elengedést jelent, hanem utalhat arra is, hogy a tulajdonosnak nem sikerült megakadályoznia a madarak elszökését.³⁵⁶

A szekunder irodalomban a szöveg megítélése igen sokrétű. Többen foglaltak állást akként, hogy a szöveg interpolált – némelyek még a szöveg vélt rekonstrukcióját is elvégezték.³⁵⁷ Bonfante ezt a szöveget éppen arra használja fel, hogy a *derelictio* és a *traditio* közötti összefüggést kimutassa.³⁵⁸ Ezzel szemben Romano és Vacca úgy véli, hogy ez az elgondolás nem védhető.³⁵⁹ Ezzel a nézetel egyet kell érteni. A szövegből ugyanis éppen az következik, hogy bármennyire is akarja a pénzt elszóró vagy a madarakat szabadon engedő személy, hogy azt valaki, tehát egy közelebről meg nem határozott személy megszerezze, mégis közbeszólhat a szerencse, vagyis nincs kizárva, hogy egy harmadik személy időközben megszerezze akár a pénzt, akár a madarakat. A szövegből mindenesetre bizonyosan kitűnik, hogy Pomponius a pénzszerzést egyáltalán nem hozza kapcsolatban a *traditio* tényállásával, hanem a *derelictio* körében értelmezi azt.³⁶⁰

³⁵⁵ VACCA (1984) i. m. 117.

³⁵⁶ Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) s. v. ‘amitto’, ERNOUT–MEILLET (???) i. m. s. v. ‘mitto’.

³⁵⁷ Ehhez ld. ROMANO (2002) i. m. 154.

³⁵⁸ BONFANTE (1968) i. m. 264–265.

³⁵⁹ ROMANO (2002) i. m. 154., VACCA (1984) i. m. 57–61.

³⁶⁰ Megjegyzendő, hogy amennyiben mégis összefüggésbe hozzuk a szöveget a tulajdon-*traditio* kérdéssel, akkor sem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a *voluntas* kétszer jelenik meg ebben a szövegben: megvan az akarat mind a pénzt eldobó, illetve a madarakat szabadon engedő személynél, mind pedig annál, aki megszerzi az elhagyott dolgot. Ezzel egyezően ld. VON SCHEURL (1853) 208.

A Digestában található Gaius-szöveg, valamint az Institúciók szövege így szól:

Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.)
*Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce **qui** missilia iactat in vulgus, **ignorat enim**, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia **vult** quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficit.*

Inst. 2, 1, 46¹
*Hoc amplius interdum et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce **praetores vel consules qui** missilia iactant in vulgus, **ignorant quid** eorum quisque excepturus sit, et tamen quia **volunt** quod quisque exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt.³⁶¹*

A Gaius-töredék, valamint az Institúciók szövege egymással gyakorlatilag egyező szövegek; látható, hogy a közöttük lévő eltérések az Institúciók szövegében található betoldásból (*praetores vel consules*) eredő, pusztán nyelvtani jellegű különbségek; összességében azonban a szövegek tartalma és jelentése azonos: a *missiliát* elszóró személy számára irreleváns, hogy kihez kerül a *missilia*, aki egyébként – a felszedés által – megszerzi annak tulajdonjogát is. Mind Gaius, mind az Institúciók szövege annyit állít tehát, hogy a *missilia* nyomban annak a tulajdonába kerül, aki birtokba veszi azt. A tulajdont pedig a *voluntas domini* viszi át, vagyis a szövegek felfogása szerint a *missiliát* a tulajdonos dobja.³⁶² Azért szükséges ennek előzetes tisztázása, mert a gaiusi, illetve a iustinianusi töredékek – szöveggörnyezetüket tekintve³⁶³ – egyaránt a *traditio*val foglalkozó passzusok között szerepelnek. Ha a szövegeket egészként vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy egy bizonyos logika mentén taglalják a *traditio* kérdéseit.³⁶⁴ Elsőként megtudhatjuk, mi a *traditio*, méghozzá a joghatása felől megközelítve, vagyis a dolog tulajdonát birtokba adás révén szerezhetjük meg. Ezt mindkét szöveg összeegyezteti a *ius naturaléval* (Iustinianusnál *gentiummal*).³⁶⁵ Ezután a *traditio* alanyaira tekintettel kifejti, hogy a dolog-

³⁶¹ Mindkét szövegben félkövéren szerepelnek azok a részek, ahol a két hivatkozott forrás egymástól eltér.

³⁶² Ezzel egyezően ld. BENEDEK (1982) 699; BENEDEK (1984) 2111.

³⁶³ Gai. D. 41, 1, 9, 3-8 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 40; 42; 44–46.; 48.

³⁶⁴ Ehhez ld. más összefüggésben PRINGSHEIM (1916) i. m. 65–70.; BERGER (2010⁸) i. m. s.v. ‘traditio in incertam personam’.

³⁶⁵ Gai. D. 41, 1, 9, 3 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 40. Az Institúciók szövege a tulajdon átadás révén történő átruházásának lehetőségét kifejezetten társítja a *res corporales* köréhez, kiemelve, hogy mindezek a szabályok a *praedia stipendaria* és *tributaria*, valamint az itáliai telkek elidegenítésére is alkalmazandók. Ezt követően (Inst. 2, 1, 41) foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mikor és milyen feltételek mellett száll át az eladott és átadott dolog tulajdonjoga. Ez a

átadást végezheti maga a tulajdonos, vagy az ő megbízásából valaki más.³⁶⁶ Ezt követően a tárgyra koncentrálni rámutat, hogy bizonyos esetekben a dolog tényleges átadása nélkül a pusztán tulajdonosi akarat (*voluntas domini*) elegendő a tulajdonjog átszállásához; erre több példát is hoz mindkét szöveg.³⁶⁷ Ezt követően mondja, hogy a tulajdonos akarata olyannyira erős, illetőleg jelentős a *traditio* körében, hogy még azt is akarhatja, hogy *incerta persona* szerezze meg a dolgot, hiszen a tulajdonos azt akarja, hogy aki valamit a tömegben elkapott, az övé legyen.³⁶⁸ Végül ezt az esetet megkülönbözteti a tengerbe dobott árutól: ott ugyanis a viharból való menekülés céljából dobálták el az árut, nem pedig azzal a szándékkal, hogy a tulajdonjoggal felhagyjanak.³⁶⁹ Ebből az áttekinthetőségből az tűnhet ki, hogy mind Gaius, mind pedig az Intitúciók szerkesztői a *traditio*ban átadóként résztvevő személynek az ügylethez kötődő szubjektív, tudati viszonyulását akarták hangsúlyozni. Markánsan jelenik meg tehát az akarat elem: a középpontban az áll, mit akart a tulajdonos tenni a dolgával.

2. Problémafelvetés: a szövegben nyitva maradó kérdések

2.1. A szövegek terminológiája

A pénzszerzés kapcsán ketté kell választani a terminológia vizsgálatát. Egyfelől vizsgálandó, hogy milyen igékkel kerül leírásra a pénzszerzésként aposztrofált cselekvés, másfelől pedig elemzendő, hogy milyen tárggyal fordulnak elő az adott igék. Párhuzamosan vizsgálva a gaiusi (Intitúciók-beli) és a pomponiusi szövegek szóhasználatát, megállapítható, hogy Pomponius az *aeris sparsio* tényállását írja le; Gaiusnál (és az Intitúciókban is) ez tágabb: ezekben a szö-

két szövegrész a Digestában nem szerepel. A *ius gentium* és *ius naturale* kérdéséhez ebben a vonatkozásban ld. egyezően PRINGSHEIM (1916) i. m. 68.

³⁶⁶ Gai. D. 41, 1, 9, 4 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 42–43. Egyezően PRINGSHEIM (1916) i. m. 66.

³⁶⁷ Gai. D. 41, 1, 9, 5–6 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 44–45. A szövegekben a *brevi manu traditio* körében szereplő példa a tulajdonos által használatba vagy bérbe adott, illetőleg letétbe helyezett dolognak a használó, bérlő, vagy a letéteményes részére történő, fizikai átadás nélküli eladása. A *symbolica traditio* körében pedig a raktárban elhelyezett áru eladása szerepel példaként, amelynek körében az áruk fizikai átadása nem történik meg; azok tulajdonjoga a raktár kulcsának átadásával száll át a vevőre. A *voluntas* előfordulásához és alakjaihoz ld. még PRINGSHEIM (1916) i. m. 68.

³⁶⁸ Gai. D. 41, 1, 9, 7 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 46. Az Intitúciókban szereplő, a tulajdonos által derelinkvált dolog birtokba vétellel történő megszerzésére vonatkozó utalás (Inst. 2, 1, 47) a Digestában nem szerepel.

³⁶⁹ Gai. D. 41, 1, 9, 8 (2 rer. cott.); Inst. 2, 1, 48. Az Intitúciókban, a szöveg végén még egy mondat szerepel a Digestához képest, amely szerint a *iactus mercium* kérdésének megítélésével egy tekintet alá esik a futó kocsirol véletlenül leeső dolog sorsa.

vegekben *iactus missilium*ról esik szó.³⁷⁰ A két ige, *iacere* (*iactare*) és *spargere* első tekintetre egyaránt dobni jelentést hordoz. A kettő közül az ősi és klasszikus időkre jellemző, köznapi *spargere* inkább „szétszór”, „osztogat” jelentésáryalatot hordoz; néhol egyenesen pénznek, ajándékoknak és más hasonlóknak, cirkuszban, színházban a közönség közé szórására utalva.³⁷¹ *Iacere*, illetőleg ennek a gyakorító alakja, *iactare*, eldob, vagy valahonnét kidob jelentéssel bír.³⁷² A *iacere* igéből képzett alak a *iactus*, amely dobást jelent, különösen pedig valamely dolognak a fedélzetről történő kidobását.³⁷³ Ebből származik a *iactura* kifejezés is, amely utalhat egyfelől a dologkidobás tényére, de ugyanígy a dologtól való megválásból adódó veszteségre is.³⁷⁴ Mint arra már a kezdet kezdetén utaltunk részletesebben, Pomponius a maga szövegében a ‘*pecunia*’ kifejezés helyett az ‘*aes*’ szót használja, amely jelölte a rézből vert pénzérmetket, és ugyanígy jelentett pénz általában, valamint saját pénzt és adósságot is.³⁷⁵ Ami a cselekvések tárgyát illeti, *aes* csak pénzt jelöl, míg a *missilia*, vagy *res missiles* mindenféle ajándékot jelöl, „amelyet a császár a nép közé szórattott”.³⁷⁶ *Missilia* tehát jóval tágabb, több mindent magában foglaló fogalom, mint *aes*.³⁷⁷

³⁷⁰ Hasonlóan BENEDEK (1983) i. m. 25.

³⁷¹ *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘spargo’, ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘spargo’ Jó példa ehelyütt Cicero Marcus Antonius ellen írott filippikáinak egy passzusa, amelyben Cicero Sempronius Tuditanusról, Marcus Antonius feleségének, Fulviának az anyai nagyapjáról írja, hogy szokása volt pénzét a rostráról a nép közé szórni (Cic. Phil. 3, 16: *Tuditanus nempe ille, qui cum palla et cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat*).

³⁷² Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘iacio’, ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘iacio’; WALDE–HOFMANN (1956³) i. m. s. v. ‘iacio’; FINÁLY (1884) i. m. s. v. ‘iacio’ és ‘iacto’. Egyébként Finály is az utóbbi ige körében hozza példaként *spargere numos populo*. Ezzel szemben *iacere* főnévi alakjánál (*iactus*) a *iactus mercium* kifejezést említi, amely vihar idején a hajó megkönnyítése céljából a tengerbe dobott árukat jelenti. Megemlítendő, hogy a *iacere* igéből képzett főnév, *iactura*, egyaránt utalhat egy dolognak

³⁷³ Vö. ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘iacio’; WALDE–HOFMANN (1956³) i. m. s. v. ‘iacio’.

³⁷⁴ Előbbire példa Cic. de off. 3, 89: *Quaerit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat an servuli vilis*. Utóbbira Cic. Ver. 2, 1, 33: *[...] patiatur eius vita reliqua me hanc tantam iacturam criminum facere*. Vö. ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘iacio’; *Oxford Latin Dictionary* (1968) i. m. s. v. ‘iactura’.

³⁷⁵ Ld. pl. lex XII Tab. 3, 1: *Aeris confessi rebusque iure iudicatis XXX dies iusti sunt*. Vö. *Oxford Latin Dictionary* (1968) s. v. ‘aes’, ugyanígy FINÁLY (1884) i. m. s. v. ‘aes’.

³⁷⁶ FINÁLY (1884) i. m. s. v. ‘missilis’.

³⁷⁷ Ezzel egyezően Benedek is rámutat arra, hogy a *missilia* jelentése tágabb, mint pusztán pénz; ez jelentett még gabonajegyet, színház- és fürdőjegyeket is, csupán a Pomponius szöveg az, ami szűk értelemben a pénzre vonatkozik. Részletesen BENEDEK (1982) i. m. 698. A *missilia* kérdésköréhez legújabban ld. ZLINSZKY (2006) i. m. 100–101. Nem elhanyagolható az a szempont, hogy a *iactus missilium* kérdésköre tulajdonképpen nem is feltétlenül csak a *ius privatum* terrénumbába tartozó téma, ekként teljességgel elfogadható megközelítést jelent az is, ha ezt az intézményt a *ius publicum* körében is megpróbáljuk értelmezni, fi-

Összességében tehát azt lehet mondani, hogy *iacere* és *spargere* között érdemi jelentéskülönbőség ugyan nincsen, a *iacere* ige, illetőleg az ebből képzett *iactus* főnév inkább tűnik szakkifejezésnek, szemben a *spargere* (és a császárkorban használatos főnévi alak, *sparsio*) mellett.³⁷⁸ Ezt alátámasztandó, elegendő csupán arra utalni, hogy az utóbbi ige egyszer fordul elő a Digestában, éppen a már hivatkozott Pomponius-helyen, amíg a *iactus* kifejezéssel nem csupán a *iactus missilium*, hanem a *lex Rhodiá*hoz köthető *iactus mercium* kapcsán is találkozhatunk.

2.2. A *traditio in incertam personam* kérdése a szövegekben

Már első olvasásra nyilvánvaló, hogy a szövegekben sehol nem fordul elő a *traditio in incertam personam* kifejezés ebben a formában; erre a fordulatra legfeljebb csak a szövegek helyéből lehet következtetni, mivel Gaius (eként tehát az Intitúciók is) azonos logika mentén haladva, a *traditio* szabályai között, mintegy lezárásként említik meg, hogy néha előfordulhat, hogy a tulajdonát ruházás nem meghatározott személy részére történik.³⁷⁹ Emellett ugyanakkor arra is érdemes rámutatni, hogy a Pomponius-szöveg a Digesta *pro derelicto* titulusában található, és éppen a *derelictio*, illetve az *occupatio* szövegéből vizsgálja kifejezetten a pénz elszórásának és a madarak szabadon engedésének kérdéseit. Következésképpen a forrásokban elő nem forduló *traditio in incertam personam* kifejezés – akárcsak egyébként a *iactus missilium* fordulat³⁸⁰ is – önkényesen választott kifejezés, amelyet a szekunder irodalom jóvoltából használunk a pénzszerzés tényállására. Kiemelendő azonban, hogy ez az elnevezés-választás olyannyira esetleges, hogy a *iactus missilium* akár *aes*

gyelemmel például a magistratus szerepére. Mindezek ellenére a jelen munka nem kíván a *ius publicum* irányába elmozdulni: jóllehet valóban adott és csábító annak a lehetősége, hogy a *ius publicum* körébe tartozó vonatkozások is a vizsgálódás tárgyát képezzék, mégis úgy véljük, hogy pillanatnyilag a kérdés magánjogi aspektusának módszeres feltárása fontosabb. Ekként a jelen helyzetben eltekintünk a *ius publicum* terepével összefüggő kérdések vizsgálatától, ugyanakkor ezzel nem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy a későbbiekben ez a szempont is vizsgálat alá kerüljön.

³⁷⁸ Ehhez ld. ERNOUT–MEILLET (1951³) i. m. s. v. ‘spargo’.

³⁷⁹ Mindez megjelenik Benedek Ferenc gondolatmenetében is: már ő is jelzi, hogy a *iactus missilium traditio in incertam personam*ként történő felfogása nagy valószínűséggel a kérdéssel foglalkozó gaiusi és Intitúciók-beli szövegek helyére vezethető vissza. Hivatkozik az irodalomra is, amely szerint Iustinianus korában a nép közé történő pénzszerzést *traditio in incertam personam*ként értékelték, jelezve azonban, hogy ezzel az állásponttal nem ért egyet. BENEDEK (1982) i. m. 699.; BENEDEK (1983) i. m. 25.; BENEDEK (1984) i. m. 2110–2111.;

³⁸⁰ Ténykérdés, hogy a *missilia iacta in vulgus* kifejezés ugyan forrásszerű (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]), ettől azonban az ebből nyelvi transzformációval kialakított *iactus missilium* nem válik azzá.

sparsio formában is szerepelhetne ma a kézikönyvekben. Eme választás oka valószínűleg nem tárható fel, ami viszont bizonyos, hogy a Pomponius-szöveg csupán egy tényállást ír le; az ennek körében felhozott érvek azonban közel sem elegendőek a kérdés megnyugtató tisztázásához.

2.3. A Pomponius-szöveg indokolásának problémái

Pomponius a tőle idézett szövegben megállapítja, hogy az elhagyott dolgon foglalással tulajdont szerezhethünk. Példája az elszórt pénz, és a szabadon engedett madarak esete, amelynek nyomán indokolás gyanánt azt állítja, hogy a dolgot elhagyó személy az elhagyáskor egyszersmind azt is akarja, hogy valaki megszeresse az általa elhagyott dolgot. Vagyis – mint arra már rámutattunk korábban is – a jogász a pénzt elszóró személy gondolatait, egy adott helyzethez kapcsolódó, vélt tudati viszonyulását használja fel érvelése körében. Ebből adódóan a vélemény alapján azt kellene feltételezni, hogy aki pénzt elszór, madarakat szabadon enged, minden esetben azt szeretné, hogy valaki annak a tulajdonosa legyen. Kevésbé valószínű, hogy a szöveg ilyen értelmezéséből eredő gépies gondolkodásmódnak lenne bármiféle realitása. Hiszen a cselekvő személy tudata nagy valószínűséggel csak annyit fog át, hogy az adott dolgot valamilyen okból nem akarja tovább a tulajdonában tartani, illetőleg praktikus szempontból közelít a kérdéshez.³⁸¹ Ekként feltehető az is, hogy az elhagyó egyáltalán nem is gondol arra, mi lesz az elhagyott dolog további sorsa. Meglehet ugyan, hogy pillanatnyilag számol annak lehetőségével is, hogy az elhagyott dolgot valaki megtalálva birtoka veheti, és tulajdont is szerezhethet felette. Amennyiben azonban tudata akár átmenetileg is, de átfogja a más általi tulajdonszerzés lehetőségét, az a tény, hogy befejezi az elhagyás aktusát, csak azt az állítást erősíti, hogy nem érdekli, mi lesz a dologgal az elhagyás után. Nem hallgatólagos beleegyezésként értelmezendő az elhagyás aktusának befejezése, mivel jelenős szerencse-elem is vegyül ebbe a szituációba: vagy megtalálja valaki, vagy nem, az első esetben pedig vagy birtokba veszi, vagy nem. Ebből a szempontból tehát kicsi a valószínűsége annak, hogy a Pomponius által leírtak ebben a formában valósuljanak meg. Ezen túlmenően pedig, ha kizárólag a nép közé történő pénzszerzés esetét vesszük górcső alá, akkor a jogászi indokolás körében hivatkozott célzatos viselkedés nem alap nélküli. Ugyanakkor más kérdés, hogy aki pénzt szórt a nép közé, nem elsősorban a tulajdonszerzés lehetőségére gondolt; cselekvésének indítóoka sokkal inkább a tömeg meggyőzése, saját népszerűségének növelése lehetett.³⁸²

³⁸¹ Vö. ROMANO (2002) i. m. 119.

³⁸² Ehhez ld. még Benedek gondolatmenetét lentebb, a 4. pontban. Megjegyzendő, hogy előfordul még a *missilia* kifejezés egy másik Pomponius-textusban is. Pomp. D.

3. A források elsődleges értékelése

3. 1. A szövegekben közös állítás

Az eddig elemzett források, és a fejtegetések nyomán kibontakozó vitás kérdések rövid feltérképezése után adódik a kérdés, hogy akkor miben értenek egyet a szövegek. Mindhárom szöveg gondolati magva az, hogy az eldobott pénz tulajdonát birtokbavétellel meg lehet szerezni. Ebből az állításból, valamint a szövegek közül két töredéknek a források struktúrájában elfoglalt helyéből adódóan alakult ki az a nézet, hogy a nép közé történő pénzszerzés tulajdonátruházás nem meghatározott személy részére (*traditio in incertam personam*). Azonban ezen a ponton joggal vetődik fel a kérdés, hogy valóban elfogadható-e ez a nézet, vagy lehetséges egy ettől eltérő hipotézis kialakítása is a források alapján. Ha a szövegek központi gondolatát mélyebben vizsgáljuk, felfedezhetjük, hogy – bár a szövegekben az akarati elem dominál – a dolog eredeti tulajdonosának ama akarata, hogy a dolog tulajdonát valaki meg kell, hogy szerezze, nem elegendő a tulajdonszerzéshez; ahhoz szükség van a tényleges *apprehensióra* is, vagyis arra, hogy a dolgot valaki birtokba vegye. Önmagában ez a megállapítás még engedhetne arra következtetni, hogy a nép közé történő pénzszerzés valójában *traditio*, mivel a források szerint szükséges, hogy a másik fél megszerezze a dolgot. A szövegeknek az a fordulata azonban, ahol az *incerta personára* utalás megjelenik, már sejteti, hogy itt *traditioról* általában nem lehet szó. A *Digesta* egy helyen írja, hogy a jogcímes ügyleteknél a *causa* jár elől, ami annyit jelent, hogy a jogcímes ügyleteket a mindennapokban a jogcím oldaláról szemléljük: amikor valaki megvesz egy dolgot, abban adásvételt látunk, nem pedig tulajdon-*traditiot*, amelynek keretében *pro emptore* szereztük meg a dolgot.³⁸³ Márpedig a tulajdon-*traditio* leggyakoribb megnyilvánulási formája a minden-

18, 1, 8, 1 (9 ad Sab.): *Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum quasi alea emitur. Quod fit, cum captum piscium vel avium vel missilium emitur: emptio enim contrahitur etiam si nihil incidit, quia spei emptio est: et quod missilium nomine eo casu captum est si evictum fuerit, nulla eo nomine ex empto obligatio contrahitur, quia id actum intellegitur.* Ezek szerint némelykor mégis elképzelhető az adásvétel fizikai dolog (ti. átadása) nélkül, mint például amikor alleatórikus szerződést kötünk, ami akkor fordul elő, amidőn a hal-, vagy madárfogás, vagy a tömegbe szórt *missilia* az adásvétel tárgya. Továbbá az adásvétel akkor is létrejön, ha semmi sem történik, mivel az reményvétel lesz. Éppen pedig a *missilia* kapcsán azt állítja Pomponius, hogy ha valaki a szerencse folytán elkap valamit, utóbb azonban azt elragadják tőle, ilyenkor az adásvételtől eredően nem illeti meg az ilyen személyt kereset, minthogy ezt úgy kell tekinteni, mint amire a felek akarata irányult.

³⁸³ Vö. Paul. D. 41, 1, 31pr. (31 ad ed.): *Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.* Az irodalomban ezzel a véleménnyel egyező módon ld. VON SCHEURL (1853) i. m. 205.: „[...] so liegt die Frage sehr nahe, ob es nicht auch zur Wirksamkeit der Tradition unerläßlich gehöre, daß jener Wille auf eine bestimmte Person gerichtet sei?”

napok során az ajándékozás, vagy az adásvétel, lévén ezen a két jogcímen jutatunk másoknak bizonyos dolgokat akként, hogy annak megszerzője egyszerűen a dolog tulajdonát is megszerzi. Az adásvétel, vagy az ajándékozás oldaláról szemlélve azonban elengedhetetlen feltétel a felek közötti akarategység: mindketten egyet kell, hogy értsenek abban, hogy mi a *traditio* tárgya, illetőleg hogy az egyik kinek akarja átadni a dolgot, a másik pedig kitől akarja megszerezni azt.³⁸⁴

3. 2. Hipotézis: *derelictio* és *occupatio* egysége

Összességében szemlélve a forrásokat, az lehet a benyomásunk, hogy tulajdon-*traditio* létrejöttéhez elengedhetetlen a felek akarategysége, amely ki kellett terjedjen arra, hogy kinek, mit adok át, illetőleg kitől mit szerzek meg. Ebből a felfogásból pedig következik az állítás, hogy a *iactus missilium* nem tekinthető *traditio in incertam personam*nak. Kérdés akkor, hogy jogi szempontból miként értékelhető ez a cselekvés. Induljunk ki abból, ami a külvilág számára a *iactus missilium* tényállásából érzékelhető. Külső szemlélőként azt tapasztal-nánk a *iactus* esetében, hogy a magistratus eldobja a pénzt – ezt az egyes pénzdarabok elhagyásaként lehet értékelni. A tömegeből többen pedig elkapkodják, felszedik a pénzdarabokat, vagy azok közül legalábbis jó néhányat – ezek a cselekvések pedig foglalásnak minősíthetők. Vagyis a külső szemlélő számára a *iactus missilium* akként tűnhet fel, mint *derelictio* és *occupatio* együttese, amelynek érdekessége azonban, hogy – szemben a „hagyományos” értelemben vett *derelictió*val és *occupatió*val – itt az elhagyás és a foglalás közötti időbeli távolság szinte elenyésző, mondhatni, a két cselekvés közel egy időben megy végbe. Következésképpen a feltevés az, hogy a *iactus missilium* nem valósít meg *traditiot*, főként nem meghatározatlan személy részére: ez igazából egységbe foglalt *derelictio* és *occupatio*, amelynek körében különös jelentőséget kap a pénz elszóró személy akarata is.

³⁸⁴ Ezzel egyezően VON SCHEURL (1853) i. m. 205–206. Kérdés, mi a helyzet a Pomponius-szöveg másik példájával, a madarak szabadon engedésével. Elsősorban az lehet szembetűnő, hogy ez utóbbi példa csak hozzátétőleg hasonlít a pénzszerzés esetére. Mondhatná bárki, hogy ebben az esetben inkább hihető, hogy a madarakat olyan megfontolásból engedi el valaki, hogy azok adandó alkalommal más tulajdonába kerülhessenek. Azonban ez a felfogás is cáfolható, hiszen minden józan megfontolás szerint akkor engedjük szabadon madarainkat, ha azt szeretnénk, hogy azok szabadok legyenek.

4. A *iactus missilium* irodalma

A *iactus missilium*ra vonatkozó irodalmi fejtegetések főként a pandektista irodalomhoz, ezen belül egyes pandektista szerzőkhöz kötődnek, némelyek ugyan is igyekeztek minél absztraktabb módon megragadni ennek a tényállásnak az emléleti-dogmatikai konstrukcióját. Minthogy azonban a *iactus missilium traditio in incertam personam*ként való felfogása nem egyöntetű véleményként jelentkezett a pandektisztikában sem, így állítható, hogy az irodalmi álláspontok összességében két nagyobb irányzathoz sorolhatók. Az egyik szerint a *iactus missilium* nem lehet *tradio*, hanem az a *tradio* melletti, tehát azzal egyenrangú, de önálló tényállás.³⁸⁵ Ekként a *iactus missilium* tekinthető egyszerűen egy – egyesek szerint módosult – *derelictiónak*³⁸⁶ éppúgy, mint egy egyoldalú jognyilatkozatnak, amely által mind a dolog birtoka, mind pedig a dolog feletti tulajson is átruházásra kerül.³⁸⁷ A másik nézet képviselői szerint a *iactus missilium* inkább valósít meg *tradi*ót, azaz *in incertam personam* végrehajtott átruházást, mint *derelicti*ót.³⁸⁸ Ennek alátámasztásához arra hivatkoznak, hogy ha a dolgot eldobó személyt akaratát vizsgáljuk, az a kérdés merül fel, hogy vajon a *iactus missilium* körében az eldobó személy *animo tradendi* vagy *animo derelinquendi* dobja el a dolgot. Ennek a kérdésnek a megválaszolása annál is inkább szükséges, mivel éppen ez a momentum az, amely által egyrészt elválasztható egymástól a *derelictio*, illetőleg a *tradio*,³⁸⁹ másfelől pedig megérthető a két tényállás körében releváns akarat lényege.³⁹⁰ A *tradio* esetében az akarat egyfelől arra irányul, hogy a másik megszerezhesse a dolgot, másfelől pedig – mintegy negatív formában – arra, hogy az átruházó nem akarja tovább magánál tartani azt a dolgot. Ez a két akarati momentum minden esetben egymást követi, és a második előfeltételezi az elsőt.³⁹¹ Ehhez képest a *derelictio* esetében az akarat, az *animus derelinquendi* éppen az *animus dominii* helyébe lép, így mintegy az *animus sibi habendi* tagadásként jelenik meg.³⁹² Ebben az esetben is állítható, hogy elsődleges és másodlagos akaratok egyaránt jelen vannak,

³⁸⁵ VON SCHEURL (1853) i. m. 205.; KUNTZE (1857) i. m. 348.

³⁸⁶ Általában *derelictiónak* tartja PERNICE (1884) i. m. 108.; módosult *derelicti*óként fogja fel VON SCHEURL (1853) i. m. 206–207.

³⁸⁷ Vö. KUNTZE (1857) i. m. 295.

³⁸⁸ Ld. pl. EXNER (1867) i. m. 12skk.; FERRINI (1908³) i. m. 396, állítva, hogy Gaius kifejezetten *tradio in incertam personam*nak tekintette ezt a tényállást.

³⁸⁹ FERRINI (1908³) i. m. 396³.

³⁹⁰ EXNER (1867) i. m. 12.

³⁹¹ EXNER (1867) i. m. 12–13.

³⁹² Ld. EXNER (1867) i. m. 13.

másodlagos azonban csak akkor, ha a *derelicti*ót *occupatio* is követi. Ehhez képest viszont az elsődleges, kizárólag a derelinkváló személyhez kötődő akarat független a fogláló személy akaratától; mindössze csak arra irányul, hogy az elhagyó a dolgot nem akarja többet magáénak tudni.³⁹³ A következtetés pedig az, hogy a pénzt, vagy más ajándéktárgyat a tömegbe szóró *consul*, *praetor* vagy éppen a császár bizonyosan nem azért dobja a dolgot, mert azt többé nem akarja magáénak tudni, hanem sokkal inkább a tömeg megajándékozása céljából. Az elszórás következtében azonban csak a szerencsések részesülnek ebből az ajándékból, így a címzetek lényegében *incertae personae*.³⁹⁴ Természetes, hogy a két fő irányzat nem pusztán „fekete-fehér” ellentétekként jelenik meg, megtalálható közöttük még néhány „közvetítő” álláspont is, amelyek közül külön kiemelendő Chlamtacz elgondolása, amely szerint a *iactus missilium* esetében megtörténik ugyan a tulajdonátszállás (*translatio domii*), amely azonban szigorú értelemben nem valósít meg *traditi*ót (*traditio stricto sensu*).³⁹⁵ Első tekintetre a „közvetítő”, vagy „átmeneti” álláspontok csak összezavarják a képet: amíg a két fő irányzat – bár egymásnak szögesen ellentmondó nézeteket sorakoztatnak fel – dogmatikai szempontból teljességgel tisztán érthető és világos érvekkel igyekeznek alátámasztani saját igazukat, addig az „átmeneti” álláspontok lényegében elmosni látszanak a két irányzat közötti éles demarkációs vonalat. Azonban éppen ezek a közvetítő álláspontok mutatják, hogy mindkét fő irányzat komoly problémákkal küzd. A *derelicti*ós elmélet szembetűnő hiányossága ugyanis, hogy az eldobó akarata nem a dologtól való megszabadulásra irányul, hanem arra, hogy a pénzt a tömegbe dobja még akkor is, ha a megszerző személyét előzetesen nem ismeri. Ennek jelentősége, hogy a másik irányzat képviselői éppen az elhagyás tényének hiányával magyarázzák, hogy ez a konstrukció igazából egy *traditio ad* vagy *in incertam personam*, ahol az átadásra irányuló szándék a *missilia* tömegbe dobásában ölt testet. Ez a nézet azonban nem maradéktalanul egyeztethető össze a forrásokkal – még akkor sem, ha – szerintünk pusztán egy szerkesztési véletlen folytán – a kérdéses szövegek a *traditio* témakörében nyerekek elhelyezést. Meglátásunk szerint kétségtelen, hogy szigorúan csak a források alapján sem az egyik, sem pedig a másik irányzat által képviselt nézeteket sem támaszthatók alá megnyugtató módon. Nagy a valószínűsége, hogy a római jogászok nem igazán foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel, minthogy a probléma gyakorlati jelentősége – mint arra már kezdetben is utaltunk – csekély. Jogvita lényegében csak azon a ponton fordulhat elő, amikor valaki elkapja a tömegbe szórt ajándékot: ilyenkor kérdéses lehet, hogy kit illet a dolog tulajdona – az ebben a kérdésben rejlő problémát két vonatkozó forráshely

³⁹³ EXNER (1867) i. m. 14.

³⁹⁴ EXNER (1867) i. m. 15.

³⁹⁵ CHLAMTACZ (1897) i. m. 197.

is megoldja (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]; Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]). Már a korábbiakból is kitűnik, hogy ezek a vélemények sem az egyik, sem a másik nézet mellett nem hozhatók fel döntő jelentőségű érveként. Van olyan, a témával behatóbban foglalkozó szaktekintély, aki a hagyományosan képviselt nézettel ellentétben úgy ítéli meg, hogy a *derelictio*s elmélet meggyőzőbbnek látszik.³⁹⁶ Érvelése szerint a Digesta vonatkozó Gaius-textusaiban (Gai. D. 41, 1, 9, 5-7 [2 rer. cott.]) először a *sine traditione* fordulat szerepel, ami az item kifejezés követ a 6. §-ban, majd az inkriminált 7. § a *hoc amplius* fordulattal kezdődik. Ennek kiegészítéseként megemlíthető, hogy a 8. § kezdetén szereplő *qua ratione* kifejezés éppen arra utal, hogy a 8. §-ban szereplő esetben a *derelictio* teljességgel kizárt.³⁹⁷ A *qua ratione* kifejezéssel bevezetett § ugyanakkor nem különíthető el határozottan a *derelictio*s elmélettől. A szekunder irodalomban a *traditio*s nézetet támogatja Exner, aki szerint a *voluntas domini transfert* erősíti ezt a nézetet; ugyanakkor Scheurl és Pernice rámutatnak, hogy a Pomponius-szöveg egyértelműen a *derelictio*s felfogást támasztja alá.³⁹⁸ Kétségtelen ugyanakkor az a tény is, hogy az utóbbi szöveg nyelviileg több kívánnivalót is hagy maga után.

A *iactus missilium*³⁹⁹ kérdését a továbbiakban illeti, külön ki kell emelni az irodalomból Romano gondolatmenetét, aki azzal indítja vizsgálódását, hogy ismerteti a *traditio* és a *derelictio* kérdéskörére vonatkozó általános nézeteket. Ezek szerint a *traditio* és a *derelictio* egymással összefüggő jogintézmények, mégpedig olyan formában, hogy a *derelictio* – egy derelinkvált dolog foglalás útján történő megszerzésével egységbe kovácsolva – igazából nem más, mint a *traditio* analógiájára működő intézmény.⁴⁰⁰ A két jogintézmény közötti tulajdonságbeli összefüggést a *iactus missilium* intézményében látja körvonalazódni. A *traditio* körében ismert alapelvet, amely szerint *traditio*, egy dolog birtokának (és esetleg tulajdonának) átadása csak meghatározott személy számára képzelhető el, lerontja a *iactus missilium* intézménye, vagyis a *traditio in incertam personam*. A másik jogintézmény, a *derelictio* oldaláról megközelítve a kérdést, azt láthatjuk, hogy az is a *iactus missilium* mintájára alakult jogintézménnyé. Utóbbi esetében ugyanis arról van szó, hogy egy nem meghatározott személyekből álló sokaság, egy bizonyos helyen összeverődött tömeg részére történik a *missilia* szétszórása, míg az előbbi esetében a derelinkvens számára ismeretlen személy részére vagy javára történik az elhagyás.

³⁹⁶ BERGER (1914) i. m. 554., hasonlóan PERNICE (1884) i. m. 108.

³⁹⁷ Vö. PERNICE (1884) i. m. 107–109. Erre vonatkozott Bonfante azon meglátása, hogy itt a *verius* szócsek a jogászok között fennálló véleménykülönbség mutatója. Vö. BONFANTE (1918) i. m. 332.

³⁹⁸ EXNER (1867) i. m. 17.; VON SCHEURL (1853) i. m. 208.; PERNICE (1884) i. m. 109.

³⁹⁹ ROMANO (2002) i. m. 147–156.

⁴⁰⁰ ROMANO (2002) i. m. 147.

Romano az elsődleges források vizsgálatát az Institúciók és a Digesta forrásainak (Inst. 2, 1, 46-48; Gai. D. 41, 1, 9, 7-8 [2 rer. cott.]) összehasonlításával kezdi.⁴⁰¹ Mindössze csak alig észrevehetően utal a két forrásszöveg közötti hasonlóságra, figyelmét sokkal inkább az Institúciók szövegének szerkezete köti le. A szövegben első helyen szerepel az általa *traditio in incertam personam* névvel jelezett jogintézmény, és ehhez csatlakozik a *derelictio*ról szóló rövidebb szövegrész. A logikai és nyelvi kapcsolat vitathatatlan. A *derelictio* után következő paragrafus pedig a *iactus mercium* tényállásával foglalkozik. Véleménye szerint a iustinianusi szöveg értékét nagyban csökkenti az a tény, hogy ebből a szövegből a *traditio* és a *derelictio* közötti elvárt kapcsolat kifejezése csaknem teljes egészében hiányzik. Szerinte a klasszikus álláspontot tükröző szövegről van szó; ennek alátámasztásaként mutat rá arra a tényre, hogy az Institúciók szövege teljes egészében megfelel a Digesta általa idézett szövegének, azzal az apró eltéréssel, hogy az utóbbiból hiányzik ama átvezető szövegrész, ami a gaiusi változatban megtalálható. A kérdés innentől az, vajon az Inst. 2, 1, 47 tekinthető-e gaiusi eredetűnek, amely bekerült ugyan az Institúciókba, a Digestából azonban kimaradt? Utal rá, hogy az irodalom általában tagadja ezt a nézetet, mindösszesen egyetlen szerzőt tud említeni, aki erre a kérdésre igennel válaszol.⁴⁰² Elvégez egy szélesebb körű szövegelemzést is; az Inst. 2, 1, 44–45. szövegeinek górcső alá vétele nyomán megállapítja, hogy ezek a szövegek megegyeznek a Digesta szövegével (Gai. D. 41, 1, 9, 5-6 [2 rer. cott.]). Tartalmi szempontból a szöveg állítása az, hogy bizonyos esetben nincs szükség fizikai átadásra a tulajdon átszállásához, hanem elegendő pusztán a *nuda voluntas* is. Ennek példajaként jelenik meg a *traditio brevi manu*, vagy a *traditio clavium*. Ehhez képest nem csupán a *nuda traditio transfert rei proprietatem* esete képez kivételt a *traditio* klasszikus szabálya alól, hanem a *iactus missilium* esete is, amelynek körében a *voluntas incerta personára* irányul; a *voluntas* nyomán azonban *iactus*, nem pedig *traditio* következik.

A következő paragrafus igazából az *occupatio* egyfajta definícióját adja meg. Ezek szerint, ha valaki elfoglal egy elhagyott dolgot (*res pro derelicto a domino habita*), annak egyszersmind a tulajdonosává is válik. A *qua ratione* fordulat arra utal, hogy a derelinkvens akarata éppen arra irányul, hogy a dolog tulajdonát átadja. Ezután viszont a *res pro derelicto habita* definícióját írja le a szöveg, amely szerint az *occupans* tulajdonszerzésének alapja éppen az a tény lesz, hogy az elhagyás pillanatában a dolog megszűnik az elhagyóé lenni, vagyis ezáltal *res nullius*sá válik. Következésképpen ebben a definícióban

⁴⁰¹ ROMANO (2002) i. m. 148.

⁴⁰² A gondolatot elutasítók között hivatkozik Bonfante, Meyer-Collings, Berger, valamint Pringsheim munkásságára; az elméletet elfogadó szerző pedig Ferrini. Ld. részletesen ROMANO (2002) i. m. 148–149.

semmiféle utalás sincsen a *voluntas transferrendire*, amely azonban a következő paragrafus kapcsán ismételten előkerül, a *iactus mercium* kapcsolatosan.⁴⁰³ Megtalálható nála is az a megállapítás, hogy a forrásokban nem szerepel a *traditio in incertam personam* kifejezés, mindössze csupán az *in incertam personam collocata voluntas* fordul elő mindenütt.⁴⁰⁴ Rámutat arra is, hogy a *traditio*, a *derelictio* és a *iactus missilium* közötti egyetlen összefüggés abban lehet fel, hogy mindhárom a tulajdon megszerzésének származékos módja volt, mindannak ellenére, hogy a rómaiak magát a kifejezést, illetőleg az eredeti és származékos tulajdonszerzési módok közötti különbségtételt nem alkalmazták. Csak nagyritkán lehet találkozni a szövegekben olyan fordulatokkal, amelyek a tulajdonnak az egyik személyről a másikra háramlását fejezik ki (*transferre dominium, dominium transit*).⁴⁰⁵ Ezek után vizsgálja meg a három kifejezés egymással való összefüggését. A *traditio* és az *occupatio* között az a hasonlóság, hogy mindkét esetben a megszerző akként szerzi meg a dolog tulajdonát, hogy birtokba veszi a dolgot. Amíg azonban az *occupatio* esetében szükségyszerűen *res nullius* birtokbavételéről van szó, addig a *traditio* esetén valaki más dolgát szerezzük meg, még hozzá attól az adott személytől. A *derelictio* és a *traditio* közötti összefüggés több elemből áll. Elsőként említhető ezek közül, hogy mindkét esetben meg kell válni a dologtól. Amíg azonban a *tradens* elidegenítési szándékkal válik meg a dologtól, vagyis a célja az, hogy azon a másik fél tulajdont szerezhessen, addig a *derelictio* esetében elegendő pusztán megválnia a dologtól. Ez utóbbi körben a *derelinkvens* cselekvésének nem célja, hogy egy másik személy számára lehetővé tegye a dolog tulajdonának megszerzését.

A *iactus missilium* természetével foglalkozva rámutat arra, hogy az irodalomban egyesek szerint ez a jogintézmény a *derelictio*, mások szerint inkább a *traditio* jellegzetességeit mutatja, mi több, vannak olyanok is, akik úgy vélik, hogy egyszer az egyik, másszor a másik jogintézmény jellemvonásai látszanak előtérbe kerülni.⁴⁰⁶ Véleménye szerint a források egyaránt a *iactust* végrehajtó személy tulajdonátruházásra irányuló akaratát látszanak kihangsúlyozni. Az Intitúciók és a Digesta szövegei egyaránt a *iactust* végrehajtó személy tulajdonátruházási akaratára helyezik a hangsúlyt. Így tehát úgy tűnhet, hogy ez a személy *traditiót* hajt végre, még akkor is, ha az *in incertam personam* tör-

⁴⁰³ ROMANO (2002) i. m. 149.

⁴⁰⁴ ROMANO (2002) i. m. 149.

⁴⁰⁵ ROMANO (2002) i. m. 150.

⁴⁰⁶ Ld. részletesen ROMANO (2002) i. m. 153., irodalommal. A *iactust* inkább *dereliction*nak gondolók közül kiemelendő Pernice és egyes munkáiban Czychlarz; a *traditio*ként felfogók közül Jhering, néhol Czychlarz, Windscheid, Berger és Meyer-Collings, míg Ricci és Roby kétarcúnak vélik.

ténik. A *derelictio* esetében a tulajdonátruházási szándék nem ennyire nyilvánvaló. Maga a *iactus* egy átmeneti jogintézmény. Mi van abban az esetben, ha a valaki által a nép közé szórt dolgot senki sem szedi fel, és így az ott marad az utcán. Ilyenkor a *iactans* azt a dolgot utóbb összeszedheti, akár a *derelictio* esetében, vagy maga is otthaghatja. Utóbbi esetben a dolog uratlanná válik.⁴⁰⁷ A *iactus* esetében tehát az egyik pillanatban egy átadásra irányuló akaratot figyelhetünk meg, míg egy másik pillanatban már *derelictiónak* bizonyul a cselekvése. Eme pillanatok azonban nem kronológiai sorrendben követik egymást, hanem sokkal inkább egyesülve jelennek meg a *iactus* tényállásában.⁴⁰⁸

Az Intitúciók szövegeit vizsgálva rámutat, hogy elsőként szerepel a *derelictio*, ezt követi a *iactus* tényállása, a kettőt pedig a „*qua ratione*” fordulattal vezeti át. Ebből arra lehet következtetni, hogy a *ratio* a *derelictio* és a *iactus* esetében azonos, vagyis utóbbi nem minősül *traditiónak*.⁴⁰⁹ A Digesta Pomponius-szövegének vizsgálata során megállapítja, hogy a szöveg – a gaiusi Digesta-szövegen túl – a 41. könyv *pro derelicto* titulusában nyert elhelyezést. A szöveg interpoláció-kritikai elemzése nyomán arra a következtetésre jut, hogy a *iactust* a rómaiak is *derelictiónak* vélték, vagyis nincs párhuzam a *derelictio* és a *traditio* között.⁴¹⁰

A magyar szakirodalomban a *iactus missilium* kérdésével Benedek Ferenc egy tanulmánya foglalkozik közvetlenül; egy másik pedig – a téma hasonlóságából eredően – érinti ezt a kérdést.⁴¹¹ Lényegében a fentiekhez hasonló ellenérveket hoz fel Benedek is a szöveghez fűzött kritikai megjegyzéseiben, utalva rá, hogy ebben a körben a jogtudós indokolása csupán formális: az egyetlen, amit a vélemény magyarázataként fel tud hozni, az a *derelinkvens* akarata. Hiszen a jogász éppen arra hivatkozik, hogy a birtokba vevő azért szerzi meg a dolog tulajdonjogát a birtokbavétellel, mert a pénz eldobó, illetve a madarat szabadon engedő személy nyilván azt akarja, hogy valaki megszerezze azt. Ehhez képest Benedek véleménye, hogy a felsorolás – a szöveg szerkezetéből adódóan – taxatív. Ő maga nem *traditiónak*, hanem *derelictio* és *occupatio* keverékének fogja fel a *iactus missiliumot*. Az ő indokolása a szöveghez éppen az esetben szereplő *derelinkvált* dolgok természetéből indul ki. A pénz esetében arról van szó, hogy az egyes érmék egymással tökéletesen helyettesíthetők, rendes körülmények között meg sem különböztethetők egymástól, ekként a felettük fennálló tartós birtoklás igazolása nehézségekbe ütközne, ekként okszerű eltekinteni

⁴⁰⁷ ROMANO (2002) i. m. 153.

⁴⁰⁸ ROMANO (2002) i. m. 153.

⁴⁰⁹ ROMANO (2002) i. m. 154.

⁴¹⁰ ROMANO (2002) i. m. 155.

⁴¹¹ Ld. részletesen: BENEDEK (1982) i. m. 698–706., valamint BENEDEK (1984) i. m. 7–31.

az elbirtoklás követelményétől. Végeredményben a *iactus missilium* szabályát *lex specialis*ként kezeli, amely a *derelictio* körében szerinte elvileg mindenkor szükséges elbirtoklási kötelezettség alól enged kivételt.⁴¹² Eme nézetének alátámasztására megvizsgálja az Institúciókban a *iactus missilium*ról szóló részt követő töredéket, amelynek egyébként nincs Digesta-beli előzménye, és kicsit vitatható nézeteket tartalmaz. Ez a forráshely a *derelictio* kérdésével foglalkozik, és azt állítja, hogy aki egy, a tulajdonos által derelinkvált dolgot vesz birtokba, nyomban megszerzi annak tulajdonjogát. Ugyanakkor *res derelicta*nak azt a dolgot tekinti, amelyet a tulajdonosa azzal a szándékkal hagyott el, hogy az többé ne tartozzon az ő dolgai közé. Ezt Benedek azért tartja aggályosnak, mert ha a *res derelicta per definitionem res derelicta a domino*, akkor az első fordulatban a tulajdonosra történő utalás részben tautológia, részben pedig nem is feltétlenül igaz minden esetben. Márpedig kizárólag *traditio a domino* esetén lesz igaz a tétel, hogy a birtokba vevő azon nyomban tulajdont is szerez a dologon, a magistratus esetében pedig nincs olyan feltétel, hogy bizonyosan a saját tulajdonát képező *missiliát* kellett szórjon. Mondhatnók, hogy ez igazából a magistratusi tisztségek vállalásához kapcsolódó vagyoni cenzusból ered, azonban abból, hogy valakinek van pénze, még nem következik, hogy a *missilia* körébe tartozó egyéb tárgyak az adott pillanatban a rendelkezésére állnak.⁴¹³ A Pomponius-szöveg vizsgálata kapcsán,⁴¹⁴ amellyel kapcsolatosan elsőre szembevetűnő lehet, hogy nem *iactus missilium*ról beszél, hanem az *aes spargere* fordulatot használja; a szövegben a pénzszórás és madarak szabadon engedése jelenik meg.⁴¹⁵ Kiemelendő, hogy egyfelől a szöveg a *derelictio* kérdéseivel foglalkozó források között található⁴¹⁶, másfelől pedig Pomponius a *derelictio* eme esetével az elbirtoklás szemszögéből foglalkozott; erről szól a hivatkozott forrás principiuma is.⁴¹⁷ Ez a Pomponiustól idézett vélemény – szemben Paulus-szal, aki ebből a szempontból különbséget tesz a tulajdonszerzés módjai között: a tulajdonos által elhagyott dologon foglalással szerzünk tulajdont, amíg a bárki más által elhagyott dolgot elfoglalhatjuk ugyan, tulajdont azonban csak elbirtoklással szerezhetünk felette – nem bontja két esetkőrré a *derelictio* tényállását. Pomponiusnál érdektelen, hogy ki hagyja el a dolgot; ő mindösszesen any-

⁴¹² BENEDEK (1982) i. m. 26; BENEDEK (1983) i. m. 705–706. és BENEDEK (1984) i. m. 2128–2129.

⁴¹³ Benedek rámutat, hogy a *missilia* jelentése tágabb, mint pusztán pénz; ez jelentett még gabonajegyvet, színház- és fürdőjegyeket is, csupán a Pomponius szöveg az, ami szűk értelemben a pénzre vonatkozik. Ld. BENEDEK (1982) i. m. 698; BENEDEK (1984) i. m. 2110.

⁴¹⁴ Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.); ld. fentebb.

⁴¹⁵ BENEDEK (1983) i. m. 25.

⁴¹⁶ A 41. könyv „*pro derelicto*” titulussában található.

⁴¹⁷ Uo.

nyit mond, hogy az elhagyott dolog nyomban a miénk lesz, vagyis ha elfoglaljuk, tulajdonosainá válunk. Tehát a szöveg nyelvi elemzése nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy Pomponius nem az *a domino derelictio* esetéből indul ki (ennek jele a *quis* szó a szövegben), mégis – eltérően a főszabálytól – nincs szükség elbirtoklásra. Ebben az első töredékben tér ki két speciális esetre: a nép közé szórt pénz, és a szabadon eresztett madarak problémájára. Rámutat, hogy ebben a körben a jogtudós indokolása csupán formális, hiszen arra hivatkozik, hogy a birtokba vevő azért szerzi meg a dolog tulajdonjogát a birtokbavétellel, mert a pénzt eldobó, illetve a madarat szabadon engedő személy nyilván azt akarja, hogy valaki megszerezze azt. Ezt az indokolást azonban Benedek merőben formainak tartja.⁴¹⁸

Gedeon Magdolna szerint a lényeg magán az ajándékon van; ebből kiindulva még a *derelictio* gondolatát is vitatja, arra hivatkozással, hogy a *derelictio* körében a derelinkváló olyan dologtól válik meg, amely számára felesleges, ekként nem törődik további sorsával sem. A *derelictio* tehát – összhangban a iustinianusi Intitúciók szövegével – olyan dologra vonatkozott, amelyet annak tulajdonosa nem akart többé a magáénak tudni.⁴¹⁹ Párhuzamot von a kétszemélyes ajándékozás, és a *iactus missilium* között azon az alapon, hogy igazából utóbbi esetében is ajándékozásról van szó, azzal az egyszerűsítéssel, hogy az ajándékokat a nagyszámú közönségre tekintettel inkább szétszórták, semmint egyesével kiosztották volna. Meglátása szerint az egyesével történő ajándékosztás körében az adományozó éppúgy nem tudná azonosítani az egyes megajándékozottakat, mint a szétszórás esetében.⁴²⁰ Eme felfogás ellen vethető, hogy nem általában volt szükséges a megajándékozott felismerése, hanem a konkrét ügylet körében azzal kellett tisztában lenni, hogy annak a meghatározott személynek akarom átadni az ügylet meghatározott tárgyát! Arra Gedeon is rámutat, hogy a *iactus missilium* során nem csupán a megajándékozott személye, hanem a jutott ajándéktárgy is bizonytalan lehetett, hiszen előre lehetetlen lett volna megmondani, hogy ki milyen ajándékot fog elkapni.⁴²¹

⁴¹⁸ BENEDEK (1983) i. m. 26.

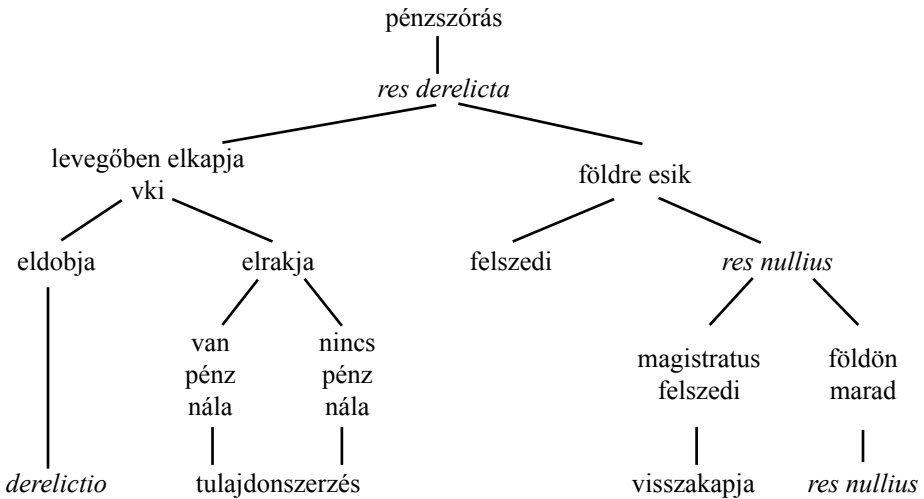
⁴¹⁹ GEDEON (2005) i. m. 138.

⁴²⁰ GEDEON (2005) i. m. 138.

⁴²¹ GEDEON (2005) i. m. 139. Bár érvelése összességében logikus, mégsem a *iactus missilium* igazi természetét tárja fel, hanem a Pomponius-szöveghez hasonlóan csak jogászai gondolatokat plántál a szereplők tudatába.

5. Saját koncepció

Ezen a ponton érdemes áttekíteni a *iactus missilium* kérdését abból a szempontból, hogy mi is történt akkor, amikor a magistratus *missiliát* szórt a nép közé. Eldobásának pillanatától ugyanis az elszórt *missilia* sorsa és jogi megítélése attól függ, hogy a következő lépésben mi történik vele. Logikusan végiggondolva, az elszórás pillanatától kezdve több lehetőség adódik, attól függően, hogy mi történik a *missiliával*, ezt követően pedig további variációk képzelhetők el. Tekintsük át ezeket a lehetőségeket egy ábra segítségével.

Ám ez az ábra roppant vázlatos, ezért helyes lehet részleteiben is áttekíteni minden egyes lépést. A *praetor*, vagy a *consul* elszórta a *missiliát* a tömeg közé. A kérdés itt az, hogy ebben a pillanatban mi is a *missilia*? Amikor a magistratus eldobja, az ő szemszögéből a pénz *res derelicta* lesz.⁴²² Innentől két lehetőség adódik. Elképzelhető, hogy a körülálló sokaság bizonyos tagjai már a levegőben elkapkodják az egyes pénzdarabokat; a másik lehetőség pedig az, hogy az egyes pénzdarabok a földre esnek. Ha elsőként azt az esetet vizsgáljuk meg közelebbről, amikor a tömeg egyes tagjai a levegőben elkapják az eldobott pénzt, azt láthatjuk, hogy ez a derelinkvált dolog birtokának megszerzését jelenti, amely birtokszerzés által a megszerző egyszersmind megszerzi a derelinkvált dolog tulajdonjogát is, következésképpen ez *occupatio*.⁴²³ Ezen a ponton is további két

⁴²² Vö. Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.), különös tekintettel a szöveg *pro derelicto habuerit* és *aes sparserit* fordulataira.

⁴²³ Ld. ehhez az előbbi Pomponius-textus első fordulatát: „*Id, quod quis pro derelicto habuerit,*

eset képzelhető el. Egyfelől az adott személy vagy erszényébe rakja a pénzt; ekkor ez továbbra is *occupatio*, mivel a pénz erszénybe tétele csak tovább erősíti a pénz birtokának megszerzését. Másfelől elképzelhető az is, hogy megnézi az elkapott dolgot, és mivel nem az, vagy annyi, amire számított, eldobja azt. Ez pedig nem más, mint egy *derelictio*. Amennyiben ez a személy a zsebébe csúsztatja a pénzt, azonnal bekövetkezik a tulajdonszerzés, tekintet nélkül arra a tényre, hogy az adott személynél már volt-e pénz, vagy sem. Első tekintetre csábító, hogy *commixtió*nak tekintsük azt az esetet, amikor a pénzt elkapó személynél már van pénz,⁴²⁴ ám nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényét, hogy a levegőben történt elkapás tényével az *occupatio* már abban a pillanatban befejezett, tehát saját pénzt tesz el az illető.⁴²⁵ A pénz elszórásának pillanatában két lehetőség volt adott: vagy a levegőben kapják el egyesek, vagy pedig a földre hullik a pénz. Ez utóbbi esetben a dolog *res derelicta* lesz. A földre esett pénz sorsa lehet, hogy egyesek a földről felszedik; ez *occupatio*. Maradhat viszont a földön is, amelynek következtében a *res derelicta*ból *res nullius* lesz. Ilyenkor lehet, hogy a pénzt továbbra is otthagyják, ahová esett, így az továbbra is *res nullius* marad, de feltehető az is, hogy akár a magistratus, akár annak emberei felszedik az elszórt és földre esett, de a tömeg által fel nem szedett pénzt; ilyenkor a dolog visszakerül ahhoz, akitől ered.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy mi is a jelentősége a *iactus missilium* ilyen bonyolult folyamatként történő ábrázolásának. Ha egy pillanatra elképzeljük, hogy ott állunk a magistratus mellett, aki éppen *missiliát* dob a körülálló tömegbe, nagyban-egészen azt láthatjuk, amit a folyamatára mutat. Ez az a kép, amelyet tapasztalás útján szerezhethetünk, és ezt kell megfelelő jogérzékkel értékelni. A római jogászok pedig éppen ennek voltak a mesterei. Mégis, talán a bevezetőben is említett okból, jelesül, hogy a nép közé történt pénzszórás magánjogi jelentősége a komoly vagyonomzásokot előidéző öröklési kérdések

continuo meum fit [...]”. Az *occupatio* tényét alátámasztja még Gai. 2, 66 (*occupando ideo adepti erimus, quia antea nullius essent*), illetve ezzel egyezően Gai. D. 41, 1, 3 pr. (2 rer. cott.) szövege is („*Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur*”). Ebben az értelemben még ld. Ulp. D. 41, 7, 1 (12 ad ed.) megfogalmazását is („*Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit et occupantis statim fit [...]*”).

⁴²⁴ Maradékalanul helytálló lehetne ugyanis ebben az esetben mindaz, amit Iavolenus ír (Iav. D. 46, 3, 78 [11 ex Cass.]): az érmék összekeverednek (*mixti essent*), még hozzá úgy, hogy utóbb aligha lesz lehetőség az egyes érmék egymástól való megkülönböztetésére (*ita ut discerni non possent*), ekként az érmék annak a tulajdonába kerülnek, aki elfogadja azokat (*eius fieri qui accepit*). Nem kétséges ugyanakkor, hogy Iavolenus véleménye abban az esetben állja meg a helyét, ha a két összekeveredő érmeösszesség tulajdonosa két különböző személy, ami jelen esetben – éppen az *occupatio* miatt – nem áll fenn.

⁴²⁵ Ehelyütt köszönöm még Bessený Andrásnak, a PTE ÁJK Római Jogi Tanszéke egyetemi docensének, hogy – sok más egyéb, értékes kritikai észrevétele mellett – erre a tényre is felhívta a figyelmemet, ekként a korábbi írásaimban megjelent vonatkozó nézetemet a fentebb kifejtettek szerint revideáлом.

hordereje mellett eltörpült, ez magyarázhatja a források kis számát, valamint azt a tényt, hogy a jogászok által ezekben megfogalmazott vélemény alapvetően megmarad a pusztán formális érvelés szintjén. A kiemelt probléma is igazából a tulajdon megszerzésének témájához kapcsolódik szorosan: a forrás mögött meghúzódó, valamely vita nyomán megfogalmazott kérdés talán az lehetett, hogy bekövetkezik-e a tulajdonszerzés a magistratus által elszórt *missilia* vonatkozásában, vagy sem. A jogászok pedig a kérdésre adott válaszban a tulajdonátruházás akarati oldalát hangsúlyozva (*in incertam personam collocata voluntas domini*) oldják meg az eléjük került konkrét esetet. Mindazonáltal magát a problémát ezzel még távolról sem oldották meg. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a iustinianusi kodifikáció során a *iactus missiliumra* vonatkoztatható források nem kerülnek egységes helyre: Gaius, és ebből adódóan az Intitúciók szövege is a *traditio*val foglalkozó szövegek között szerepel, a pomponiusi pedig a *Digesta pro derelicto* titulusában. Azután a későbbi korok jogászait éppen a gaiusi, illetve az intitúciókban található szöveg vezeti félre, és – nézetem szerint – tévesen értelmezik a *iactus missilium* tényállását *traditio in incertam personam*ként.

A fenti állítás mellett számos érv sorakoztatható fel. Elsőként említendő, hogy minden esetben a szöveg jelentését kell figyelembe venni. Márpedig – mint az korábban már kifejtésre került – a szövegekben közös gondolat annyi, hogy a meghatározatlan személy irányába kifejezett akarat is alkalmas a tulajdon átruházására, ekként például elbirtoklásra sincsen szükség. Ezt követően lehet arra hivatkozni, hogy a *traditio in incertam personam* kifejezés a forrásokban nem szerepel; az elnevezés valószínűleg a két forrás helyéből adódhat (bár a kifejezés pontos eredetének feltárhatósága legalábbis kétséges).⁴²⁶ Ennek a használata azonban akkor is megkérdőjelezhető lenne, ha a harmadik szöveg is egyértelműen a *traditio*hoz kapcsolná az esetet. Pomponius szövege azonban a *derelictio* témájához kapcsolódik. Összességében tehát a *traditio* általános felfogása (a *causa* jár elől), valamint a *iactus missilium*nál tapasztaltak arra engednek következtetni, hogy a *traditio in incertam personam* klasszikus koncepciója nem állja meg a helyét maradéktalanul.

Ami az alcímben jelzett saját elképzelést illeti, célszerű a fentebb szereplő ábrát, valamint a szövegeket egybevetni. A Gaius (és az Intitúciók), illetve Pomponius által említett eset a fentebb felvázolt sémának csupán egyetlen esetével foglalkozik, amikor valaki elkapja a pénz, vagy a földről felszedi, és az a zsebébe kerül. (Az ebből a szempontból nem számít, hogy a megszerző zsebében van-e már korábban is pénz, vagy nincs, hiszen ha van, akkor is a birtokba vétel, illetve az *occupatio* pillanatához kötődik a tulajdon megszerzése, csu-

⁴²⁶ Meglátásunk szerint a Gaiusnál (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]) és az Intitúciókban (Inst. 2, 1, 46) előforduló „*transfert rei proprietatem*” fordulat nem értékelhető olyanként, mint ahol a *traditio* szó megjelenne a szövegekben; az idézett kifejezés a tulajdon átszállására utal.

pán arról van szó, hogy ebben az esetben egy *commixtio* is történik, amely véglegesen lehetetlenné teszi az egyes pénzdarabok önálló azonosítását). Ez pedig – analitikusan szemlélve az eseményeket és a felmerülhető lehetőségeket – arra enged következtetni, hogy a *iactus missilium* igazából *derelictio* és egy *occupatio* találkozásaként értelmezhető, amelynek során a tulajdon átszállásához elegendő a magistratusnak mint tulajdonosnak egy nem meghatározott személy irányába kifejezett akarata, amelynek fizikai megnyilvánulása a pénz eldobásában érhető tetten.⁴²⁷ Mindent egybevetve, a fentiek alapján talán meg-

⁴²⁷ Ezen a ponton érdemes hivatkozni Bessenő András nézetére is, aki szerint „itt a *derelictio* olyan határesetével találkozunk, amelynek már közvetlen közelében van a *traditio*, voltaképpen határozatlan személy részére történő tulajdonátruházásként is felfogható [...]”. Elgondolásának indoka az, hogy a dolog elhajtása, és a megszerzés között annyira rövid idő telik el, hogy a tulajdonváltás inkább az átadás – átvétel aktusára emlékeztet, semmint *derelictióra* és *occupatióra*. Vö. BESSENYŐ (2010⁴) i. m. 331. Érvelése önmagában logikus, ugyanakkor érdemes figyelemmel lenni arra a szempontra is, hogy nézetének elfogadása azt eredményezné, hogy ugyanazt a történeti tényállást egyszerre két tulajdonszerzési mód rezsimje alá is helyezhetnénk, amely – tekintve az esetleges következményeket – kevésbé tűnik indokoltnak, még kevésbé tekinthető elfogadhatónak. Az ellenérv indokaként az, a rómaiak által is ismert tény hozható fel, hogy ugyanazon *genus*on belüli ugyanazon entitás nem tartozhat egyszerre két *species* alá is. Ez az állítás – azon túl, hogy könnyedén belátható – primér forrásbizonyítékkal is alátámasztható. Vö. Paul. D. 41, 2, 3, 5 (54 ad ed.): *Ex contrario plures eandem rem in solidum possidere non possunt: contra naturam quippe est, ut, cum ego aliquid teneam, tu quoque id tenere videaris. Sabinus tamen scribit eum qui precario dederit et ipsum possidere et eum qui precario acceperit. idem Trebatius probabat existimans posse alium iuste, alium iniuste possidere, duos iniuste vel duos iuste non posse. quem Labeo reprehendit, quoniam in summa possessionis non multum interest, iuste quis an iniuste possideat: quod est verius. non magis enim eadem possessio apud duos esse potest, quam ut tu stare videaris in eo loco, in quo ego sto, vel in quo ego sedeo, tu sedere videaris.* A *genus* – *species* kérdéséhez ld. még különösen TALAMANCA (1977) i. m. Ezek a kifejezések a filozófiában külvilági létezők nem és fajta szerinti osztályozására szolgálnak: a *genus* tágabb kategóriát képvisel, mint a *species*, amely logikailag csak valamely *genus*on belül képezhető el. Ehhez ld. áttekintő jelleggel DELI (2009) i. m. 45. A római jogász munkáiban a két fogalom nem minden esetben azonos tartalommal, és nem is mindenkor a fentiekben jelzett viszonyrendszerben fordul elő. Nem egy esetben lehet találkozni eme fogalmak felcserélésével, aminek jó példája lehet egy, a generikus szolgáltatások kérdésköréhez kapcsolódó Ulpianus-véleményben (Ulp. D. 46, 3, 29 [38 ad ed.]) is, ahol a remekjogász a pénzt, az olajat, illetve a gabonát *species communisként* jeleníti meg, amely a létezők egy meghatározott osztályát, egy *ultima speciest* képviselnek. Vö. TALAMANCA (1977) i. m. 281., még további példákkal is. Hasonlóan, előfordul a fogalompár akkként is, hogy a hagyományosan *genus* – *species* kettősként felfogott kategóriapár egy másik, ettől eltérő viszonyrendszerben jelenik meg. Erre jó példaként szolgálhat Marcianus azon véleménye (vö. Marci. D. 19, 5, 25 [3 reg.]: „[...] quod autem indebitum datur, aut ipsum repeti debet aut tantundem ex eodem genere [...]”), amelyben a *genus* ellenpárja *ipsum*. Más véleményben (Iul. D. 45, 1, 54 pr. [22 dig.]) bár *genus* ellenpárja ténylegesen *species*, azonban ez utóbbi fogalom mégis valamely *individuumot* jelöl. Ld. részletesen TALAMANCA (1977) i. m. 282., és különösen 762. sz. jegyzet. Ugyanígy megemlítendő Paul. D. 6, 1, 6 (6 ad ed.) textusa, amelyben az első mondat *genus* és *species* fogalmait veti egybe („[...] appellatio enim rei non genus, sed speciem significat”). Ezt követően azonban Octavenusra hivatkozva már *materia* és *species* áll egymással szemben („[...] quod infectae quidem materiae pondus, signatae vero numerum, factae autem speciem dici oportet [...]”), így tehát a *species* teszi egyedivé a dolgot, vagyis olyanná, amely jellemzők-

kockáztható, hogy a *iactus missilium* egy olyan, alapvetően önálló tulajdonszerzési mód, amely tartalmilag a *derelictio* és az *occupatio* találkozásaként értelmezhető, amelynek kapcsán a jogászok a tulajdon átszállásához szükséges akaratitényezőt a *traditio* köréből kölcsönzik.

től mentes *materia* kontrapozíciójaként szolgálhat. Következésképpen a *species*re hivatkozás az *appellatio rei* körében arra utal, hogy egy dolog megnevezése nem a fajta, hanem a faj megnevezését, azonosítását jelenti. Vö. SOKOŁOWSKI (1902) i. m. 52.; SCHERMAIER (1992) i. m. 278. Megjegyzendő, hogy léteznek olyan szövegek is (Pomp. D. 34, 2, 1, 1 [6 ad Sab.]; Mod. D. 34, 2, 9 [9 reg.]), amelyek egymással való összehasonlítása nyomán arra a megállapításra lehet jutni, hogy a *genus* kifejezés az egyikben, valamint a *species* fordulat a másikban közel ugyanazt a jelentést hordozza. Ennek oka a konkrét szövegek kapcsán az, hogy a végrendeleti juttatás körében különbséget kell tenni *argentum* és *certum genus argentum* között. Az előbbi esetében van lehetőség arra, hogy *eadem aestimatio* esetén az örökös pénzben adja ki a hagyományt, ám *certum genus argentum* esetén ez a lehetőség nem adott, ekkor ugyanis *materia* is számításba veendő. Ebből következik, hogy *materia* az örökagyó által hátrahagyott nyersanyagfajta és mennyiség megjelölésére szolgál, amelynek ellentétéként szerepel ezeken a helyeken *genus*, illetve *species*. Ehhez ld. részletesen TALAMANCA (1977) i. m. 280.; SCHERMAIER (1992) i. m. 284–287.

ÖSSZEGZÉS

A tulajdonszerzés egy gyakorlati, ha nem is nagy jelentőséggel bíró esetkörének bemutatását célozta a *iactus missilium* tényállásának elemzése. Ez a jelenség kétségtelenül nem illeszkedik a pandektisztika által kialakított sarkos rendszerbe, mindazonáltal az sem vitatható, hogy a római jogászoknak a mindennapokban jelentkező esetleges problémát valahogyan meg kellett oldaniuk. Ahhoz, hogy ez a probléma tisztázható legyen, szükséges volt a *missilia* fogalmának, valamint az ajándékszórás társadalmi kontextusának, így különösen az ünnepi játékoknak bizonyos fokú megismerése. Minthogy a pandektisztika ezt a tényállást mint *traditio in incertam personam*ot kezeli, ekként érthető módon szükséges a *traditio*val összefüggő *iusta causa traditionis* kérdésének legalább áttekintő vizsgálata. Abból eredően, hogy a szigorúan a *iactus missilium*ra vonatkozó források közül egy a tulajdon-*derelictio* témaköréhez köthető, így adódik egy olyan feltevés, hogy vajon nem tekintették-e a jogászok *derelictio* és *occupatio* egységének ezt a tényállást. Megjegyzendő, hogy ez a felvetés már a XIX. században megjelent egyes szerzőknél, amely tény további alapot ad a *derelictio* és az *occupatio*, azaz a dologelhagyás és a foglalás kérdéseinek részletesebb vizsgálatához, különös figyelemmel az *animus derelinquendi* (*derelinquentis*) vitatott értelmezésére.

Mint azt jeleztük, a kutatás kiindulópontja a pandektista gyökerű elgondolás, a meghatározatlan személy részére történő birtokbaadás tulajdonátruházási szándékkal (*traditio in incertam personam*). Mindezzel összességében annyira a baj, hogy a *iactus missilium* sehogy sem illeszthető bele egykönnyen a pandektisták egyébként remekbe szabott gondolati rendszerébe, így adódik a kényelmes megoldás valamely kivételszabály képében. Problematikus, hogy a pandektisták eleve nem vetették fel annak lehetőségét, hogy az általuk logikai tökéletességgel megalkotott rendszer nem illik maradéktalanul magához a római jogi gondolkodáshoz. Ez a gondolkodás ugyanis sokkal inkább a valóságot helyezte a középpontba, nem pedig abból indult ki, aminek „lennie kell”. Ezen az alapon a *missilia* tulajdonának megszerzése körében körvonalazódni látszik egy, a pandektistta felfogásnál összetettebb elképzelés, amely a *derelictio* és *occupatio* egységén túl a további *derelictio* vagy akár még egyéb szerzőmódok lehetőségével is számol.

A társadalmi kontextus megismerése érdekében főként *auctor*-forrásokhoz nyúlhatunk, amelyek általában véve jó néhány utalást tartalmaznak olyan tevékenységekre, amelyek jogi szempontból is a nép közé történő pénz-, illetőleg ajándékszórását valósítják meg. Az ilyen ajándékszórás azonban nem kizárólag a császárkorban követett gyakorlat volt, hanem állandó jellemzője volt a köztársaság korabeli Rómának is, amely tevékenység színtere jellemzően a *ludi*, azaz a különböző alkalmakkor tartott versenyek, játékok és egyéb látványosságok voltak. A bemutatott, főként Suetoniustól és Tacitustól származó *auctor*-szövegek jól mutatják, hogy ezek a játékok a rómaiak mindennapjainak markáns szereplői voltak. Az ilyen alkalmakkor végzett ajándékosztások bemutatásával az ókori szerzők precízebb császárok-ábrázolások készítésére törekedtek: az erényes uralkodó jellemét erősítő; egy züllött császár esetében pedig a léha és kegyetlen természetet alátámasztó példaként foghatók fel. A primér szövegekkel egybevetve helyesnek látszik az a szekunder irodalmi megállapítás, amely szerint mind a játékok, mind pedig az ajándékosztások elsősorban funkcionális szereppel bírtak: a császárok elsődlegesen kommunikációs eszközként tekintettek ezekre az eseményekre

Ami az ajándékosztás tárgyát képező *missilia* kérdését illeti, feltűnően részletes ezeknek az ajándékoknak a felsorolása az *auctor*-forrásokban. A vonatkozó szövegek alapján a *missilia* körébe tartozhattak madarak, élelmiszersomagok és a beváltható utalványok vagy jegyek. Ezeket a jegyeket gabonára, ruhára, arany- és ezüstneműre, drágakövekre, gyöngyökre, festményekre, rabszolgákra, igavonó állatokra és szelídített vadállatokra lehetett beváltani, de előfordult, hogy hajókra, bérházakra, vagy akár földekre szóló jegyek is szétosztásra kerültek, mi több, egy esetben a források még kenyérrel, illetőleg hússal, halal, zöldségekkel tele kosarakat is említenek. Összességében vizsgálva a ránk maradt szövegeket látható, hogy a császár játékokon való jelenlétének elsősorban politikai motivációja volt, vagyis ezek az ünnepségek egyfajta propaganda célját szolgálták, ekként tehát az ebben a vonatkozásban eredetileg megfogalmazott feltevés igazoltnak mondható. Eme propaganda metaforája a „*panem et circenses*” gondolata, amely retorikai τόπος gyanánt a politikus elit, illetőleg később a császárok magatartását, cselekvéseit jellemzi.

A nép közé történő pénz- és ajándékszórás az *auctor*-forrásokon túlmenően megjelenik a jogi forrásokban is, ahol pedig olyan szövegeket találunk olyan szöveget (pl. Inst. 2, 1, 46), amely consulokat és praetorokat említ, azaz a köztársaság korában is bizonyosan bevett gyakorlat volt az ünnepi alkalmakkor történő ajándékosztás.

Ami egyébként a jogi forrásokat illeti, a Digesta vonatkozó szövegeiben más *locus*okhoz képest nehezebben azonosítható az az egyedi eset, amelynek kapcsán a nép közé történő ajándék- és pénzszórás említetik. A szövegekben ezek a tényállások jellemzően példaként szerepelnek, mintegy az elvi vélemény alá-

támasztását célozva. A kérdéssel közvetlenül foglalkozó Digesta-textusok közül kettő a *traditio*hoz, egy pedig a *derelictio*hoz kapcsolódik; az említés módja *per tangentem* jellegű, ami azt mutatja, hogy probléma a klasszikusok gyakorlatias szemszögéből elenyésző jelentőségű volt. A *traditio* és a *derelictio* mint a szövegek helye abból a szempontból releváns, hogy ebből megállapítható, hogy maguk a klasszikus jogászok sem maradéktalanul egységesen közelítettek a *iactus missilium* kérdéséhez. Ami a két kérdéskör közül az elsőt, jelesül a *traditio*t illeti, a tulajdon-*traditio* kapcsán megállapítandó, hogy a felek akaratára, a *traditio* ténye és a *iusta causa traditionis* megléte egyaránt jelentőséggel bírtak a tulajdon átruházása körében. Úgy véljük, hogy a Paulushoz köthető szöveg (Paul. D. 41, 1, 31 pr. [31 ad ed.]) lényege a tulajdon átszállásának vonatkozásában annyi, hogy ennek megtörténtehez a pusztá átadás még nem elegendő, hanem a tényleges átadás mellett szükség van egy *iusta causára* is. A lehetséges *traditio*s jogcímek vizsgálatának eredményeként megállapítható, hogy ezek közös vonása, hogy mind olyan jogügyletek kell, hogy legyenek, amelyek körében elengedhetetlen a felek közötti akarategység: mindketten egyet kell, hogy értsenek abban, hogy ki, kinek és mit akar átadni, valamint abban is, hogy eme átadás nyomán a megszerző lesz a dolog tulajdonosa. Ennyiben tehát – véleményünk szerint – az *animus transferrendi et accipiendi domini* okán a *iactus missilium* kevésbé tűnik *traditio in incertam personam*nak: a tömegeből bárkivel nem lehet ügyletet kötni; annak meghatározott felek között kell végbemennie. Sokkal inkább annak vagyunk tanúi a *iactus missilium* keretében, hogy az egyik fél eldob bizonyos dolgokat, ezzel nyilvánítva ki, hogy azt többé nem akarja a tulajdonában tartani, a körülötte állók közül pedig egyesek felszedik azokat. Ebből az alapállásból szemlélve a *iactus missilium* inkább *derelictio* és *occupatio* egységére hasonlít. Ez az állítás vezet a *derelictio* kérdéskörének vizsgálatához.

A *derelictio* és az *occupatio* témakörében megállapítható, hogy ezek egymást kiegészítő tényállások: az elhagyott dolog tulajdonát *occupatio*val lehet megszerezni. A *occupatio*ról elmondható, hogy egyfelől szükséges hozzá az elhagyott dolog fizikai birtokba vétele, másfelől pedig az, hogy ez a birtokba vétel tulajdonszerzési szándékkal történjen. Ehhez kapcsolódik a *derelictio* két problémája is: az egyik a *res Mancipi* *derelictio*jának esete, mivel *res Mancipi* felett csak *Mancipatio*val és *in iure cessio*val lehetett tulajdont szerezni, így az *occupatio* ebben az esetben csak a dolog birtokának megszerzését eredményezte; a civiljogi tulajdon megszerzésére csak elbirtoklás útján kerülhetett sor. Hasonló esettel lehet találkozni a klasszikus jogászok véleményeiben is, azonban ezekben a szövegekben a problémát már nem az elhagyott dolog *res Mancipi* vagy *nec Mancipi* volta okozza, hanem az a kérdés, hogy az elhagyást a dolog tulajdonosa vagy csak annak birtokosa eszközölte. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az utóbbi esetben a dolgot megtaláló személy legfeljebb csak elbirtoklás

útján szerezhethet tulajdont. A *derelictio* körében azért merülhet fel az elbirtoklás szükségessége, mert amíg a korábban már bemutatott *res nullius* esetében ok-szerű lehet az azonnali tulajdonszerzés, hiszen eme dolgok éppen a közfelfogás szerinti természetük vagy jellegük miatt minősülnek *res nullius*nak, addig a *res derelictae* esetében egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a dolog adott esetben épp *res nullius derelictae*, ezért a tulajdonjog körüli bizonytalanságot feloldandó hasznos lehet az elbirtoklás. A források azonban még ennél is tovább mennek, állítva, hogy amikor a dolgot megtaláló személy vagy nem tud semmit a dolgot elhagyó személyről, vagy pedig tévesen véli a dolgot *pro derelicto habitának*, akkor nincs lehetőség az elbirtoklásra, vagy legalábbis nem *pro derelicto* címen kerülhet sor erre. Ezen szemben, ha valaki olyan dolgot szerzett meg, amely ténylegesen *pro derelicto habita* volt, akkor ebben az esetben semmi sem zárja ki a dolog közvetlen megszerzését – ezt támasztják alá az Ulpianus- és Paulus-helyek, utóbbi egyértelműen a tulajdonosi *derelictio* feltevéséből kiindulva.

A kérdés vizsgálata kapcsán nem hallgatható el ugyanakkor, hogy a *derelictio*s nézetnek van egy további fogyatéka is, még hozzá kifejezetten a *iactus missilium* szempontjából: ez pedig kötődhet a római *ludi* intézményéhez is: nem kizárt ugyanis, hogy a magistratus némelykor nem a saját pénzét szórta. Márpedig a nem tulajdonos által végzett *derelictio* olyan újabb kérdéseket vet fel, hogy miként alakul a birtok- és tulajdoni helyzet a tömegben el-elkapdosott pénzürmék és más ajándéktárgyak esetében. A *derelictio* hipotézisét alátámasztó egyetlen Digesta-textus, Pomponius egy véleménye (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]) kapcsán rá kell mutatni, hogy a szöveg indokolása esetlegesen aggályokat kelthet: a pénz- és ajándékszórás esetében az elhagyó preferenciái inkább a tömeg megnyerésére irányulnak, mi több, az *aves amissio* körében az sem kizárt, hogy az ezeket elendegő személy mindössze azt szeretné, hogy a madarak szabadok legyenek.

Az eddigiek alapján a *iactus missilium* tényállása kevésbé tűnik *traditio in incertam personam*nak, sokkal inkább pénz, illetőleg egyéb ajándéktárgyak *derelictio*jának és azt követő *occupatio*jának. Ezen túlmenően azonban egy realista kiindulású gondolat kísérlet révén kimutatható, hogy a *derelictio* és *occupatio* egységén túl a *iactus missilium* körében felmerülhet, hogy az elszórt ajándéktárgyak *res nullius*szá válnak, illetve akár az is, hogy végül visszakerülnek az azt elszóró magistratushoz, vagy a császárhoz.

SUMMARY

The aim of the scrutiny of *iactus missilium* was to examine in detail a practical, though not utterly important case of the acquisition of property. It is beyond doubt that this phenomenon doesn't fit the strict system of Pandectistic, yet it cannot be debated that Roman jurists were bound to solve the actual case lying in front of them. In order to understand the problem, it was necessary to clarify the notion of *missilia*, as well as to get to know the social context of *iactus missilium*, with special attention to games, contest and theatrical exhibitions. As the Pandectist literature regards this subject as a *traditio in incertam personam*, it is incontestably indispensable to explore the question of *iusta causa traditionis* as an issue related to *traditio* itself. As a consequence of the fact that one of the sources related to *iactus missilium* can be found amongst fragments covering the topic of *derelictio*, one may as well raise the question whether this topic could be regarded as the unification of *derelictio* and *occupatio*. It should be noted that this assumption first appeared in the works of some 19th century authors, which fact establishes the need for a closer look on the subjects of both *derelictio* and *occupatio*, and especially to the debated interpretation of *animus derelinquendi (derelinquentis)*.

As it was already hinted, the starting point of this research was the idea rooted in the Pandectistic according to which this situation is about the transfer of property to anyone in the crowd (*traditio in incertam personam*). The problem with this idea is that *iactus missilium* fails to fit the systematic approach elaborated by the Pandectists, consequently the solution was to simply constitute an exception to the general rule. Interestingly, Pandectists did not even bother to suppose the existence of a discrepancy between their logically flawless system and the actual Roman legal thinking. This latter way of thinking was aiming to focus on reality instead of departing from what is supposed to happen. From this aspect, even such an approach can be formulated in the scope of which the acquisition of property over *missilia* is far more complex than that presupposed by the Pandectists. This more complex approach also involves *derelictio* and *occupatio*, and in addition, further ways of acquiring property.

In order to get to know the social context, the best choice appeared to turn to the sources by certain Roman *auctores*, or historians with other words, mainly because these sources contain several instances with reference to such

activities that from a legal point of view fall into the category of distributing money and other gifts to the populace. It should likewise be noted, however, that such events of distributing presents to the people were not exclusive to the imperial era, but such activities were rather common during the republican age as well, where this activity took place during the Roman *ludi*, that is games and contests, or even theatrical events and exhibitions. The analysis of the texts stemming mainly from Suetonius and Tacitus indicate clearly that these *ludi* were considered as quotidian events. The reason for the historians' interest in detailed description of these events is to be able to nuance the portraits of certain emperors: these examples strengthen the character of a virtuous ruler, while underline the licentious and dissolute nature of a corrupted emperor. Compared to primary sources, the opinion of the secondary literature could be accepted according to which both *ludi* and the distribution of gifts mainly had a functional role: the emperors used them for the most part as a means of communication.

As for the issue of *missilia* as the object of the aforesaid distribution, it is conspicuous that the primary sources enumerate all these gifts in detail. According to the texts in question it can be stated that *missilia* contained birds, aliments and tickets or bonds. The latter could be exchanged to crops, clothes, golden and silver utensils, gems and pearls, paintings, slaves, or even to tamed or wild animals, but sometimes boats, houses or tracts of lands were also handed over via such tickets. Moreover, one source even mentions baskets full of bread, meat, fish and vegetables. All things considered, it is clear from the primary sources that the reason for the presence of the emperors during these events is purely of political nature, as a consequence, these occasions served as a means of propaganda, thus, the preliminary assumption could be deemed verified. The metaphor for the above said propaganda is the idea of "*panem et circenses*", which was a rhetorical τόπος used to describe the actions of the political elite, and afterwards that of the emperors, as well.

The distribution of money and other gifts to the populace appears not only in the literary sources, but also in legal texts – with this regards it should be underlined that some of these texts (cf. e.g. Inst. 2, 1, 46) mention *consules* and *praetores* as those who throw the forenamed gifts, as a consequence it could be stated that such events also took place during festive occasions of the republican era.

In addition, as for these legal sources, in the related *loci* of the Digest it is much harder to decipher the actual case behind the *responsum*, in comparison with other texts covering a different topic. It is common to all Digest-texts mentioning the distribution of gifts to the people that these cases prove to be examples maintaining and supporting a largely theoretical opinion. There are three texts altogether that deal explicitly with this topic, two of which are related

to *traditio*, while the third one is linked with *derelictio*. What they have in common is the fact that this issue is always mentioned *per tangentem*, which is again a clear indicator of the general disinterest of classical jurists towards this problem. *Traditio* and *derelictio* as the topics in the scope of which *iactus missilium* is mentioned are all the more relevant, as the placement of the texts allows to draw such a conclusion that even classical jurist were far from being unanimous regarding how to judge this issue. Concerning the former topic, that is *traditio*, it should primarily be asserted that in the scope of the transfer of ownership via *traditio*, the will of the parties, the process of *traditio* and the existence of a *iusta causa traditionis* all bear of great importance. The way we see it, the essence of the Paulian text (Paul. D. 41, 1, 31 pr. [31 ad ed.]) with regards to the transfer of ownership is that the mere handover of an object is insufficient, a *iusta causa traditionis* is also paramount. As a result of the scrutiny of the possible *causae traditionis*, it could be stated that these instances all have a common feature, namely that all these should be such transactions in the scope of which the unity of the parties' wills is indispensable: they have to agree on what they want to transfer, to whom; also on the fact that the transferee obtains ownership over the object. As a consequence, it could be concluded that due to the prerequisites of *traditio* and with special attention to the *animus transferendi et accipiendi domini* it seems highly unlikely that *iactus missilium* could be a *traditio in incertam personam*: it is simply impossible to make a contract with an undefined person from the crowd; the parties should be clearly specified in the scope of any legally binding transaction. Therefore we can safely assume that *iactus missilium* is more likely a *derelictio*, when someone throws away certain objects claiming that they don't want to keep it any further, while other people around them pick up these objects (*occupatio*). From this point of view *iactus missilium* seems rather to be the unity of a *derelictio* and an *occupatio*. This assumption leads to the detailed examination of the topic of *derelictio* in Roman law.

As for the issue of *derelictio* and *occupatio*, it could be stated that these are such statements of facts that are complementary: the ownership over an abandoned object could be obtained by *occupatio*. With regards to the *occupatio* it should be noted that the physical apprehension is indispensable, with the intention of acquiring ownership over the object. There are two practical issues related to this character of *derelictio*: the first one refers to the case of the *derelictio* of *res Mancipi*, as the ownership over *res Mancipi* could exclusively be obtained via *mancipatio* and *in iure cessio*, consequently *occupatio* in this case will only result in the acquisition of possession; to obtain Quiritary ownership *usucapio* would be necessary. There are similar cases in the responses of classical jurists, though in these instances the central issue is not the fact whether the abandoned object is a *res Mancipi* or *nec Mancipi*, but rather the fact that the abandonment

was carried out by the owner of the object or a mere possessor. It is obvious that in the latter case the one who finds the abandoned object, only takes possession over it, and the acquisition of ownership will only be brought about via *usucapio*. In the scope of *derelictio*, the necessity of *usucapio* emerges mainly because in case of *res derelictae* the acquisition of ownership is at least questionable, as the possessor cannot be sure whether the object obtained is a *res nullius derelictae*, therefore such insecurity could only be resolved via *usucapio*, while in case of a simple *res nullius* the immediate acquisition of ownership reasonable, since these objects are commonly considered as *res nullius* principally because of natural character. In addition, the primary sources go even further claiming that in such a case when the one who finds the object doesn't know anything about the person who abandoned it, or erroneously supposes the object to be abandoned (*pro derelicto habita*), then *usucapio* is impossible, or at least not under the title *pro derelicto*. On the contrary, when someone acquires such an object that actually was *pro derelicto habita*, in this case nothing can impede the imminent acquisition of ownership – this view is strongly supported by the responses of both Ulpianus and Paulus, the latter starting from the hypothesis of a *derelictio* carried out by the original owner.

There is one more issue that sticks strongly to the question of *derelictio*, specifically related to *iactus missilium*. This problem is closely linked with the Roman *ludi*, it occurred sometimes that the *magistratus* wasn't throwing his own money. Still, a *derelictio* carried out by a non-owner raises questions concerning the possession and the ownership over such gifts and money. In connection with the sole text in the Digest that supports the hypothesis of *derelictio*, a response by Pomponius (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]), it should be pointed out that the reasoning of this text might provoke concerns with regards to the preferences of the one who throws money or gifts, or releases birds. Such preferences were rather aiming to persuade the crowd, or in case of the *aves amissio* the person wanted simply to set the birds free.

All things considered, it could be stated that *iactus missilium* is highly unlikely to be *traditio in incertam personam*, but rather it is the *derelictio* of money and other gifts, followed by the *occupatio* of the aforesaid objects. In addition, by means of a Gedankenexperiment carried out on the basis of realistic philosophical approach, it could be stated that beyond the unity of *derelictio* and *occupatio*, in the scope of *iactus missilium* the further abandonment of the objects may also occur, and consequently these can again be obtained by the *magistratus* or the emperor.

RÉSUMÉ

Quoique un thème peu important, l'analyse du sujet de *iactus missilium* a pour but de présenter un cas pratique de l'acquisition de la propriété. Ce phénomène n'entre pas dans le cadre du système formulé par la Pandectistique, néanmoins ce n'est pas contestable que les juristes romains dussent trouver une solution au problème actuel d'un client. Afin que ce sujet puisse être abordé, il faut tout d'abord élucider la notion de *missilia*, ainsi que le contexte social de la distributions des dons, et spécialement celui des jeux publiques. Puisque la Pandectistique regarde ce sujet comme une *traditio in incertam personam*, il est nécessaire d'examiner la question de *iusta causa traditionis* qui est en rapport avec la *traditio*-même. Vu qu'une des sources concernant le *iactus missilium* est liée à la déréliction de propriété, la question s'impose, si les juristes romains pouvaient considérer cette conception comme l'unité de *derelictio* et *occupatio*. Il faut souligner que cette idée a déjà apparue chez les auteurs de XIXème siècle, c'est pour cela qu'une analyse plus approfondie de la *derelictio* et l'*occupatio* peut être bien soutenue, faisant une attention spéciale à l'interprétation débattue de l'*animus derelinquendi* (*derelinquentis*).

Le point de départ de cette recherche était l'idée originaire de la Pandectistique, selon laquelle le *iactus missilium* n'est rien d'autre qu'un transfert de possession à une personne indéterminée (*traditio in incertam personam*) avec l'intention de lui passer la propriété aussi. Ce point de vue est d'autant plus problématique que le *iactus missilium* ne peut être facilement inséré dans le cadre systématique de la Pandectistique, par conséquent il se donne une solution fort confortable, selon laquelle ce sujet est bien considéré comme une exception. Ce qui pose le plus grand problème, c'est que les Pandectistes ne pensaient jamais à une telle possibilité que leur système logiquement parfait ne correspond point à la pensée juridique du droit romain. Car cette dernière pensée concentre surtout à la réalité, à la vérité, plutôt que de choisir comme point de départ ce qui « doit être » ou « doit se passer ». Sur ces fonds, on pourrait même affirmer que dans le cadre de l'acquisition de *missilia*, une conception plus complexe que celle de la Pandectistique peut être ébauchée. Ici, l'unité d'une *derelictio* et d'une *occupatio* est une vraie alternative, avec plusieurs autres possibilités concernant l'acquisition de la propriété.

Pour mieux connaître le contexte social, les historiens anciens peuvent être invoqués. En général, on peut dire que ces sources contiennent bien des références et allusions à telles activités qui réalisent – aussi au sens juridique – la distribution de l'argent et d'autres cadeaux. Cette distribution des cadeaux n'était pas seulement une pratique courante de l'époque impériale, mais c'était également répandue dans la République. Le terrain pour cette activité était surtout les jeux romains (*ludi*), les différentes compétitions et d'autres attractions. Les textes présentés viennent pour la plupart de Suétone et Tacite, et ils montrent parfaitement que ces jeux représentaient un rôle marquant dans la vie quotidienne des citoyens romains. Lors de ces occasions, la description des distributions des cadeaux sert à une représentation plus précise des empereurs : en renforçant le caractère d'un souverain vertueux, et en supportant la nature cruelle et impitoyable d'un monarque débauché. Après la comparaison des textes primaires avec les avis dans la littérature secondaire, l'affirmation semble être acceptable d'après laquelle le rôle de ces jeux était surtout fonctionnel : pour les empereurs ces occasions étaient un moyen communicatif.

En ce qui concerne *missilia* comme l'objet de la distribution, il est apparent que l'énumération des cadeaux est vraiment détaillée chez les historiens. Eu égard aux textes pertinents, *missilia* peuvent comporter des oiseaux, des provisions alimentaires et de divers tickets aussi, qui pouvaient être « encaissés », c'est-à-dire changés en blé, en vêtements, en or ou en argenteries, en pierres précieuses, en perles, en peintures, en esclaves, et en différents animaux. Cela pouvait également arriver que des bateaux, des immeubles, ou bien des terrains-mêmes étaient distribués. Une source mentionne encore la distribution de corbeilles pleines de pain, de viande, de poisson ou de légumes. Tout bien considéré, on pourrait déclarer que la présence de l'empereur avait des motivations politiques, donc ces célébrations avaient pour but de servir comme une sorte de propagande. La métaphore de ladite propagande est l'idée de « *panem et circenses* », le fameux τόπος rhétorique caractérisant le comportement de l'élite politique, et plus tard l'attitude des empereurs.

À côté des sources des historiens, la distribution de l'argent et des cadeaux apparaît aussi dans les textes juridiques, où l'on trouve des textes (cf. e. g. Inst. 2, 1, 46) mentionnant des consuls et des préteurs, par conséquent cette activité était une pratique commune dans l'époque républicaine.

En ce qui concerne des autres textes juridiques, les cas concrets par rapport auxquels la distribution des cadeaux sont mentionnés sont plus difficiles à retrouver dans les écrits des juristes classiques dans le Digeste, surtout en comparaison avec certaines autres problèmes juridiques dans la compilation de Justinien. Le *iactus missilium* apparaît dans la plupart des cas comme un exemple pour soutenir l'argumentation du juriste. Parmi les textes dans le Digeste immédiatement relatifs à notre sujet, deux sont liés à la *traditio*, alors qu'il y en a un qui est en

rapport avec la *derelictio*. Ce problème est toujours mentionné *per tangentem*, ce qui montre le meilleur que ce sujet n'avait aucune importance particulière du point de vue pratique des juristes classiques. *Traditio* et *derelictio* comme les places des textes sont relevants du point de vue de la manque d'unanimité des juristes classiques concernant le sujet du *iactus missilium*. Quant à la question de la *traditio* de la propriété, il faut constater à titre préliminaire que dans ce cadre la volonté des parties, le fait de la *traditio* et l'existence de la *iusta causa traditionis* sont tous primordiales. On peut admettre que l'essentiel du texte par Paul (Paul. D. 41, 1, 31 pr. [31 ad ed.]) est que le transfert physique de la chose n'est pas suffisant pour le transfert de la propriété, encore faut-il que l'on le fasse avec une *iusta causa*. Toutes ces transactions doivent être translatives, dans le cadre desquelles l'unité des volontés des parties est indispensable: les parties doivent être d'accord sur les sujets et l'objet de la transaction, de plus, ils doivent être également d'accord sur le transfert de la propriété. C'est pour cette raison que – selon notre avis – le *iactus missilium* n'est pas de tout semblable à une *traditio in incertam personam*, surtout à cause de l'*animus transferrendi et accipiendi dominii*: on ne peut pas négocier une transaction avec n'importe qui de la foule; une telle transaction doit être dérouler entre certaines parties. Par conséquent, lors du *iactus missilium* on voit plutôt une *derelictio*, c'est-à-dire l'abandon d'une chose précieuse en déclarant qu'il ne veut plus le tenir dans son pouvoir, alors que quelques-uns de la foule autour de lui prennent possession sur la chose abandonnée. Donc, le *iactus missilium* est ressemblant à une *derelictio* et une *occupatio* ensemble. Cette constatation a provoqué l'analyse du sujet de la *derelictio*.

Pour ce qui est du sujet de la *derelictio* et l'*occupatio*, on peut établir que ces deux institution sont complémentaires: la propriété de la chose abandonnée peut être acquise par l'*occupatio*. En ce qui concerne l'*occupatio*, on peut noter que d'un côté l'appréhension physique de la chose abandonnée est nécessaire, d'un autre côté, aussi faut-il que cela soit effectué avec l'intention d'acquérir la propriété. C'est la condition à laquelle les deux problèmes de la *derelictio* sont rattachés: l'un est le cas de la *derelictio* des *res Mancipi*, car la propriété des *res Mancipi* ne pouvait être acquise que par *mancipatio* et *in iure cessio*, donc l'*occupatio* ne résultait que dans l'acquisition de la possession; pour la propriété Quiritaire on avait besoin de l'usucapion. Un cas similaire se présente dans les avis des juristes classiques, pourtant dans ces cas le problème était posé par le fait si l'abandon de la chose était réalisé par le propriétaire ou par quelqu'un d'autre, donc la contraposition des *res Mancipi* et *nec Mancipi* ne suscitait plus de question. Il est apparent que le cas où l'abandon était effectué par un non-propriétaire, l'acquisition de la propriété peut seulement accompli par l'usucapion. Dans le cadre de la *derelictio*, la nécessité de l'usucapion peut se présenter, parce que contrairement au cas de *res nullius*, où l'acquisition

immédiate de la propriété est raisonnable, car ces choses sont normalement considérées comme abandonnées, lors de la *derelictio* l'abandon de la propriété des *res derelictae* n'est pas du tout évident, autrement dit, on ne peut pas déterminer si dans le cas échéant la chose est *res nullius derelictae* ou non, c'est pour cela l'incertitude concernant l'existence ou l'absence de la propriété pourrait exclusivement décider par l'usucapion. Dans les sources classique, il se trouvent des textes dans lesquels la possibilité de l'usucapion est exclue si la personne qui trouve la chose abandonnée est ignorante concernant celui qui a abandonné la chose, ou il tombe dans l'erreur de regarder la chose comme *pro derelicto habita*. Contrairement à ce cas, si l'on acquiert une chose qui était vraiment *pro derelicto habita*, donc il n'y a rien à empêcher l'acquisition directe de la chose. Ce point de vue est soutenu par des *responsa* certains juristes – comme par exemple Ulpien et Paul, le dernier partant du fait d'une *derelictio* effectuée par le propriétaire.

Par rapport à ces questions, on ne peut passer sous silence le fait que l'idée de *derelictio* dans le cadre du *iactus missilium* possède une véritable déficience: ce problème est lié à l'institution des *ludi*, donc aux jeux romains. Car on ne peut pas exclure que le magistrat n'a pas jeté son propre argent. Or, la *derelictio* effectuée par un non-propriétaire suscite des questions relatives à la situation de la possession et de la propriété des pièces et des cadeaux jetés. Relativement au seul texte dans le Digeste qui soutient l'hypothèse de la *derelictio*, un avis par Pomponius (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]), il faut souligner que la justification donnée par le juriste peut susciter des inquiétudes: dans le cas de la distribution de l'argent et des cadeaux, les préférences de celui qui jette ces objets tendent à convaincre la foule, ou bien par rapport à l'*aves amissio*, celui qui les relâche, veut les libérer.

En vertu de tout ce qui précède, il est peu probable que le *iactus missilium* soit une *traditio in incertam personam*; ce qui semble être plus plausible, c'est que c'était surtout la *derelictio* de l'argent et des cadeaux, suivie par *occupatio* desdits objets. En plus, grâce à une expérience de pensée réaliste, on peut démontrer que dans le cadre du *iactus missilium*, d'autres modes d'acquisition de la propriété peuvent survenir, au-delà de l'unité d'une *derelictio* et une *occupatio*.

A JEGYZETEKBEN HASZNÁLT SZAKIRODALMI HIVATKOZÁSOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

ADAMIK (2009)

ADAMIK TAMÁS: *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony, Kalligram, 2009.

VON ALBRECHT I. (2003)

Michael VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* [ford.: TAR Ibolya]. Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

VON ALBRECHT II. (2003)

Michael VON ALBRECHT: *A római irodalom története II.* [ford.: TAR Ibolya]. Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

ANKUM (1986)

Hans ANKUM: Pomp. D. 41, 7, 5pr.: Die occupatio einer res Mancipi derelicta und der Ausdruck in bonis alicuius esse in den klassischen römischen Rechtsquellen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, CIII (1986) 248–274.

ANKUM–VAN GESSEL-DE ROO–POOL (1990)

Hans ANKUM – Marjolijn VAN GESSEL-DE ROO – Eric POOL: Die verschiedenen Bedeutungen des Ausdrucks in bonis esse / in bonis habere in klassischem römischem Recht III. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, CVII (1990) 155–215.

APATHY (1979)

Peter APATHY: Procurator und solutio. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, XCVI (1979) 65–88.

BACKHAUS (1983)

Ralph BACKHAUS: In maiore minus inest. Eine Justinianische „regula iuris“ in den klassischen Rechtsquellen – Herkunft, Anwendungsbereich und Funktion. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, C (1983) 136–184.

BARTON (1966)

J. L. BARTON: *Causa promissionis* again. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXXIV (1966) 41–73.

BEHRENDTS (1995)

Okko BEHRENDTS: Die Spezifikationslehre, ihre Gegner und die *media sententia* in der Geschichte der römischen Jurisprudenz. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, CXII (1995) 212.

BENEDEK (1959)

BENEDEK Ferenc: *A iusta causa traditionis a római jogban*. [Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 8.] Budapest, Tankönyvkiadó, 1959.

BENEDEK (1982)

BENEDEK Ferenc: Így szórták a pénzt Rómában. *Jogtudományi Közlöny*, 9/1982. 698–706.

BENEDEK (1983)

BENEDEK Ferenc: *Derelictio, occupatio, usucapio*. In: *Jogtörténeti Tanulmányok V*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1983. 7–31.

BENEDEK (1984)

BENEDEK Ferenc: *Iactus missilium*. In: *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino V*. Napoli, Editore Jovene, 1984. 2109–2129.

BENEDEK (1988)

BENEDEK Ferenc: *Római jog IV – Dologi jog*. Pécs, JPTE ÁJK, 1988.

BENEDEK–PÓKECZ KOVÁCS (2013)

BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013.

BERGER (1914)

Adolf BERGER: *Iactus*². In: Wilhelm KROLL (Hrsg.): *Pauls Real-enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Siebzehnter Halbband, Hyaia – Imperator. Stuttgart, J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1914. 545–555.

BERGER (1922)

Adolf BERGER: In tema di derelizione. Osservazioni critico-esegetiche. *BIDR*, 32 (1922) 131–190.

BERGER (2010⁸)

Adolf BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, Clark, 2010⁸.

BERNSTEIN (1998)

Frank BERNSTEIN: *Ludi Publici. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im republikanischen Rom*. [Historia Einzelschriften 119.] Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1998.

BESSENYŐ (1996)

Andreas BESSENYŐ: Zum Problem des Ersitzungstitels pro derelicto. In: *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. [Studia Iuridica 123.] Pécs, Jannus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996. 52–64.

BESSENYŐ (2010⁴)

BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010⁴.

BLANK (1980)

Helmut BLANK: Altes im Neuen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, XCVII (1980) 1–9.

BONFANTE (1918)

Pietro BONFANTE: *Scritti giuridici varii II. Proprietà e servitù*. Torino, 1918.

BONFANTE (1966)

Pietro BONFANTE: *Corso di diritto romano. La proprietà. II,1. Opere complete di Pietro Bonfante IV*. Milano, Giuffrè, 1966.

BONFANTE (1968)

Pietro BONFANTE: *Corso di diritto romano. La proprietà. II,2. Opere complete di Pietro Bonfante IV*. Milano, Giuffrè, 1968.

CASTRO SAENZ (2000)

Alfonso CASTRO SAENZ: Notas sobre un paralelismo en la creación pretoria del derecho: bonorum possessio e in bonis habere. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, XLVII (2000) 193-220.

CHLAMTACZ (1897)

Marcell CHLAMTACZ: *Die rechtliche Natur der Übereignungsart durch Tradition im römischen Recht*. Leipzig, 1897.

DELI (2009)

DELI Gergely: *A generális klauzulák dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalmára*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁK, 2009.

DERBURG (1894)

Heinrich DERBURG: *Pandekten I*. Berlin, 1894.

DIÓSDI (1970)

DIÓSDI György: *Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

DODGE (1999)

Hazel DODGE: *Amusing the Masses: Buildings for Entertainment and Leisure in the Roman World*. In: D. S. POTTER – D. J. MATTINGLY (ed.): *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire*. The University of Michigan Press, 1999. 205–255.

ERNOUT–MEILLET (1951³)

Alfred ERNOUT – Antoine MEILLET: *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris, 1951³.

EVAN-JONES–MACCORMACK (1989)

Robin EVAN-JONES – Geoffrey D. MACCORMACK: *Iusta causa traditionis*. In: Peter BIRKS (ed.): *New Perspectives in the Roman Law of Property. Essays for Barry Nicholas*. Oxford, Clarendon Press, 1989. 99–109.

EXNER (1867)

Adolf EXNER: *Die Lehre vom Rechtserwerb durch Tradition nach österreichischem und gemeinem Recht*. Wien, 1867.

FERRINI (1908³)

Contardo FERRINI: *Manuale di Pandette*. Milano, 1908³.

FINÁLY (1884)

FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Franklin-Társulat, 1884.

FLUME (1990)

Werner FLUME: *Rechtsakt und Rechtsverhältnis. Römische Jurisprudenz und modernrechtliches Denken*. Paderborn–München–Wien–Zürich, Verlag Ferdinand Schöningh, 1990.

FÖLDI (1997)

FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

FÖLDI (2001)

FÖLDI András: *A jóhiszeműség és a tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. [Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, Fasc. IX.] Budapest, 2001.

FÖLDI – HAMZA (2010¹⁵)

FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010¹⁵.

FREYBURGER (1999)

Gérard FREYBURGER: Ludi. In: Hubert CANKIK – Helmut SCHNEIDER (Hrsg.): *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Altertum, Band 7. Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 1999.

FUCHS (1952)

Johannes GEORG FUCHS: *Iusta causa traditionis in der Romanistischen Wissenschaft*. Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1952.

GEDEON (2005)

GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*. Miskolc, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, 2005.

GORDON (1989)

William M. GORDON: The Importance of the Iusta Causa of Traditio. In: Peter BIRKS (ed.): *New Perspectives in the Roman Law of Property. Essays for Barry Nicholas*. Oxford, Clarendon Press, 1989. 123–137.

GROOT (2008)

Heleen GROOT: *Zur Bedeutung der öffentlichen Spiele bei Tacitus, Sueton und Cassius Dio*. Münster, LIT Verlag, 2008.

GUARINO (1992)

Antonio GUARINO: *Diritto privato romano*. Napoli, Editore Jovene, 1992.

HARMON (1988)

David P. HARMON: The Religious Significance of Games in the Roman Age. In: Wendy J. RASCHKE (ed.): *Archaeology of the Olympics and other Festivals in Antiquity*. Univ. of Wisconsin, 1988. 236–255.

HAUSMANNINGER (1986)

Herbert HAUSMANNINGER: *Subtilitas iuris*. In: Hans-PETER BENÖHR – Karl HACKL – Rolf KNÜTEL – Andreas WACKE (Hrsg.): *Iuris professio. Festgabe für Max Kaser*. Wien–Köln–Graz, Verlag Böhlau, 1986.

HECK (1967)

Eberhard HECK: *Occupatio*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, LXXXIV (1967) 355–357.

HEUMANN–SECKEL (1926)

Hermann Gottlieb HEUMANN – Emil SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, Verlag Gustav von Fischer, 1926.

HONSELL (1973)

Heinrich HONSELL: David Pugsley, The Roman Law of Property and Obligations – An historical introduction to some of the main institutions. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, XC (1973) 538–539.

HONSELL (2010⁷)

Heinrich HONSELL: *Römisches Recht*. Berlin–Heidelberg, Springer Verlag, 2010⁷.

JAHR (1963)

Günther JAHR: *Zur iusta causa traditionis*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung* LXXX (1963) 141–174.

JÖRS–KUNKEL–WENGER–HONSELL–MAYER–MALY–SELB (1987⁴)

Paul JÖRS – Wolfgang KUNKEL – Leopold WENGER – Heinrich HONSELL – Theo MAYER–MALY – Walter SELB: *Römisches Recht*. Springer Verlag, 1987⁴.

KASER (1988)

Max KASER: Altrömisches Eigentum und „usucapio“. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, CV (1988) 122–164., 132.

KASER (1961)

Max KASER: Das Geld im römischen Sachenrecht. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXIX (1961) 169–229.

KASER (1971²)

Max KASER: *Das römische Privatrecht I*. Handbuch der Altertumswissenschaft X. 3. 3. 1–2. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971².

KASER (1979)

Max KASER: Studien zum römischen Pfandrecht II. Actio pigneraticia und actio fiduciae (Zweiter Teil, §§ VII–VIII). *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XLVII (1979) 319–345.

KASER (1988)

Max KASER: Altrömisches Eigentum und „usucapio“. *ZSS RA*, CV (1988) 122–164.

KRÜGER (1858)

Paul KRÜGER: *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts*. Leipzig, 1858.

KRÜGER (1934)

Hugo KRÜGER: Derelictio und usucapio. *Mnemosyne Pappulias*. Athen, 1934. 155–189.

KUNTZE (1857)

Johannes Emil KUNTZE: *Die Lehre von Inhaberpapieren*. Leipzig, 1857.

KÜBLER (1914)

Bernhard KÜBLER: Rechtsschulen. In: Wilhelm KROLL – Kurt WITTE (hrsg.): *Pauls Real-enzklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Zweiter Reihe, erster Halbband, Ra – Ryton. Stuttgart, J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1914.

LENEL (1927³)

Otto LENEL: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, 1927³.

LEONHARD (1899)

Rudolf LEONHARD: Causa. In: Georg WISSOWA (hrsg.): *Pauls Real-enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Dritter Band, sechster Halbband, Barbarus – Claudius. Stuttgart, J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1899. 1809–1811.

LIDDELL–SCOTT (1940)

Henry George LIDDELL – Robert SCOTT: *A Greek-English Lexicon*. Oxford, Clarendon Press, 1940.

LIEBS (1976)

Detlef LIEBS: Rechtsschule und Rechtsunterricht im Prinzipat. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 15. Berlin–New York, 1976. 197–286.

LO ZINGARELLI (2005)

Nicola LO ZINGARELLI *Vocabolario della lingua Italiana*. Bologna, Zanichelli, 2005.

MARTON (1943⁵)

MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. Debrecen, 1943⁵.

MAYER-MALY (1999²) Theo MAYER-MALY: *Römisches Recht*. Wien–New York, Springer Verlag, 1999².

MEINHART (1988)

Anton MEINHART: Dogmengeschichtliches und Dogmatisches zum Eigentumsvorbehalt. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, CV (1988) 729–736.

MEYER-COLLINGS (1932)

Joachim Johannes MEYER-COLLINGS: *Derelictio – Die Dereliktion im römischen Recht bis zum Corpus Juris Civilis*. Kallmünz, 1932.

MICRO (2002)

Le Robert MICRO: *Dictionnaire de la Langue Française*. VUEF, 2002.

MIQUEL (1963)

Juan MIQUEL: Mechanische Fehler in der Überlieferung der Digesten. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, LXXX (1963) 233–287.

MOMMSEN (1879)

Theodor MOMMSEN: *Die ludi magni und Romani. Römische Forschungen II.* Berlin, 1879.

NADJO (1989)

Léon NADJO: *L'argent et les affaires à Rome des origines au IIe siècle avant J.-C.* Louvain–Paris, Peeters, 1989.

Oxford Latin Dictionary (1968)

Oxford Latin Dictionary. Oxford, Clarendon Press, 1968.

PERNICE (1884)

Alfred PERNICE: Parerga II. Beziehungen des öffentlichen römischen Rechtes zum Privatrechte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung*, V (1884) 1–135.

PETZ (1902–1904)

PETZ Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon.* Budapest, Franklin Társulat, 1902–1904.

PHILIPP (1914)

Hans PHILIPP: *Iactus*¹. In: Wilhelm KROLL (hrsg.): *Pauls Real-enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.* Siebzehnter Halbband, Hyaia – Imperator. Stuttgart, J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1914. 545.

PÓKECZ KOVÁCS (1998)

PÓKECZ KOVÁCS Attila: Les problèmes du ‘*iactus*’ et de la ‘*contributio*’ dans la pratique de la *lex Rhodia*. In: Orsolya Márta PÉTER – Béla SZABÓ (Hrsg.): *A bonis bona dicere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag.* Miskolc, Bíbor Verlag, 1998. 177–188.

PÓLAY (1988)

PÓLAY Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

POTTER (1999)

David S. POTTER: Entertainers in the Roman Empire. In: D. S. POTTER – D. J. MATTINGLY (ed.): *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire.* The University of Michigan Press, 1999. 256–326.

PRINGSHEIM (1916)

Fritz PRINGSHEIM: *Der Kauf mit fremdem Geld. Studien über die Bedeutung der Preiszahlung für den Eigentumserwerb nach griechischem und römischem Recht.* Leipzig, Veit, 1916.

PUCHTA (1862)

Georg Friedrich PUCHTA: *Vorlesungen über das heutige römische Recht I.* Leipzig, 1862.

PUCHTA (1866⁶)

Georg Friedrich PUCHTA: *Cursus der Institutionen.* Band 2. Leipzig, Verlag von Breitkopf und Härtel, 1866⁶.

PUCHTA (1866¹⁰)

Georg Friedrich PUCHTA: *Pandekten.* Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1866¹⁰.

ROMANO (2002)

Silvio ROMANO: Studi sulla derelizione nel diritto romano. *Rivista di Diritto Romano*, II. 2002. 119–121.

ROUGÉ (1966)

Jean ROUGÉ: *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain.* Paris, 1966.

RÜFNER (2000)

Thomas RÜFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant.* Berlin, Duncker und Humblot, 2000.

SANFILIPPO (2002¹⁰)

Cesare SANFILIPPO: *Istituzioni di diritto romano.* Rubbettino Editore, 2002¹⁰.

SAVIGNY (1840)

Friedrich Carl VON SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts*, Band 3. Berlin, 1840.

SCHANBACHER (1992)

Dietmar SCHANBACHER: Zur Bedeutung der Leistungszweckbestimmung bei der Übereignung durch traditio und beim Leistungsversprechen durch stipulatio. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, LX (1992) 1–27.

SCHERMAIER (1992)

Martin Josef SCHERMAIER: *Materia. Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht*. Köln–Weimar–Wien: Verlag Böhlau, 1992.

VON SCHEURL (1853)

Adolf VON SCHEURL: *Beiträge zur Bearbeitung des römischen Rechts*. Band I. Erlangen, 1853.

SCHNEIDER (1914)

Karl SCHNEIDER: *Iactus*³. In: Wilhelm KROLL (Hrsg.): *Pauls Real-enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Siebzehnter Halbband, Hyaia – Imperator. Stuttgart, J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1914. 555.

SCHULZ (1951)

Fritz SCHULZ: *Classical Roman Law*. Oxford, 1951.

SMITH (1870²)

William SMITH (ed.): *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Boston, 1870².

SOKOLOWSKI (1902)

Paul SOKOLOWSKI: *Die Philosophie im Privatrecht. Bd. I. Sachbegriff und Körper in der klassischen Jurisprudenz und der modernen Gesetzgebung*. Halle, 1902.

VON STINTZING (1852)

Johann August Roderich VON STINTZING: *Das Wesen von bona fides und titulus in der römischen Usucapionslehre. Historisch-dogmatischer Versuch*. Heidelberg, 1852.

TALAMANCA (1977)

Mario TALAMANCA: *Lo schema 'genus – species' nelle sistematiche dei giuristi romani*. In: *La filosofia greca e il diritto romano* (Roma, 14–17 aprile 1973). Tomo II. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1977.

TALAMANCA (1990)

Mario TALAMANCA: *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano, 1990.

TONER (1995)

J. P. TONER: *Leisure and Ancient Rome*. Oxford: Blackwell Publishers, 1995.

VACCA (1983)

Letizia VACCA: Osservazioni in tema di iusta causa e bona fides in relazione all'usucapio pro derelicto. In: *Studi in onore di Cesare Sanfilippo IV*. Milano, Giuffrè Editore 1983. 773–799.

VACCA (1984)

Letizia VACCA: *Derelictio e acquisto delle res pro derelicto habitae*. Milano, 1984.

VAN VLIET (2003)

L. P. W. VAN VLIET: Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law. *European Review of Private Law*, 2003/3. 342–378.

VOCI (1952)

Pasquale VOCI: *Modi di acquisto della proprietà. Corso di Diritto Romano*. Milano, Giuffrè Editore, 1952.

VAN WARMELO (1982)

Paul VAN WARMELO: Justa causa traditionis. In: *Studi in onore di Cesare Sanfilippo I*. Milano, Giuffrè Editore, 1982. 615–653.

WAGNER (1997)

Herbert WAGNER: Die lex Rhodia de iactu. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, XLIV (1997) 357–380.

WALDE–HOFMANN (1956³)

Alois WALDE – Johann Baptist HOFMANN: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Bern–München, 1956³.

WESEL (1968)

Uwe WESEL: Zur dinglichen Wirkung der Rücktrittvorbehalte des römischen Kaufs. *ZSS RA*, LXXXV (1968) 94–112.

WINDSCHEID (1900⁸)

Bernhard WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts I*. Frankfurt am Main, 1900⁸.

WUBBE (1963)

Félix WUBBE: Pomp. D. 41, 7, 5, pr. et l'usucapio pro derelicto. In: *Mélanges Philippe Meylan. Recueil de travaux publiés par la Faculté de droit*. Vol. I. Lausanne, 1963. 435–449.

ZLINSZKY (1996)

ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*. Budapest, 1996.

ZLINSZKY (2006)

ZLINSZKY János: *Evictio missilium*. *Iustum Aequum Salutare*, II., 2006/1–2.
99–102.

